

AXESS

Nummer 1 Februari 2003 • Årgång 2

Pris: 35 kr

TEMA:

Afrikas återfödelse

INTERVJU/SID 12

**Förändringar i samhället
drivs fram av kriser
enligt Manuel Castells**

FRIZON/SID 32

**Merete Mazzarella
tecknar vad som
skapar vår identitet**

RECENSION/SID 38

**Kinas nya ledare hotas
av ett självförvällat
moraliskt tomrum**

PRO/KONTRA**ÄR PATENT RÄTTFÄRDIGA?**

Sidorna 6-7

Bengt Domeij argumenterar för att patent ger bäst förutsättningar för forskning, medan Nicklas Lundblad ifrågasätter dagens system.

INBLICK — UTBLICK**AKADEMISKA STUDIER ÄR INTE ALLENA SALIGGÖRANDE**

Sidorna 8-9

Det är inte en självklar uppgift för staten att styra medborgare mot den högre utbildningen, menar Hans Hasselblad.

SMÄRTSAM LEKTION FÖR DET BILDADE TYSKLAND

Sidorna 10-11

En stor undersökning av skolbarns kunskap har förfärat Tyskland. Thomas Steinfeld skriver om bildningens före detta stormakt.

INTERVJU**NÄTVERKET AVGÖR INDIVIDENS VÄRDE**

Sidorna 12-16

Sociologen Manuel Castells ekonomiska determinism är mjuk. Globaliseringen både skapar och utesluter alternativ, säger han.

TEMA: AFRIKAS ÅTERFÖDELSE**SIDORNA 17-28**

Artiklar av Patrick Chabal, Anders Carlsson och Pernilla Ståhl.

TRADITION**ANARKI, APOKALYPS OCH FRIHET PÅ HISTORIESCHEMAT**

Sidorna 29-31

Liksom Karl Marx hörde Michail Bakunin till 1800-talets stora revolutionärer. Men de var helt oeniga i sin syn på staten.

FRIZON**LINJER MELLAN HÄNDELSE I LIVET BILDAR VÅR IDENTITET**

Sidorna 32-34

Merete Mazzarella reflekterar kring hur vår identitet skapar livsmening, medan vi däremot kan lägga av oss våra roller.

APPLÅDERNA FÖR ANTIGONE ÄR ETT MODERNT MISSTAG

Sidorna 35-37

Antigone har länge setts som en symbol för personlig autonomi. En blind fläck har varit autonomins konflikt med rättsordningen.

RECENSIONER**KINAS LEDARE HÄRSKAR I ETT MORALISKT VAKUUM**

Sidorna 38-40

Det kinesiska kommunistpartiet står inför ett viktigt vägskäl, men den nye presidenten Hu Jintao vacklar.

ÖVRIGA RECENSIONER

Sidorna 41-47

Böcker av Andrew J. Nathan, Bruce Gilley, Bob Jessop, Robert Brenner, Philippe Roger, Jean-François Revel, Ian Hacking m.fl.

A X E S Swww.axess.sePostadress: Box 2143, 103 14 Stockholm e-post: redaktionen@axess.se telefon: 08-791 52 50

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår 9 nr kostar 300 kr via www.axess.se, tel 031-743 99 05, prenumeration@axess.se

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans

Redaktörer: Sofia Nerbrand, Erik Wallrup

Assistent till chefredaktören: Una Gustafsson Grafisk form: Lars Andersson

Redigering: Lotta Brandt, Lena Ländin Korrektur: Karin Olsson Repro: Samuel Elers-Svensson Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Joanna Rose, Gunnar Wetterberg, Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans ISSN: 1651-0941 Tryck: VLT Press

Relativismen, som lär ut att en sed är så god som en annan, omhuldas i dag främst av vänsterintellektuella i väst. Ändå riktar de sin kritik huvudsakligen mot den västerländska kulturen. Den måttstock som används är ohanterlig, eftersom den saknar fasta hållpunkter.

KAY
GLANS

kay.glans
@axess.se

Upplysningens ställning i dag är tvetydig. I form av vetenskap och teknik firar den triumfer, men kulturellt och politiskt är den mer ifrågasatt än på länge. Dess universalism, uppfattningen att samma normer och förnuft är giltiga för alla, ses ofta som uttryck för en västerländsk kulturimperialism eller manliga hegemonisträvanden. Mycket av denna kritik går längs de stigar som en gång trampades upp av den tyska romantiken, som hävdade att universalismen bara var en fransk kulturimperialism och att varje kultur måste bedömas utifrån sig själv. Men det finns en intressant skillnad. Relativismen förknippades tidigare främst med högerpositioner, i dag är det inte minst de som betecknar sig som vänster som företräder den.

Men kanske är det dags att göra en förnyad prövning av upplysningens värde också politiskt och kulturellt. För alternativen är problematiska och man måste fråga sig om inte en värld som alltmer växer samman behöver en bättre grund för meningsutbyte än vad relativismen erbjuder. Den säger ju bara att en sed eller en åsikt är så god som en annan. Det går i själva verket inte att argumentera utifrån en konsekvent relativism, eftersom man inte kan vederlägga ståndpunkter.

De flesta relativister försöker kringgå detta dilemma; de har förändringsprogram och behöver kunna förkasta uppfattningar. En utbredd strategi påminner om den marxistiska ståndpunktsteorin, som säger att den som är mest förtryckt också ser klarast. I realiteten innebär det att man upprättar ett slags offerhierarkier: den som lider mest, har mest rätt. Bland annat av detta skäl har kritik av andra traditioner än den västerländska kommit att betraktas som uttryck för kulturimperialism. Men vad är det som säger att inte också

andra kulturer bär på problematiska arv?

Det finns en tendens att tillskriva väst skulden för alla problem i världen. Tidigare var det kolonialismen och imperialismen som antogs tränga in i idyller och fördärva dem, i dag är det globaliseringen. Bakom denna skenbara självkritik hos västintellektuella döljer sig i själva verket en grandiositet, som säger att andra kulturer och samhällen väsentligen är reaktiva. Att inte kritisera dem på lika villkor som man kritiserat och kritiserar den västliga traditionen, är att inte ta dem på allvar, att omyndigförklara dem.

Mot detta mönster bryter Afrikaexperten Patrick Chabal i den essä som inleder *Axess* temablock om Afrika. För vad han pekar på är att dagens problem i Afrika inte enbart är ett arv från kolonialismen, utan också hänger samman med den afrikanska traditionen, som har återfötts efter frigörelsen. Detta innebär inte att urskulda kolonialismen, men att fördela skuld och analytisk kritik mer jämnt. Också andra kulturer har problematiska inslag som de behöver frigöra sig ifrån, i det här fallet en gruppidentitet som står i vägen för utvecklandet av en nationell solidaritet.

Därmed inte sagt att en svag medborgaridentitet skulle vara ett unikt afrikanskt problem. Som framgår av Erik Pierres diskussion om Kina är de informella strukturerna betydelsefulla även där, och kanske kommer den nätverkens renässans, som Manuel Castells pekar på i sitt samtal med Thomas Gür, att också i västvärlden ge upphov till grupplöjaliteter som urholkar medborgarsolidariteten.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Förenklings förvandlingskonst

På antropologkongressen i New Orleans i november förra året skrev jag ner ett antal begrepp och formuleringar som på ett eller annat sätt träffade mig. Som forskare samlar jag på begrepp, ungefär som en mekaniker som gillar att skaffa nya verktyg. Men när jag inte direkt riktar mig till andra forskare brukar jag, också i likhet med en mekaniker, hänga tillbaka verktygen innan jag lämnar ifrån mig jobbet. Idealet är en språklig dräkt som är nyanserad och klar, som fungerar.

Men ibland haltar jämförelsen mellan begrepp och verktyg, i den meningen att vissa begrepp är alldeles för bra för att hängas tillbaka. Ett sådant bra begrepp var *rekontextualisering*. I en diskussion om relationen mellan antropologi och journalistik ansågs det problematiskt att journalister rekontextualiserar antropologiska forskningsresultat. De förvandlar det specifika, komplexa och mångtydiga till det generellt entydiga, tillspetsade och omedelbart begripliga. Sådant som en antropolog genom långvariga studier tror sig ha en djup förståelse av blir visserligen inte osant i ett journalistiskt sammanhang, men ändå helt annorlunda.

Ett eget exempel: under en tid var det ganska vanligt att journalister ringde mig och frågade om det är sant att romer stjälar. Om jag svarade "nej, alla romer stjälar inte" på den frågan, så gav jag ett sakligt sett korrekt svar. Det är givetvis sant att alla romer inte stjälar. Ändå är det vilseledande med avseende på bärande inslag i romers ekonomiska anpassning till svensk majoritetskultur. I en romsk kontext betyder stölden något annat än den gör i svenska medier. Återigen, om jag svarade "ja" på frågan, så gav jag visserligen ett med kännedom om romska försörjningssystem något mer relevant svar, men också det svaret blir fel, därför att det förmedlar ju inte någon insikt. Dessutom skulle jag med ett sådant svar ge den journalist som frågade en gratischans att förpassa mig som forskare in i ytterligare en kontext – den rasistiska (Arnstberg är en skum forskare, han säger ju att romer stjälar!).

Mitt standard svar på denna fråga har därför varit undvikande: "det tar tid att förklara, jag vet inte riktigt om jag vill svara så där rätt av". När jag sagt detta, så har det känts som om jag lite feigt hoppat åt sidan. Varför klarar jag inte att ge ett entydigt svar på en entydig fråga? Men nu, nu har jag fått ett ord som gör det begripligt varför såväl ett nej som ett ja känns gale: rekontextualisering.

KARL-OLOF ARNSTBERG
Professor i etnologi

Gammalt eller nytt? Bilden visar ett tempel i Kyongbokpalatset i Seoul, Sydkorea.

Foto: Corbis/Scanpix

Koreansk rekonstruktion av tid

REFLEKTION

PETTER OLOFSSON

Frilansskribent

Som västerländsk turist känner jag ofta att jag trillar i tidsfällan. Ni vet, innan man tittar på det man nu kommit för att titta på, ser man först efter på skylten bredvid för att se hur gammalt det är. Ju äldre desto bättre, självklart. I jakten på upplevelser blir ålder ett värde i sig: hjärnan gillar att föreställa sig att här gick folk omkring som folk gör mest, gick på dass, bakade eller intrigerade. För hundratals år sedan.

På ett aningen djupare plan står ålder för äkthet: så här var det, så här såg det ut. Komplet med flagnande färg och sprickande fasad. Möjligen renoverat, men inte restaurerat. Ett oförfalskat kollektivt minne.

Eller? På visit i Sydkoreas huvudstad Seoul besöker jag Kyongbokpalatset, maktens centrum i det kore-

anska riket sedan 1395 när kung Taejo av Chosondynastin började anlägga det vidsträckta komplexet, Koreas egen förbudna stad. Än i dag spelar platsen en stor symbolisk roll, mest handfast genom att den nuvarande republikens presidentpalats ligger strax norr om det gamla palatsområdet. Men dessutom som symbol för nationens återupprättande efter den ytterst brutala och förtryckande japanska kolonisationen av Korea från 1910 till 1945.

I sin iver att knäcka motståndsviljan hos koreanerna ödelade japanerna systematiskt Kyongbok och rev drygt 200 byggnader. Strax framför den gamla kungliga huvudbyggnaden uppfördes som symbolisk spik i kistan den japanska generalguvernörens administrationsbyggnad. En enorm vit kolonial skokartong, fullständigt dominerande på den för koreanerna viktiga platsen.

Men skokartongen dominerar inte längre. Femtio år efter den

japanska ockupationen, 1995, revs den. Sedan dess pågår ett enormt rekonstrueringsarbete. Allt som japanerna rev i Kyongbok ska byggas upp igen. I dag är fortfarande stora delar av palatsområdet förvandlat till byggarbetsplats. Besökaren kan vandra genom rödmålade kungliga byggnader med fantastiska uppsvingda glaserade tegeltak, genom dramatiska portar över stenlagda gårdar. Informationstavlor berättar kortfattat om varje byggnads funktion. Koreanska skolbarn trängs framför nationens klenoder.

Det enda som besökaren aldrig riktigt får klart för sig är byggnadens ålder. Uppförd 1395? Återuppförd efter en av de otaliga bränderna år 1657? Eller, vilket är det mest sannolika, uppförd under 1990-talet?

Min turistupplevelse blir svårt störd av denna historiska förvirring. Jag undrar vad som pågår. En enorm nynationalistisk historieförfalskning? Eller ett rättmätigt återerövrande av den egna historien? ■

Långa köer till kroppar

UNDER HUDEN. Axess har förut uppmärksammat hur man i Tyskland vänligt väntade för att se anatomen Günther von Hagens utställning *Körperwelten* där konserverade människokroppar visas i olika poser. Samma utställning visas nu i London och efter nyår har utställningen slagit besöksrekord, strax följd av den stora utställningen om aztekerna på Royal Academy of Arts.

Även om den senare inte visar döda kroppar, utan är en lovordad hyllning till en fascinerande kultur, saknar den inte kittlande lekamliga inkråm. Till exempel har guden Mictlantecuhtli fullt synliga revben bakom vilka hans lever och hjärta dinglar som tunga juldekorationer.

Människans fascination för kroppar är inte ny. Under förra och förrförra seklet uppvisades det avvikande på marknadsplatser, och utställningar om det gamla Egypten med dess mumier har alltid varit lockande. Och just i Storbritannien är även samtidskonsten kroppsfixerad: Damien Hirst har sågat itu grisar och kor, och Marc Quinn har skulpterat sitt huvud i sitt eget blod. *Splatter and gore*, blod och äckel, tycks ha evig kraft att tjusa – inte minst i England.

BEATA ARNBORG
frilansskribent

Fascination. Dödsguden Mictlantecuhtli.

Foto: Dan Chung/Scanpix

Vinterkräksjukans arkeologi ger oss en fingervisning om hur begrepp tar form, sprids och öppnar för utbyte av erfarenheter.

Sent i november 2002 slog vinterkräksjukan till igen. Vinterkräksjukan? Igen? Ja, ungefär som influensan, något årligen återkommande. Vad sjukdomen handlade om var tydligt nog. Men det målande begreppet dök upp ur tomma intet. Åtminstone för mig. Jag frågade kolleger och vänner som alla hade hört talas om kräksjukan. Men aldrig före hösten 2002. Trettio studenter räckte upp handen på frågan om de kände till vinterkräksjukan. Ingen hand upp när frågan gällde om de hört begreppet före denna vinter. Samma resultat hos frisören. Men, tillade hon, det kanske hette något annat förut?

Just det. På Smittskyddsinstitutets webbsida står att kräksjukan orsakas av Calicivirus och att "benämningarna på sjukdomarna har varierat mycket under åren: akut smittsam ickebakteriell gastroenterit, winter vomiting disease osv." Vidare efterforskning visade att viruset beskrevs första gången 1972, efter ett utbrott av winter vomiting disease i Norwalk, Ohio. Den svenska kräksjukan är alltså en översättning och, kunde man tänka sig, något som man känt till inom sjukvården. Men det var inte heller riktigt sant. Från sjukhuset i Karlskrona rapporterades exempelvis att företeelsen var välkänd.

LYNN
ÅKESSON

Docent i etnologi
vid
Lunds universitet

En journalist från *Aftonbladet* frågade honom om pågående magsjukor. Hedlund använde då det försvenskade ordet vinterkräksjukan. "Vinterkräksjukan stänger sjukhus" var *Aftonbladets* rubrik den 28 november 2002. Därefter exploderade begreppsanvändningen i medierna. Hedlund hade använt sin försvenskning förr om åren i olika offentliga sammanhang. Men först nu slog begreppet igenom.

Ur humanistisk och kulturvetenskaplig synvinkel är det spännande att göra en anspråkslös begreppsarkeologisk utredning. Ett ord dyker

Varje vinter var det samma kräkande med isolerade patienter som följd och ibland saneringar av hela avdelningar. Men man hade aldrig kallat detta för vinterkräksjukan.

Kjell-Olof Hedlund, chefsmikrobiolog på Smittskyddsinstitutet, gav en sannolik förklaring till det svenska begreppets korta historia. Kanske är han själva källan, begreppets svenske upphovsman.

upp, till synes ur tomma intet, och finns på mycket kort tid på allas läppar. Hur går sådana processer till? Vissa begrepp tycks ha större genomslagskraft än andra, de biter sig fast och sprids med hög hastighet. Men tiden måste också vara rätt. Vinterkräksjukans rätta tid var i november förra året. Daniel Rydén, *Sydsvenska Dagbladet*, har i en krönika också uppmärksammat kräksjukans plötsliga genomslag. Han förlägger startskottet till *Dagens Nyheter* den 30 november 2002 och finner det tidigaste beläget i ett TT-telegram från mars 1999. Det spelar ingen roll att Rydén och jag har fått lite olika resultat i våra efterforskningar. Det intressanta är att vi har funderat i liknande banor.

Nya begrepp skapar nya referensramar, nya gemenskaper och nya intressefält. Det som förr var en av många slags magsjukor har blivit något specifikt som snabbt erövrat självklarhetens status i det kollektiva medvetandet. Nu kan man läsa om gener som motverkar vinterkräksjuka och om fackliga företrädare som kräver att karensdagen slopas för den som drabbats. Man kan chatta om den på nätet eller läsa webbsidor där människor delar med sig av sina erfarenheter. Det ligger nära till hands att jämföra med begreppet utbrändhet. Vanliga, men splittrade eller diffusa fenomen samordnas och namnges. Kraften i en sådan etikettering ska inte underskattas. Benämningar synliggör och skapar kulturella manöverutrymmen öppna för dialog och handling. ■

Framtidens grånande ekonomi

DEMOGRAFI. Befolkningen i EU:s 15 medlemsländer kommer enligt FN att minska med 11 procent, eller 38 miljoner människor, från år 2000 till år 2050 med en fortsatt invandring i dagens takt. Men att spå om konsekvenserna av att européerna blir färre och de äldre relativt fler är svårare. Ganska tydligt är att ekonomisk tillväxt kommer att avta; en stor del av tillväxten sedan andra världskriget har varit följden av en "baby boom" som avtog på sextiotalet. En krympande befolkning betyder lägre efterfrågan, och äldre konsumerar mindre. En rapport från Deutsche Bank uppskattar att Europas maximala tillväxt kommer att ligga runt 1-1,5 procent år 2050.

Pensionssystem som bygger på transfereringar mellan generationerna kommer förstås att få svåra problem med finansieringen – vilket ofta har påpekats – och länder som lånar för att täcka underskott i pensionssystemen kan komma att driva upp räntor så högt att det kan bli en svår hämsko för världsekonomin. Mindre uppenbart är att även system som bygger på sparande kan få problem med utbetalningarna. En simulering, utförd av IMF, visar att när en generation, som är större än den nästkommande, säljer sina tillgångar för att finansiera sin pension leder det till lägre aktiepriser och obligationsavkastningar. Det har också spekulerats att efterkrigsgenerationen kommer att orsaka en hårdsmälta på finansmarknaderna någon gång efter 2010, när de börjar gå i pension och behöver realisera sina värdetillgångar. De jättelika amerikanska pensionsfon-

derna kommer sannolikt att för första gången någonsin ha nettoutflöden omkring 2030.

Farhågor om en krasch ses som överdrivna av de flesta experter, som räknar med att pensionärerna kommer att sälja sina tillgångar långsamt. Företagen kan också komma att öka aktieutdelningar för att kompensera för fallande investeringsbehov, en strategi som för övrigt passar bra i en ekonomi med stagnerande efterfrågan. Vinsterna används ju bättre till utdelning än till kapitalinvestering när konsumtionen är svag.

Hur kan man då motverka den ändrade åldersfördelningen? En uppenbar strategi är att drastiskt öka invandringen, men man kan knappast hoppas att de nya EU-länderna i Östeuropa kan bidra med ett betydelsefullt tillskott, eftersom deras befolkning också kommer att krympa. En annan metod är en flexibel arbetsmarknad som kan kompensera för en krympande tillgång på arbetskraft; i länder med rörlig arbetskraft, som USA och Holland, går löner upp och arbetslöshet ner när antalet människor i arbetsför ålder minskar.

Vad säger de demografiska ödestalen mer? Jo, att USA kommer att fortsätta att vara en motor i världsekonomin. Med en relativt liberal invandrings- och arbetsmarknadspolitik och höga födelsetal ligger den bra till för fortsatt tillväxt.

PETER SVENSSON
journalist på Associated Press i New York

Läs mer på Global Aging Initiative:
www.csis.org/gai

Foto. Corbis/Scanpix

Global Axess på tv

GLOBAL AXESS vårserie "Du nya sköna Europa" inleddes söndagen den 26 januari i TV8. Publiken får möta framstående personligheter inom litteratur, ekonomi och politik. Serien sätter fokus på flera av de utmaningar som EU står inför:

Kommer utvidgningen att riskera att splittra Europa eller kommer den att ena unionen socialt, politiskt och ekonomiskt? Är federationstanken död? Vad kommer att bestämma Europas särart? Kommer ett byråkratiskt regelverk att utplåna Europas mångfald? Eller kommer det att finnas en konstitution som främjar mångfald och leder Europa in i en ny guldålder? Kort sagt: vart är det nya Europa på väg?

Global Axess är ett humanistiskt samhällsvetenskapligt samtals- och intervjuprogram, producerat i samarbete mellan Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål och Modern TV. Det kommer att sändas åtta nya program varannan söndag, och repriserna nästkommande torsdag och söndag.

26 JANUARI

22:00 I TV8

Sartre och moralen

Nobelpristagaren Czeslaw Milosz
om det nya Europa.

Programledare: Anders Hellner

Repris:

Torsdagen den 30 januari klockan
23:10 samt söndagen den 2 februari
klockan 22:00.

Pro

Bengt Domeij

Docent i civilrätt, lektor i industriellt rättsskydd vid KTH

Patentsystemet leder till att vi får fler produkter att välja emellan. Det ger även upphovsmän möjligheten att avgöra hur deras uppfinningar ska användas på bästa sätt.

Kontra

Nicklas Lundblad

Doktorand i informatik vid Göteborgs universitet

Patent kan medföra att företag agerar på ett ont vis därför att det är rationellt att behålla sin roll som monopolist. Men patent är varken ekonomiskt rationella eller rättfärdiga.

Är patent rättfärdiga?

NICKLAS LUNDBLAD:

Patenträtten är en märklig rättslig figur. En monopolrätt som renomménlytar

på äganderätten, snedvrider marknaden och skapar stora ekonomiska och mänskliga kostnader. Ändå ifrågasätts patentsystemet sällan. Visst förekommer det enstaka utfall mot den onda läkemedelsindustrin och mot mjukvarupatenten, men de är ofta osammanhängande variationer på temat företag är hårda, människor är mjuka, med marxistiska övertoner. Det behöver inte vara så.

Patenten kan mycket väl ifrågasättas utifrån en marknadsliberal utgångspunkt, och det första som då slår en är hur ranglig argumentationen för patentsystemet är. Patent, säger förespråkarna, är ekonomiskt rationella så länge som de samhällsekonomiska kostnader som de skapar understiger de fördelar som starka incitament till innovation möjliggör. Och, fortsätter vissa, de är rättfärdiga av det enkla skälet att patenten är det bästa sättet att driva till exempel läkemedelsutvecklingen framåt, en utveckling som alla har nytta av.

Det är ett helt meningslöst påstående som varken går att falsifiera eller styrka. Det går inte att visa upp världar utan patent-system och påstå att det gått sämre där. Det vi säkert vet är att patent-systemet har samhällsekonomiska kostnader, och att det finns anledning att frukta att dessa kostnader kommer att stiga med tiden. Det har aldrig visats att det försteg i tid och kunskap som en innovatör får, i egenskap av uppfinnare, inte är tillräckligt för att vinna åter den investering i forskning och utveckling som han gjort.

All immaterialrätt följer en utvecklingsregel: mycket vill ha mer. Upphovsrätten har med tiden expanderat till att omfatta även tillfälliga, digitala representationer i minnet på en dator. Patenträtten har brutit sig in på bioteknikens

domäner och på mjukvaruområdet. Denna tendens till expansion är skadlig för utvecklingen av en fri marknad och orättfärdig i förhållande till det stora flertalet på denna marknad.

Jay Walker, som grundade webbauktionen Priceline, driver i sitt företag Walker Digital en verksamhet som helt grundas på patentsystemets expansion. Han har anställda som konstruerar så kallade affärsmetodspatent – patent på metoder för att göra affärer – och vilkas enda uppgift är att skicka in patentansökningar. Till dags dato har Walker Digital 150 patent och 500 på väntelistan. Patenten rör saker som metoder för att sälja på nätet med mera. Prissättningen, lär Walker ha sagt, är enkel: licensen kostar hälften av vad en genomsnittlig patenträttegång kostar. Så talar den personifierade transaktionskostnaden.

Även respekterade företag har fallit i denna fälla. Amazon.com har två uppmärksammade patent på *one-click shopping* och *affiliate marketing*, eller beställning genom att trycka på en knapp och det fortfarande som på svenska kallas kommission. Jeff Bezos tröstar alla, som ser inträdeskostnaderna på e-marknaden explodera, med att han tänker använda sina patent defensivt. Var det så patent skulle fungera? Som defensiva vapen för stora företag?

Läkemedelsföretagen lider också av patentsystemet. De försätts i en position där det är rationellt att kräva fullt pris av utvecklingsländer, som desperat försöker behandla sina aidssjuka. Patenten gör företagen – bokstavligen – onda, eftersom det är rationellt att hålla på sin monopolrätt i en värld med patent. Man behöver ju inte kompromissa och diskutera villkoren!

När skyddet för immaterialrätten till och med är inskrivet i internationella handelsavtal, blir patenten ytterst ett potentiellt handelshinder för dessa länder. Företag skulle förmodligen annars maximera sin nytta, sälja billigt och vara med och bygga upp läke-

medelsmarknaden i dessa länder. Nu behöver de – förledda av patenten – inte det.

Patent är inte rättfärdiga. De är inte ekonomiskt rationella och de skapar inte nytta för det stora flertalet. Men patenträttens bysantinska regelverk och denna myt håller ändå patentsystemet vid liv. Hur länge till?

BENGT DOMEIJ:

Nicklas Lundblad har i sitt inlägg givit en provkarta över möjliga kritiska invändningar

mot patentsystemet. Jag tror dock att en rättvisande bild kräver ett mer generellt perspektiv. Patentsystemet behövs eftersom företag bedriver forskning och produktutveckling (FoU) i hemlighet. När de flesta företag måste investera en betydande del av sina intäkter i långvariga utvecklingsprojekt, för att över huvud taget ha konkurrenskraftiga produkter, blir detta ett betydande problem. Bara de mest drakoniska ingripanden skulle kunna tvinga pågående privat FoU in i offentligheten. Fram till marknadsintroduktionen av en ny produkt eller kanske ännu längre, om det är en ny tillverkningsprocess som har utvecklats, kan därför tekniska framsteg hemlighållas, om företaget vill.

Genom ett offentliggörande av tekniska framsteg och ett samtidigt tillskapande av en ensamrätt, fyller patentsystemet sina syften. Patenthavaren får efter patentmeddelandet kraftfulla incitament att snabbt komma ut på marknaden med en produkt som drar fördel av uppfinningen. Konkurrenter kan koncentrera sig på andra tekniska problem eller försöka vidareutveckla uppfinningen och kanske kringgå patentet.

Hemlighållande och upprepningar undviks, vilket är särskilt viktigt när forskningsagendan tycks bli alltmer homogen och likartad inom de flesta branscher. Företag ägnar sig åt en snävt avgränsad kategori av företags-ekonomiskt intressanta problem.

Patentsystemet fungerar konkurrensfrämjande genom att mycket få patent utesluter förekomsten av för köpare acceptabla substitut eller alternativ på marknaden. De allra flesta patent är inte så breda. Patent kan som regel kringgås eller vidareutvecklas av konkurrenter, kanske inte omedelbart, men efter visst utvecklingsarbete. Det har alltid varit tanken. Resultatet blir att företag konkurrerar med sina patenterade och något tekniskt åtskilda produkter, i stället för att bara en produkt kommer ut först på marknaden och sedan kopieras av andra. Patentsystemet leder alltså vanligtvis – i motsats till vad många tror till en ökad diversitet på marknaden och till att det finns fler alternativ tillgängliga för köparna. Prisnivån stiger en del, men konkurrensen upphör inte.

En annan effekt av patentsystemet är att det blir möjligt för företag att specialisera sig på forskning; man behöver inte nödvändigtvis tillverka och sälja färdiga produkter. Ett exempel är de många små bioteknikföretag, som ofta anses mer innovativa än de stora läkemedelsföretagen. Bioteknikföretagens affärsidé är som regel att sälja eller licensiera sina patent. Det är ett exempel på att patent möjliggör arbetsdelning och koordinering inom en bransch.

Detta förutsätter naturligtvis att företag använder sina patent ekonomiskt effektivt. Det ifrågasätter Lundblad. Men här finns ingen principiell skillnad jämfört med andra (fysiska) resurser. Kan patenthavarna själva effektivt tillverka och sälja patentskyddade produkter sker det vanligtvis, annars licensieras patenten till företag som besitter tillverkningskompetens. Det är lika sannolikt att ett företag skall använda sina patent ineffektivt, till exempel genom att undertrycka uppfinningen, som det är att lokaler och kapital används improduktivt. Exempel på ineffektivt nyttjande av patent finns, som Lundblad påpekar, men dessa utgör undantag.

Patentsystemet är också byråkratiskt, bysantinskt kallar Lundblad det med viss rätt, men en marknadsekonomi behöver stödjande byråkratier; domstolar som upprätthåller avtal och patentverk som möjliggör samarbete och koordinering av vad som annars hade varit hemlig och ineffektiv FoU.

NICKLAS LUNDBLAD:

I sitt inlägg tecknar Bengt Domeij ett möjligt rättfärdigande av patentsystemet. Han

skriver att vi utan patenten skulle förlora viljan hos företagen att dela med sig av sina uppfinningar. Därmed skulle det gemensamma kunskapsrummet minska, tillväxten avta och innovationsklimatet svalna betydligt. Det är en intressant argumentation, men den förutsätter ett försvar för varför det skulle vara rationellt för företagen att hemlighålla sin forskning.

Domeij utgår från att företag bedriver forskning i hemlighet, och att deras intresse av att dela med sig är begränsat. Men det

bygger på en hel serie antaganden om hur vi kapitaliserar forskning, som kan öppnas för ifrågasättande. Jag tror inte att företags naturliga läggning är att dölja forskningen. Jag tror att den hemlighetsfullhet som Domeij pekar på är en del av patentsystemets negativa effekter på innovationsmarknaden. Utan patent skulle det inte vara ratio-

nellt att vara hemlig med sin forskning. Tvärtom. Rationella aktörer skulle försöka sluta samarbetsavtal, utvecklingsavtal och olika typer av andra affärsavtal för att maximera sin utdelning på de innovationer som företagen skapar.

Risken med att hemlighålla forskningen är ju att någon läcker information och med stora ekonomiska intressen inblandade är risken tämligen stor. Om ett företag då helt isolerat sig kommer det inte att kunna klara sig i den konkurrens som följer och då blir hemlighetsfullheten deras undergång.

I stället är det rationella på en patentfri marknad att skapa breda samarbetsavtal, utbyta erfarenheter och vidga det gemensamt ägda idégodsets marknad.

I korthet tror jag att Domeij riskerar att falla offer för den myt om innovationer och företag som just är patentsystemets skuld: att kunskap endast kan generera vinst om den hålls avskild och hemlig, och delas endast under monopolgarantier.

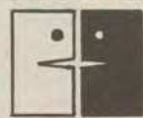
Så är, enligt min mening, inte alls fallet. Företag och företagare samarbetar i det stora hela till samhällets nytta om inte staten sätter hinder i vägen. (Se på *Open Source*-rörelsen! Ett nog så intressant exempel på hur gemensamma

innovationsrymder byggs upp och underhålls.)

Patentsystemet riskerar att växa till ett hinder som förvandlar kunskapsängerna till en noga inrutad rättighetsöken, där patenten likt taggtråd ringlar sig fram som hinder för varje slags förnyelse och tillväxt.

Jag ser ingenstans något som talar för att de skador som patent-rätten tillfogar den fria kunskapsmarknaden skulle förbättra för samhället i stort. Patenten förvandlar företagen till hemlighetsfulla och stämningssugna monopolister och är därmed ett gift för både marknaden och medborgarna. Patent är emellertid ett starkt beroendeframkallande gift, och därmed kommer deras brist på rättfärdighet inte att påverka patentsystemets framtid särskilt mycket tyvärr.

BENGT DOMEIJ:

Nicklas Lundblad skriver att utan patent skulle företag spontant dela med sig av och

samarbeta kring ny teknik. Det förefaller alltför idylliskt. I dag är sannolikt nyutvecklad teknik den viktigaste konkurrensfaktorn för företag. Produktförbättringar måste hela tiden göras och de skyddas minutöst från konkurrenters insyn. Det skulle inte bli annorlunda utan ett patentsystem. Då skulle behovet av hemlighållande i stället öka.

Det slags samarbete utan patent, som Nicklas Lundblad förespråkar, finns men förutsätter att parterna är jämbördiga, att båda gör uppfinningar av betydelse och att de har produkter som säljs. Då kan de sannolikt komma överens om byten av teknik och samarbeten kring teknikutveckling.

I andra, mindre jämlika förhållanden är sådana överenskommelser osannolika. Det är till exempel svårt att se hur enskilda uppfinnare eller mindre företag skulle kunna samarbeta med större företag. I förhandlingen behöver uppfinningen presenteras och när det görs uppger den svagare uppfinnaren den enda fördel som han har. Bara den som är patenthavare kan öppet redovisa vad han har att erbjuda och fortfarande ha kvar något att sälja.

Vidare bör man inte överdriva de hinder som patent orsakar. Ett exempel kan åskådliggöra varför

immaterialrättsligt skydd sällan stoppar värdefulla samarbeten. Debattartiklar i tidningar är upphovsrättsligt skyddade. Det betyder att författare kan insistera på 50 000 kronor för publiceringen och 1 000 kronor för varje gång som någon läser artikeln på Internet. Men inga debattörer gör det. Debattartiklar lämnas in till tidningar för ingen eller bara låg ekonomisk ersättning. Varför?

En förklaring skulle kunna vara att debattörer vet det verkliga värdet av sina tankar. En mer positiv synvinkel är att debattörer i allmänhet förstår vad olika situationer kräver av dem. De anpassar sina krav. Båda sidor måste kunna dra fördel av det skyddade verket. Lyckas förhandlingen innebär ensamrätten att det ekonomiska värdet av utnyttjandet delas mellan parterna, inte att utnyttjandet förhindras.

Genom att det inte finns någon minimiersättning för upphovsmän utesluts i princip inte några utnyttjanden till följd av den förhandling som det immaterialrättsliga skyddet framtvingar. Bara sådana användningar av uppfinningen som förhindrar andra mer värdefulla nyttjanden utesluts. Patenthavaren väljer den användning av uppfinningen som har bäst förutsättningar, på kort och lång sikt. Ingen torde vara bättre lämpad än upphovsmannen att styra urvalsprocessen.

Genom exklusiviteten möjliggörs också användningar som över huvud taget inte skulle ha före-

kommit utan en ensamrätt. De är en ansevärd mängd. Utan en ensamrätt blir många uppfinningar helt enkelt ointressanta ur ett kommersialiseringsperspektiv. Det saknas incitament för investeringar i tekniken, ytterligare utveckling av densamma, marknadsföringsinsatser med mera.

Det ideala fria samarbetet exemplifierar Nicklas Lundblad med *Open Source*-rörelsen. Man skall dock komma ihåg att *Open*

Source-program inte är fria från immaterialrätt; rättigheter finns, men har eftergivits. Deltagarna har valt ett sådant samarbete. Det varken förhindras av eller på något sätt strider mot immaterialrätten. När situationen kräver det kan upphovsmän av programvara, likväl som uppfinnare och tidningsdebattörer, förväntas efterge sina ensamrätter i syfte att få till stånd ett nyttjande.

"Utan patent skulle det inte vara rationellt att vara hemlig med sin forskning. Tvärtom."

Nicklas Lundblad

"Nicklas Lundblad skriver att utan patent skulle företag spontant dela med sig av och samarbeta kring ny teknik. Det förefaller alltför idylliskt."

Bengt Domeij

Akademiska studier är inte allena saliggörande

INBLICK/ Utbildning. Statens självpåtaga roll att påverka medborgarnas livsval i riktning mot högre utbildning bör ifrågasättas. Socialdemokratin är inte förmögen att göra en reflekterad analys och lovsången till "kunskapssamhället" är alltför unison.

I propositionen *Den öppna högskolan* (2001/2002:15) redovisar regeringen ett ambitiöst program för breddad rekrytering till högskolan i Sverige. Det innefattar bland annat att högskolorna i lag åläggs att bedriva aktiv "breddningsrekrytering", satsningar på riktade informations- och stimulansaktiviteter och studieförberedande år på högskolorna. Regeringens motivbild kan delas upp i tre aspekter: rättvisa, högre effektivitet och ökad legitimitet för högskolan i samhället. I bakgrunden finns också den målsättning som regeringen lade fast i 2000 års budgetproposition om att cirka hälften av varje årskull skall ha påbörjat högskolestudier vid 25 års ålder.

Det innebär en betydande expansion av de offentliga åtagandena. Men högskolestudier är också en satsning från de framtida studenternas sida, i tid, studielån och uteblivna inkomster under studietiden. Den målsättningen har aldrig givits någon tydligare motivering, förutom svepande hänvisningar till "den tid vi lever i". Det är oklart om regeringen har identifierat behov eller utvecklingstendenser som gör att en så stor satsning på högre utbildning ter sig nödvändig eller önskvärd eller hur en behovsanalys kommit att forma satsningens omfattning och inriktning. Den verkar främst grunda sig på att man tar högre studiers välsignelsebringande effekter på samhälle, arbetsliv och individ för givet.

Under hela industrialismen har liberaler och socialdemokrater världen över sökt sätta skola och universitet i den progressiva utvecklingens tjänst. Man ville förändra samhället genom utbildningspolitiken. Till att börja med var det enkelt, när målen var tydliga. Formellt lika rättigheter till utbildning har genomförts i alla i-länder. Många länder har också gått vidare till att införa mer eller mindre gemensam grundskola. I Sverige har man försökt gå vidare genom att minska skillnaderna mellan praktiska och teoretiska utbildningar på gymnasiet. Men om man

vill ha mer lika utfall mellan olika grupper blir det genast svårare. Då räcker det inte med formellt lika rättigheter. De vilkas andel i högre utbildning man vill öka måste då bli föremål för proaktiva program. Man måste få dem att vilja ha högre utbildning. Utbildningspolitiken övergår därmed från att tillhandahålla möjligheter till att driva identitetsformerande program.

I *Den öppna högskolan* är den tydligast uttryckta målsättningen att underrepresenterade grupper i större utsträckning ska välja att ägna sig åt högre studier. Att göra det lättare för fler att studera har länge varit en bärande princip i den svenska utbildningspolitiken. Få skulle i dag argumentera mot informationskampanjer, distansutbildning, regionala högskolor och andra mekanismer som underlättat för nya grupper att välja högskolestudier. Men det finns också ett gammalt problem i ansatsen att öka jämlikheten i samhället genom utbildningspolitiska satsningar. Såväl gymnasieskolan som högskolan utbildar unga människor för att bemanna positioner i ett socialt stratifierat arbetsliv. Under senare år har skillnaderna i inkomster mellan olika grupper snarast ökat. Det finns ingen självklar mekanism som gör arbetslivet mer jämlikt om utbudet av högutbildade ökar. Man kan snarare se en långsiktig tendens till att högskoleutbildade ekonomer tar anställningar som före utbildningsexplosionen innehades av gymnasieekonomer. De stora massutbildningarna för offentlig sektor (skola, sjukvård och socialtjänst) ger unga människor anställning i yrken som i många fall inte fanns tidigare, men där de aldrig når en genomsnittlig industriarbetares lön.

DET FINNS ETT intressant dilemma i regeringens vilja att söka påverka unga människors inställning till högre studier. I argumentationen framträder en tankemodell enligt vilken å ena sidan ungdomar har en viss begåvning och det å andra sidan finns vissa typer av barriärer, i kun-

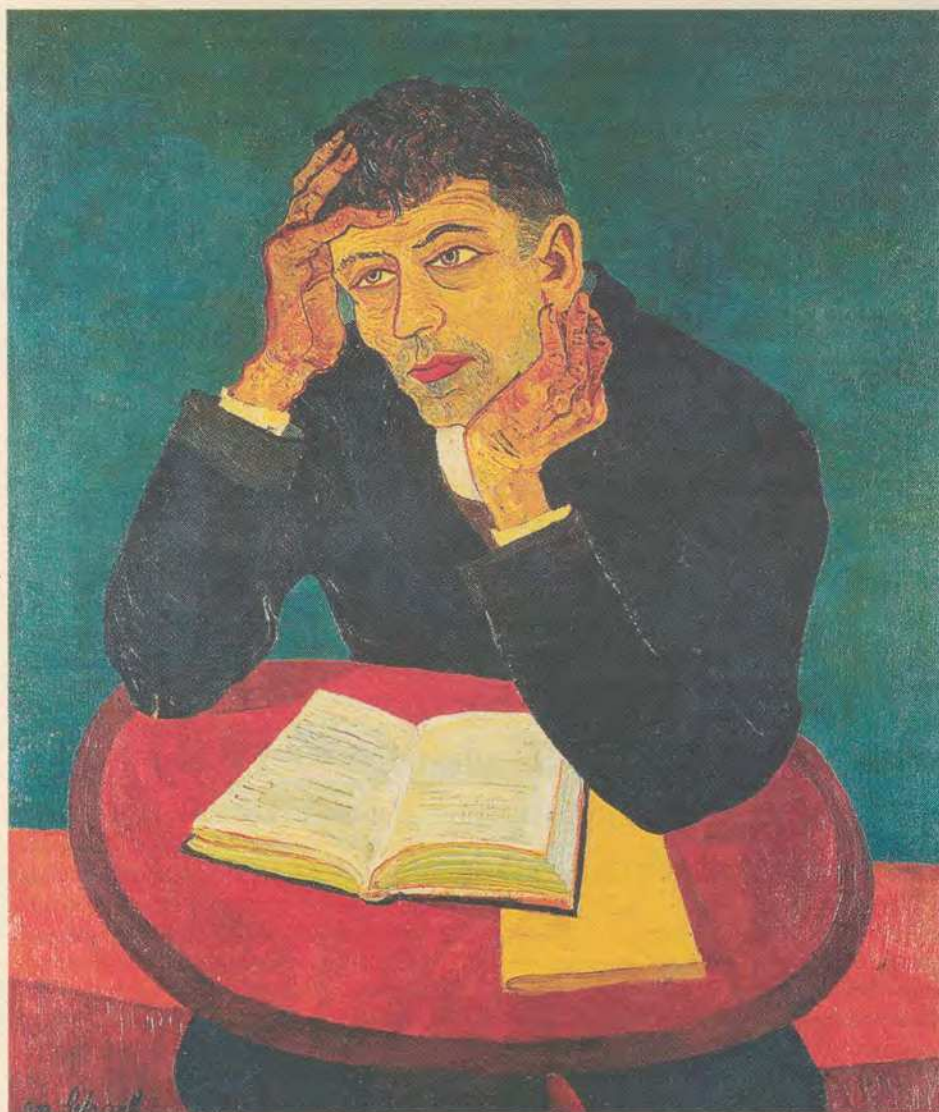
Av
Hans
Hasselbladh

Docent i företags-
ekonomi på
Handelshögskolan
vid Göteborgs
universitet

skap, tillgänglighet, attityder med mera. Om dessa barriärer raderas kommer fler att gå till högre studier, vilket leder till mer rättvisa och högre effektivitet. Jag tvivlar inte heller på att en mycket stor del av varje årskull har en kapacitet som i princip gör dem till möjliga kandidater för högre studier. Men orsakerna till att många väljer bort högre studier kan inte reduceras till ett antal barriärer. Det är snarare förknippat med identitetsutveckling och livsval, ofta överlagda och medvetna sådana. Att söka ändra på detta är ytterst en fråga om hur omfattande statliga interventioner i individens personlighets- och identitetsutveckling samt val av livsbana man är beredd att acceptera. Ofta är vi ganska återhållsamma med sådana åtgärder. Trots den breda anslutningen till jämlikhet mellan män och kvinnor har inga systematiska program utformats för att styra barns formande till manligt och kvinnligt gender. Det är ingen tvekan om att sådana vore möjliga, till exempel genom obligatorisk lagidrott och kampsport för flickor i grundskolan.

ATT VÄLJA HÖGRE studier om man är uppvuxen i en miljö där det valet inte är naturligt har betydande implikationer. Det handlar om att prioritera andra saker än familj och vänner och ofta också om att bryta upp från det samhälle man vuxit upp i. Juristen i storstaden och målaren i småstaden skiljer sig åt inte bara i lön och arbetsuppgifter. De befinner sig i olika livsvärldar där man värderar saker olika och lever på olika sätt. En ung människa som väljer bort högre studier fastän hon i princip skulle klara att genomföra dem, kan inte avfärdas som oinformerad och "hindrad". Det kan faktiskt vara ett medvetet val att prioritera att fortsätta att leva i sin hemstad, att behålla kontakten med sina gamla vänner och kanalisera sin kapacitet i andra projekt än arbetslivet. Det är val som från den urbana medelklassmänniskans horisont kan te sig obegripliga, men som nog ändå bör respekteras.

Om staten vill intervensera i och på all-

Studiernas välsignelse. Regeringen tar för givet att högre studier har goda effekter på samhälle, arbetsliv och individ. Den intervenerar i individers identitetsutveckling i försöken att uppmuntra till ett allmänt kunskapslyft. Målningen är gjord av Joseph Scharl.

Foto: Corbis/Scanpix

var påverka unga människors livsval uppstår ett dilemma. Riktas insatserna mot ungdomar först i övre tonåren blir deras identitetsformering svårare att påverka. Riktas de mot barn i lägre skolåldern klampar staten in i familjers och lokalsamhällets socialisationsprocesser. Med vilken rätt gör den det?

Ett viktigt skäl som framhålls i propositionen är att akademiker har bättre utfall i en rad välfärdsvariabler (livslängd, arbetslöshet med mera). Men det ter sig svårförklarligt att välja utbildningspolitiken för att angripa dessa problem. Det är som att angripa slaveriet genom att förespråka att fler borde frigges, i stället för att angripa slaveriet som institution. De livsval som tidigare nämndes bär också på olika slags exponeringar för faktorer som påverkar hälso- och livschanser: skiftarbete, socialt determinerade kostval, gifter, bundenhet i arbetet och mycket annat.

Om ambitionen är att minska klyftorna i samhället förefaller det vara mer försvarbart att angripa orsakerna till negativa hälso- och välfärdsutfall för alla människor, än att försöka förflytta fler till de livssituationer som nu är gynnade i dessa avseenden. Men även en sådan ambition kommer att konfronteras med frågor om hur långt man kan gå i interventioner, till exempel för att förändra vad människor väljer att äta.

VARFÖR ÄR STATEN beredd att driva politik som ska påverka ungdomars identitet och göra dem benägna att välja högskolestudier? Det finns några historiska drag i utbildningspolitikens roll i moderna samhällen som är av betydelse i detta sammanhang. Det är ingen slump att utbildningssystemet kunnat bli en gemensam arena för både liberaler och socialdemokrater. Det är ett område där olika sorters ideal låter sig förenas. Utbildningen sätter individen i centrum samtidigt som den lånar sig till massiva, ibland likformiga, offentliga satsningar. Man kan framstå som radikal utan att samhälleliga maktstrukturer utmanas. Utbildningspolitik kan således få de moderna samhällenas alla Pinnebergare att bibehålla tron på att vi lever i någorlunda väl fungerande meritokratier. Men det finns också ett mer aktuellt dilemma som är knutet till socialdemokratiens oförmåga under senare decennier att göra självständiga analyser.

Det moderna samhället präglas av en betydande kapacitet till självbespeglning. Konkret tar det sig uttryck i att många saker sägs samtidigt över hela den sammanlänkade, industrialiserade världen. Ibland faller det ut mönster i dessa utsagor, som med stor likformighet upprepas i internationella och nationella fora. Det som kallas "New Public Manage-

ment" är ett sådant exempel som cirkulerat mellan internationella organ som OECD och EU, nationella ministerier och sektorsorganisationer. En ganska enhetlig bild presenteras där av vilka problemen i offentlig sektor är och hur de bör lösas. "Kunskapssamhället" är en annan sådan konfiguration av förment neutrala beskrivningar av vår samtid, som nu på bred front nått in i den svenska statsförvaltningen, och som på ett mycket konkret sätt påverkar politiker och tjänstemän. Satsningen på bredband, den stora utbyggnaden av högskolan och det nebulösa projektet "livslångt lärande" är några exempel på vad föreställningen om kunskapssamhället givit upphov till.

Socialdemokratien har mycket svårt att hantera dessa auktoritativa utsagor om vad som håller på att ske och vad som bör göras. I Storbritannien har "New Labour" helt enkelt upphöjt ett utsnitt av samtidens mest omhuldade utsagor till parti-program. I Sverige är socialdemokratiens ställning mer kluven och präglad av reaktivitet. Man har inte investerat positiva värden i beskrivningarna av det nya samhället och tvekar inför att aktivt vara barnmorska åt vad man tror vara oundvikligt. Man accepterar beskrivningarna av kunskapssamhället och globaliseringen som sanna, och söker finna strategier som ska hantera konsekvenserna för utsatta grupper. Den närmast religiösa tilltron till högre utbildning som något välsignelsebringande är ett uttryck för detta. Men nödvändigheten är inte nödvändig. Utsagorna om kunskapssamhället är starkt argumentativa, och kan inte vara annat, men bör därför också förstås som sådana. Vad "kunskapssamhället" blir formas i de internationella och nationella program som nu regelmässigt presenteras som nödvändighetens enda väg.

OM UTREDNINGAR STYRS hårt av en regering som endast söker bemästra det den tror är nödvändigt uppstår rekursiva effekter. Då förmår inte utredningar göra annat än att bekräfta det som oftast och mest högljutt sägs på många platser. Statliga utredningar kan göra mer än att återupprepa populära och auktoritativa utsagor. De kan göra självständiga analyser och problematisera begrepp, till exempel rättvisa. Sådana arbetsformer innebär att det ansvariga statsrådet förlorar en del i kontroll och förutsägbarhet, men ger också öppningar. Man kan då förbigå och överskrida de standardiserade problemformuleringar och lösningar som cirkulerar mellan internationella policyproducenter, konsulter, mediala forskare, intresseorganisationer och massmedier.

Även om det statliga utredningsväsendet inte i allmänhet kan sägas ha förfallit till den ytlighet som präglade IT-kommissionen, finns det ändå utrymme för betydande förbättringar. Om den kraftiga expansionen av antalet högskoleplatser och en breddad rekrytering egentligen har sin grund i en vilja att fortsätta föra en politik för jämlikhet i en ny tid, skulle dessa frågor förtjäna en mer allsidig belysning. Högre utbildning löser inte alla problem. ■

Smärtsam lektion för det bildade Tyskland

UTBLICK/ Utbildning. Den internationella skolstudien "Pisa" har fått Tyskland att inse hur långt landet halkat efter i grundskoleligan. Resultatet pekar egentligen mera på brister i konkurrenskraft än i bildning, men redan detta visar att bildningen står på undantag i den moderna världen.

De bästa omdömena, eller snarare de mest rättvisa, avges av en talande hatt. Alla trick som elever använder för att hitta en lättare väg genom skolan, all utpressning som föräldrarna utsätter sina barn för, alla falska överenskommelser som skolan lever på, alla hjälplösa rop på förnuft och samförstånd – allt detta skulle vara överflödigt om tävlingen om de bästa förutsättningarna för "livet" skulle kunna utföras som på slottet Hogwarts. En talande hatt fördelar nykomlingarna till olika elevhem på ett internat förbehållet eliten, och var och en får den hjälp han eller hon behöver. Hur fruktansvärd måste inte samhällets grundutbildning faktiskt vara, om de gångna årens mest framgångsrika böcker, serien om Harry Potter, för det mesta handlar om en bra skola? Hur förtvivlade måste inte barnen vara (liksom deras föräldrar och lärare), när förutsättningen för en bra skola tycks vara rena trolleriet?

Så är det i alla europeiska länder, också i Nordamerika. Men värst tycks det ändå vara i Tyskland. Inte för att böckerna om Harry Potter här skulle sälja ännu bättre än i andra länder, även om så kanske är fallet, utan för att skolan sedan ett år tillbaka har blivit ett uppenbart problem, en symbol för en stat i kris, ett belegg för att ett helt samhälle inte längre tycks klara av ens sina elementära uppgifter. Det räcker med att uttala ett enda ord, "Pisa", och alla tyskar med lite bildning och självaktning vet vad som menas: en skam för var och en och för hela landet. I den jämförande studien med namnet "Pisa" (Program for International Student Assessment) undersöktes på OECD:s uppdrag skolbarns vetande och deras förmåga att

Av
Thomas
Steinfeld

Ansvarig för
litteraturkritiken i
*Süddeutsche
Zeitung*

använda kunskapen i vardagliga situationer. 180 000 15-åringar från den industrialiserade världen genomgick proven i ett första steg under sommaren 2000. Antalet undersökta länder var trettiofem, och Finland, Kanada och Japan kunde glädja sig åt att i alla discipliner ha nått de första platserna. Tyskland hamnade först på tjugofemte plats, långt bakom Italien och Korea.

Under en mycket lång tid, från början av 1800-talet fram till Tredje rikets uppkomst, hade Tyskland förmodligen världens bästa och säkerligen de mest erkända skolorna och universiteten. Här uppfanns den moderna högskolan, dess olika discipliner och fakulteternas ordning. Idén exporterades inte bara till Förenta staterna utan också till de skandinaviska länderna. Här uppfanns seminariet – det öppna samtalet – som undervisningsform inom åtminstone humaniora, och här utvecklades den tekniska högskolan. Tyskan var det gemensamma språket för de moderna vetenskaperna: för den idealistiska filosofin och den klassiska filologin, för historien, ekonomin och den tidiga sociologin, för marxismen och för psykoanalysen. Stora blev dessa discipliner inte bara för att de kanske var vetenskapligt överlägsna alla andra, utan också på grund av sin närhet till litteraturen. De talade ett språk som många kunde förstå, de kunde berätta, och de kände till sina traditioner. Det var inget misstag när inte en poet utan i stället Theodor Mommsen, professor emeritus i historia vid universitetet i Berlin, fick det andra Nobelpriset i litteratur (1902).

NÄR RESULTATEN AV "Pisa" blev kända, sköt visserligen de konservativa politikerna i Bayern om att deras delstat skulle

ha hamnat på en mycket bättre plats, om deras poäng inte hade sänkts genom resultatet från de mestadels socialdemokratiskt regerade delstaterna Hessen och Bremen. Man skulle till och med ha delat åttondeplatsen med Sverige. I sin fasta tro på ordning och reda visste dock inte de stolta bayerska politikerna om att det i den svenska skolan inte sätts betyg förrän i åttonde klass. Än mindre visste de att det sällan finns läxor norr om Rügen. Alla andra reaktioner blev de gamla vanliga: mer disciplin, mer kontroll och mer skola, framför allt på eftermiddagen, fler lärare och undervisning i engelska redan från tredje klass. Och framför allt: mera arbete och ännu mera arbete.

På så sätt visade studien sitt rätta ansikte. Faktiskt handlar den väldigt lite om "bildning", men en hel del om konkurrens. Det var inte tyskarnas dumhet som retade deras politiker, utan att tyskarna skulle vara dummare än andra. Om japanerna hade varit lika obildade som de egna landsmännen hade ingen talat om saken. Den stora frågan i Tyskland efter publikationen av Pisastudien var därför: Vem bär ansvaret för detta fiasko? Socialdemokraterna? Lärarna? Föräldrarna? Eleverna själva? Men det borde ha hetat: Varför har den entusiasm, den nyfikenhet, som nästan varje barn äger när det försöker finna sig tillrätta i livet, gått förlorad? Varför har bildning blivit så ointressant? Och svaret måste lyda: För att den har offrats i just denna konkurrens, som tyskarna så gärna skulle ha velat vara främst i – och under vilken de lider så mycket när de förlorar.

FÖRVÄXLING AV BILDNING och ett vetande som är nyttigt när det gäller konkurrens – för den enskilde liksom för sta-

ten – är redan ett tecken på att hela debatten är på fel väg. Att bidra till nyttan är faktiskt det sista man kan kräva av bildning, även om det finns mycken nyttig bildning. Bildning, säger den österrikiske författaren Robert Menasse, en otidsenlig hegelian, är "ett medvetande, som har vuxit ur vetenskapliga och framför allt historiska kunskaper om världen och som upplever sig själv som brist och differens." Enklare sagt: bildning gör nästan lite ont, den är ambivalent, är känslan att inte veta tillräckligt mycket, att inte ha lärt känna, inte ha sett och inte ha behållit tillräckligt mycket, och därför anstränger man sig att bli av med denna smärta.

Denna ansträngning förutsätter ganska mycket personlig frihet. Och av denna frihet finns inte mycket kvar därför att det moderna samhället har förstört villkoren för den. Bara för tre, fyra decennier sedan var ett studentbetyg inte endast det första, högst tvekansteget till en ännu osäkrare karriär, utan första etappen på en välbärgad existens och därmed förutsättning för en tämligen stor personlig frihet. Visserligen existerade denna frihet enbart för en del av samhället. Men denna del kunde räkna med en hygglig balans mellan de egna insatserna för kunskap och bildning och avkastning i form av materiellt välstånd. Detta stabila förhållande har slagits i spillror, även om en del vackra ord, från "livslångt lärande" över "flexibilitet" till "mobilitet", har uppfunnits för att dölja den enkla sanningen att stor möda och vaga framtidsutsikter har blivit ett alltför vanligt resultat av en lång utbildning. Klasskillnaderna i den tyska skolan har därför inte avtagit sedan 1970-talet utan vuxit på ett alldeles förvånansvärt sätt, ett faktum som Pisastudien riktar mycket uppmärksamhet på.

VISSERLIGEN TALAS DET i Pisastudien mycket också om "bildning". Men det handlar inte om bildning, även om alla vill tro det. Den sysslar i stället med begrepp som "läsförmåga", och förmågan att läsa hör inte till bildningen utan är en elementär kulturteknik. Studien talar visserligen om bildning men den menar "färdighet" eller "kompetens", och det är någonting helt annat: något praktiskt, yrkesinriktat, målmedvetet.

Tyskland har gått långt när det gäller att förstöra bildningen, längre än dess grannländer tror, kanske i förhoppningen att 1800-talet på ett mystiskt sätt skulle ha överlevt i detta land. Grundskolan, som här avslutas efter fjärde klass för att leda över till ett selektivt skolsystem, har förvandlats till ett slagfält för aspiranter till gymnasiet. Gymnasiet, som fram till 1970-talet var garanten för en gedigen allmänbildning, har i sina sista tre klasser förändrats till förmån för ett kurssystem, som ingenting främjar så mycket som listiga överväganden: Vilka lärare ger de bästa betygen, vad är enkelt, kan man ersätta kunskaper med prat, får man fuska? Universiteten verkar ibland fungera som institut för att försköna statistiken över arbetslösa och har dessutom öppnats för pensionärer, med det föga förvånansvärda resultatet att få unga, blivande his-

toriker eller filosofer sitter där mellan de många äldre människorna, dessa levande bevis på att detta ämne knappt duger till något yrke längre, men desto mer till fritidssysselsättning.

Alla länder i västvärlden står förmodligen inför liknande problem. Men ingenstans verkar det finnas mindre hopp än i just Tyskland. Och ingenstans verkar det finnas så många nästan hysteriska försök att komma över denna – faktiska eller bara inbillade – brist på bildning. Sedan flera år tillbaka är det mest populära tv-programmet den tyska versionen av "Vem vill bli miljonär?", en tävling som ju på ett okomplicerat vis prövar allmänbildningen. Boken *Bildung*, ett nästan gammalmodigt och ganska bristfälligt konversationslexikon, författat av en pensionerad professor i engelska, har sålts i över en miljon exemplar. Och när veckotidningen *Der Spiegel* ägnade sig åt romaner som alla borde ha läst, blev detta nummer av tidskriften det som har sålts bäst på flera år. Ett nästan besatt strävande efter kunskaper har erövrat den populära underhållningen i Tyskland.

Händer det för att moderniseringen ingenstans har gått framåt lika radikalt som just i den humanistiska bildningens före detta hemland? Frankrike har, åtminstone när det gäller elitskolorna, hållit fast vid gamla traditioner. I de skandinaviska länderna tycks det fortfarande finnas ett någorlunda stabilt förhållande mellan de personliga insatserna vid skola och universitet och utkomsten i yrkeslivet. Dessutom har de hållit bildningsväsendet – från grundskolan upp till universitet – öppet för alla slags återvändare, bytare och senkomlingar. Och skolsystemet i Förenta stater-

na må vara elitistiskt, men det främjar ändå ett stort antal aktiviteter, som tas med i värderingen, allt från sport, musik eller enbart den enkla entusiasmen. Och just denna entusiasm tycks vara den viktigaste grunden för bildning över huvud taget.

HARRY POTTER ÄR förresten inte den enda utopi om skolan som under den senaste tiden har blivit omätligt populär. *Sagan om ringen* kommer inte långt efter som vision av en lyckad bildning. Inte bara för att Frodo, den lille hobben, efter tre tjocka böcker har förvandlats till en vuxen varelse med många talanger och kunskaper. Nej, *Sagan om ringen* förhåller sig till Harry Potter som universitetet till gymnasieskolan. Den talande hatten följs av doktorshatten i ett ämne som måste kallas för fantastisk filologi. Ty själva historien, detta att en fördömd värld blir förlöst, är bara ena sidan av denna roman, den mest grandiosa av alla dåliga böcker.

Den andra sidan består av ingenting annat än lärdom: främmande folk med fiktiva men fullständigt utvecklade språk, genealogier, familjeträd, kartor, gamla manuskript, palimpsester. Hela denna överdådiga apparat är mer än ett försök att bygga en katedral med tändstickor; den representerar någonting som försvunnit ur det verkliga livet: filologin som passion. Den är en melankolisk hyllning till bildningens fjärran lycka, en hyllning, som uppenbarligen är buren av en sådan förtvivlan, att den söker sina bundsförvanter bland dvärgar, riddare och alver. Man skulle kunna slå vad om att den första skola i Europa, som kommer att uppkallas efter J.R.R. Tolkien, kommer att finnas i Tyskland. ■

Tysklands skolbarn halkar efter. Sorteringshatten testar Harry Potters egenskaper när han kommer ny till skolan. Kanske behövs det trolleri för att rädda den tyska skolan ur krisen.

Foto: HO/Scanpix

Notoriskt väl grundad i detaljen men svepande i de stora omdömena är sociologen **Manuel Castells**. Ingen har som han format vår uppfattning av vad globaliseringen egentligen innebär.

Individens betydelse för nätverket avgör hennes värde

Av

Thomas Gür

Skriftställare

BLOTT TIO MINUTER IN I BANDNINGEN av intervjun för tv-programmet Global Axess får informationsålderns och nätverkssamhällets främste uttolkare, sociologi-professorn Manuel Castells, ett astmaanfall. Som sig bör i den visuella medievärld vi lever i, fångas även denna händelse på videoband. Han är i Stockholm för att tala på en konferens anordnad av ett av de större amerikanska företag, vars framgångar bekräftar hans tes om mikroprocessorernas revolutionerande roll för det framtida sättet att organisera mänskliga aktiviteter. Eftersom Castells är obenägen att i offentligheten lämna sin roll som forskare, analytiker och observatör för att leverera konkreta rekommendationer för framtiden, finns det anledning att utgå från att han inte kommer att säga något annat än vad han redan skrivit. Men mötet är exklusivt för arrangörernas inbjudna kunder och nätverkskontakter, och det är omöjligt att filma honom ens på väg upp i talarstolen. Det kan ses som en bekräftelse av Castells tes att i nätverkssamhället grundas ditt värde på din betydelse för nätverket, till skillnad från det hierarkiskt organiserade samhället i vilket främst position och titel genererar detta värde. Och har du ingen betydelse för nätverket finns du inte för det, du är utesluten, exkluderad.

Eftersom vi tillhör de exkluderade får vi hugga Castells mellan lunch och föredrag i en till tv-studio omvandlad juniorsvit på ett hotell. Halvtimmen före Castells ankomst har vår stressade producent rökt en halv tagg mellan diskussioner om intervjuens uppläggning och möjligheten att göra en dokumentär om bögars och flators livsvillkor i länder som Iran eller Saudiarabien. Invändningar av folkhälsokaraktär avfärdas med att Castells faktiskt är spanjor (katalan egentligen) och att han säkert är van. Någonstans i den mentala fonden finns den kombinerade bilden av rökiga sammanträdesrum fyllda av spanska motståndsmän och Almodóvars nerviga filmkaraktärer med cigarettbehängda och ständigt fladdrande vänsterhänder. Nu kommer dock inte bara fördomar om rökvanor hos katalanska sociologer som varit landsflyktiga under Franco-epoken på skam. Det gör även fördomar om medier. Produktionsbolaget har haft den goda smaken att klippa bort astmaanfallet från det färdiga programmet. Och professor Castells lungor återställs till talförmåga genom vidöppna fönster och kraftiga in- och utandningar av den decemberkalla och trafikbemängda Stockholmsluften.

Denna mix av tv-intervju, konferenstalande, fördomar om tobak och etnicitet, den

aktuella diskussionen om farorna med passiv rökning, astma som en relativt modern sjukdomsklassificering och en sociolog som betonar mediernas verklighetsskapande roll i vår tillvaro – just denna mix borde kunna kallas något tankeväckande eftersom huvudpersonen är Manuel Castells. För en inte så liten del av hans intellektuella talang ligger i hans förmåga att ge namn åt saker och ting. Han lyfter upp fenomen som de flesta känner till, etiketterar dem, sammanställer dem i mönster och presenterar dem som samhälleliga företeelser, tendenser eller trenderbrott.

Ett privat initiativ understött av det finska utbildningsdepartementet i vilket barn och ungdomar lär äldre att använda datorer, blir hos Castells "social hacking". Terrorism med anknytning till radikal politisk islam, den japanska sekten Aum Shinrikyo, amerikansk milis och zapatisterna i Mexiko sammanförs under triaden "The exclusion of the excluders by the excluded". Från Benedict Andersons beteckning på de nationella identiteterna, "imagined communities", härleder Castells de nätverksbaserade gemenskaperna "communities of imagination". Vi slits mellan flödenas platser och rummets platser, "the space of flows" kontra "the space of places". Funnes det en beteckning på personer som gillar att sätta namnappar på allt de ser och hör skulle den passa utmärkt på Manuel Castells. Ett sådant namnförslag, parallellt med det ryska oblomovism efter Ivan Gontjarovs huvudfigur från romanen med samma namn, vore: "castellism".

MEN BORTOM NAMNGIVNINGSTALANGER ligger Castells förtjänst främst i att han förmodligen är den som i dag är bäst på att försöka fånga vilket slags samhällsstrukturer, som håller på att uppstå i spåren på de tekniska revolutionerna inom informationshantering, sedan det andra världskrigets slut. Det innebär att han kartlägger hur det postindustriella samhället ser ut och skiljer sig från det industriella.

– Vi lever i en tid som karaktäriseras av tillkomsten av informationssamhället i dess mångfacetterade uppenbarelser, säger Castells och förklarar det med en typisk "castellism":

– Detta samhälle grundar sig på informationalismen, vilket innebär att de avgörande aktiviteterna i alla sfärer av den mänskliga praktiken baseras på informationstekniken, organiseras globalt i informationsnätverk och är koncentrerade kring symbol- eller informationshantering.

Men är inte beteckningen informationssamhället bara ett modeord? Har inte alla samhällen varit byggda på information och kunskap?

– Informationssamhället är inte ett begrepp jag använder mig av, svarar Castells. Jag talar om informationsåldern och om nätverkssamhället. Och med den distinktionen står vi inför något nytt. Det stämmer att alla samhällen har varit baserade på informationshantering och kunskapsspridning. Men vad som är nytt är att framgångarna med informationstekniken framhäver vissa sätt att organisera mänsklig aktivitet, vilka är mycket annorlunda mot vad vi har sett tidigare, och det svarar nätverken för. Nätverk innebär att enskilda individer förhåller sig till varandra, inte som delar i en organisation, utan på basis av delade identiteter eller gemensamma intressen. Detta är det naturligaste sättet för människor att interagera, men den historiska erfarenheten är att relationer uppbyggda på nätverk var bra när det handlade om att klara av personliga mellanhavanden, men dåliga om man skulle till att erövra länder eller organisera en kyrka. Bortom en viss grad av komplexitet och storhet krävdes andra organisationsformer.

Förenklat uttryckt är en huvudtes hos Castells att nätverk genom informationstekniken effektivt kan utföra mänskliga sysslor inom områden som produktion av varor och tjänster, politiska och militära aktiviteter vilka tidigare har krävt hierarkiska och planekonomiskt präglade organisationsformer. Den som är förtrogen med ekonomen Ronald Coases svar på frågan om varför det finns företag, känner förmodligen igen sig. Coase menar (åter förenklat) att förklaringen till att den moderna produktionen inte är organiserad av enskilda individer som sluter kontrakt med varandra på en fri marknad, utan av hierarkiskt uppbyggda storföretag, står att finna i transaktions- och informationskostnaderna. Att organisera storskalig produktion via tusentals kontrakt mellan självständiga agenter är helt enkelt omöjligt.

Nu refererar Castells visserligen inte till Coase (den oviljan och ibland illviljan visavi ekonomer och politiska filosofer influerade av den österrikiska skolan, som von Mises, Hayek eller Friedman, trots uppenbar inspiration från deras tänkande, är ett av Castells tydliga tillkortakommanden och där framskymtar hans tidigare vänsteraktivism). Men med utgångspunkt från Coase kan man säga att Castells hävdar att de tekniska framgångarna minskar informationskostnaderna till den grad att nätverk kan fungera bättre än hierarkier, även inom områden som industriell produktion eller krigföring.

Castells är dock inte en enkel teknikdeterminist. Han menar inte, som den unge Marx, att handkvarnen ger ett feodalt samhälle och ångkvarnen ett kapitalistiskt (och än mindre, som de ryska bolsjevikerna, att den elektriska kvarnen skulle ge ett socialistiskt samhälle). Han är snarare, med en term från Mauricio Rojas, negativ determinist.

”... man kan ha en reformerad välfärdsstat som odlar en känsla av social säkerhet så att människor inte räds förändring.”

Skillnaden visavi den hårdare varianten av teknikdeterminism ligger i att den negativa determinismen hävdar att utvecklingen tvingar fram vissa möjligheter och utesluter andra, men inte genom att positivt och entydigt bestämma den institutionella-kulturella ramens eller överbyggnadens beskaffenhet. Tekniken bestämmer alltså inte hur samhället skall se ut, men utesluter vissa möjligheter; hierarkiska samhällen som Sovjetryssland, Nordkorea eller Irak kan inte gå in i informationsåldern och nätverkssamhället med bibehållna politiska strukturer. Castells instämmer i resonemanget om negativ determinism:

– Vissa typer av samhällen – det är inte fråga om teknisk utvecklingsnivå utan om samhällsstruktur – har inte kunnat genomföra övergången till informationsåldern, även om Kina försöker just nu. Om de kommer att lyckas vet vi inte. Men vi kan i varje fall se vad som hände med Sovjetunionen, som tekniskt och vetenskapligt var mycket avance-

rat, men som på grund av regimens grundläggande militaristiska och diktatoriska natur blockerade flödet av information och till slut föll samman på grund av detta. Det betyder att tekniken fanns där, men att människor inte kunde använda denna teknik till annat än i förväg fastlåsta militära eller politiska mål.

CASTELLS NEGATIVA DETERMINISM innebär också att han framhåller att övergången till informationsåldern och till nätverkssamhället kan se ut på många olika sätt – liksom så olikartade samhällsformationer som de svenska, sovjetryska och amerikanska har varit manifestationer av industrisamhället. Följdriktigt handlar hans senaste bok om Finland, *The Information Society and the Welfare State: The Finnish Model* (skriven med Pekka Himanen). Castells tillhör således inte dem som hävdar att nätverkssamhället och informationsåldern kommer att leda till välfärdsstatens död:

– Vi har skrivit boken främst därför att det finns en tydlig kontrast mellan Finland och Silicon Valley. Det finns en upp-

fattning om att den som vill ligga i framkanten i informationsteknisk utveckling och produktiva nätverk måste skapa ett samhälle som ser ut som det i Kalifornien, ett samhälle som är tävlingsinriktat och individualistiskt, och som saknar sociala skyddsnät eftersom dessa underminerar innovationsförmåga, entreprenörskap och konkurrens. Men det finns olika vägar och Silicon Valley anger en av de möjliga, med brister och förtjänster. Finland är ett exempel på en annan väg genom att det förenar en bibehållen välfärdsstat med ett starkt teknikorienterat samhälle och en konkurrenskraftig ekonomi.

Men är inte de finländska avregleringarna, privatiseringarna och inskränkningarna i transfereringssystemen tvärtom exempel på att man måste lämna välfärdsstatens grundidéer bakom sig för att ta detta steg? Castells menar att man måste skilja på en byråkratisk välfärdsstat och en som tar fasta på att utveckla produktiviteten i samhället genom avregleringar och satsningar på utbildning för sina medborgare.

– Man kan ha en byråkratisk välfärdsstat som försvarar sina privilegier och till slut inte kan överleva, eftersom den inte kan generera tillräcklig stor produktivitet i samhället som kan stå för kostnaderna för denna byråkrati. Och man kan ha en reformerad välfärdsstat som odlar en känsla av social säkerhet så att människorna inte räds förändring.

Sverige har inte nått lika långt som Finland i detta avseende, menar Castells, främst därför att Sverige inte har haft någon motsvarighet till den systemkris som Finland upplevde efter Sovjetunionens fall och östexportens drastiska minskning.

– Just de omvälvningarna bekräftar min tes att samhällen förändras genom kriser och inte genom storartade projekt. Det är när man inte har andra alternativ än förändringen som förändringen blir möjlig. Men man måste förstå att det inte är välfärdsstaten som skapar denna övergångsmodell. Om man under förhållanden som gynnar innovationer, investeringar och teknisk utveckling kan använda välfärdsstaten till ökad produktivitet och konkurrenskraft och inte bara till socialt skydd, kan man också skapa en god spiral i vilken välfärdsstaten genererar den produktivitet som också kan stå för dess kostnader.

Med det resonemanget i minne förvånas man inte heller av att Castells har välkomnats av tänkare inom den nyare vänstern och uppskattats av många europeiska politiker.

KAN MAN DÅ SÄGA ATT DET industriella samhället var en parentes på några hundra år när det gäller organisationsformer och att vi nu återgår till den ursprungliga formen av mänsklig interaktion, till de personliga nätverken?

– Tekniken ger oss möjligheterna att organisera mycket komplexa nätverk utan att skapa alltför stora proppar och i det perspektivet kan vi kanske tala om en parentes. Men väsentligare än att vi får nätverk är vilka värden och mål som är inprogrammerade i nätverken. De bär inte på några personliga preferenser. De globala finansmarknaderna,

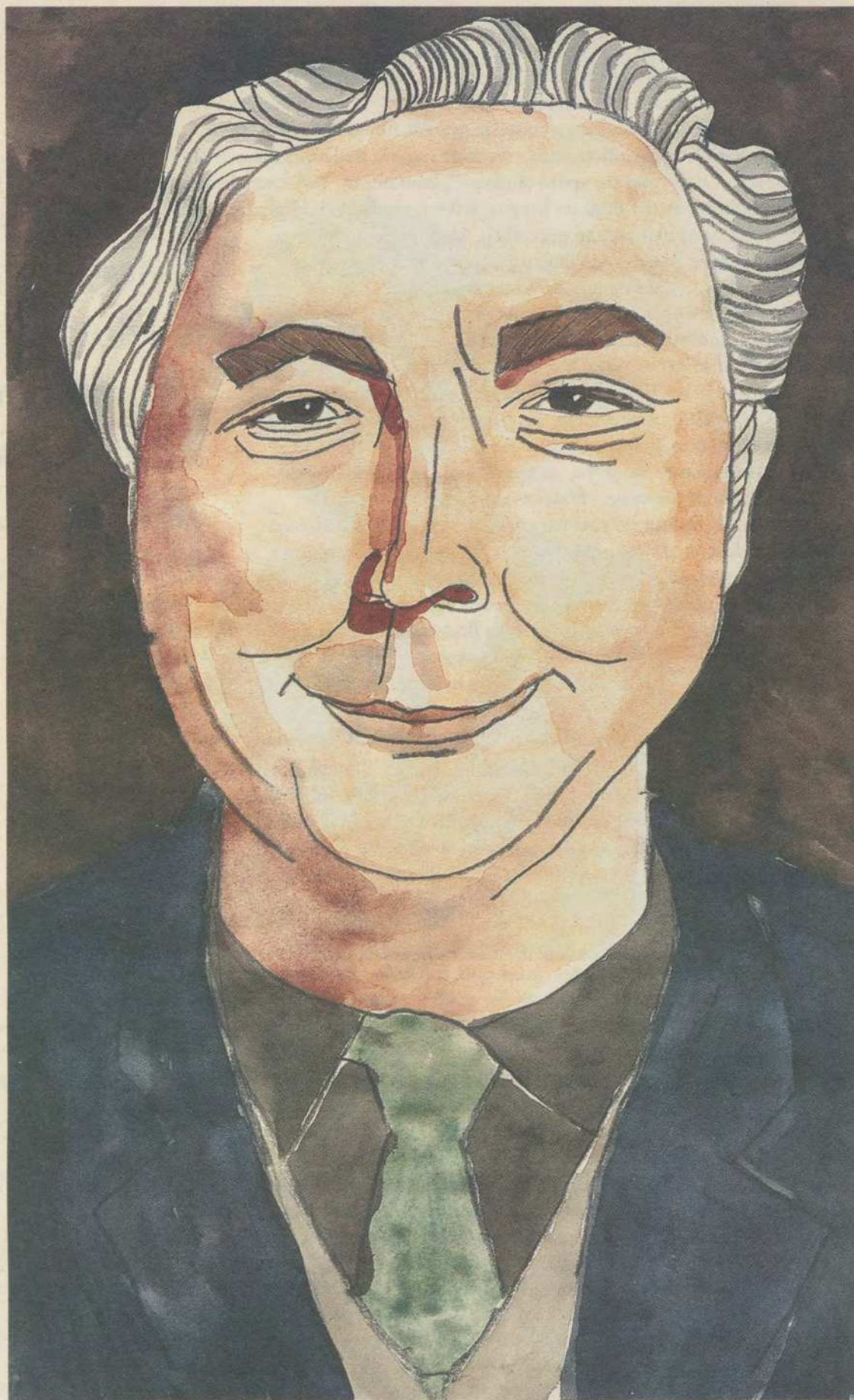

Illustration: Claes Jurander

”Informationssamhället är inte ett begrepp jag använder mig av... Jag talar om informationsåldern och nätverkssamhället.”

Den spanske sociologen Manuel Castells formulerar en distinktion som han anser göra en ny samhällelig epok större rättvisa.

de transnationella produktionssystemen i de multinationella koncernerna fungerar i form av nätverk. Men också anti-globaliseringsrörelsen fungerar som ett globalt nätverk, organiserat på Internet via politiska diskussioner om alternativa visioner av samhället, ett nätverk som i tillfälliga aktioner samlas för till exempel demonstrationer i Barcelona eller Göteborg och som sedan återgår till en virtuell existens.

Det är här Castells ordleksartade resonemang om flödenas rum och platsernas rum, "the space of flows and the space of places", kommer in. Vad som händer med oss bestäms alltmer av det flöde av pengar, åsikter, mediala verkligheter, beslut och så vidare som strömmar genom nätverken. Men fortfarande bestäms vilka vi är och vad vi identifierar oss med av var vi är födda, vilka våra släktingar och vänner är och vilken kultur, religion eller världsbild vi tillägnar oss. Det globaliserade systemet av politik, medier och marknader har inte skapat en universell världskultur, påpekar Castells:

– Tvärtom genomlever vi uppkomsten av ovanligt starka etniska, nationella och religiösa identiteter. Ju mer vi går in i den globala ekonomin, politiken och medievärlden, desto fler människor kommer att tänka, att eftersom de inte kan påverka vad som händer där uppe, i flödenas rum, måste de i stället organisera sig utifrån sina primära eller ursprungliga identiteter. Då säger dessa maktlösa: "Min Gud kommer inte att upplösas i de globala flödena. Mitt hem är mitt. Och alla utsocknes får fråga mig om lov innan de sätter sin fot här." Och detta är inte teori, utan verklighet. Den främsta motsättningen i vår värld går mellan å ena sidan globala flöden utan kulturella identiteter eller demokratisk kontroll och å andra sidan människor som gräver ned sig i sina skyttegravar av gemensamma identiteter som en källa till livsmening. Vi får en värld som är både *global and tribal*.

Visst låter det bekant, det mesta som Castells säger. Informationsteknikens omvälvande effekter, hierarkiernas harakiri, nätverksakrobaternas tidsålder, nationalstatens nedgång, den nya ekonomins nya regler – har vi inte hört allt detta tidigare? Jo, men av epigoner och epigoners epigoner. Castells var ändå den första stora systematikern, och som sådan är han fortfarande oöverträffad.

DET SOM UTMÄRKER CASTELLS STORVERK i tre band, *The Information Age: Economy, Society and Culture*, är de 1 500 sidorna av faktaspäckad text, mängder av tabeller och ett otal källhänvisningar. Teser styrks med exempel hämtade från många delar av världen. Fast mycket i exempelsamlingen är uppenbart hopskarvat från tidigare forskningsresultat och fältarbeten från andra sammanhang och frågan är vad överflödet av tabeller egentligen tillför. Åtskilligt, och enbart sittfläsket bakom en så massiv produktion är imponerande.

Men när man läser närmare ser man också genvägar, fördomar, förvanskningar och riktigt osnygga Noam-Naomi-Chomsky-Klein-artade anti-intellektualismer, till exempel att varje märkligt citat och konstigt sakförhållande beläggs med en källhänvisning, medan mycket svepande påståenden får stå för sig själva som självklara sanningar. I prologen till *The Information Age* heter det således att omstruktureringen av den globala ekonomin utifrån Internationella valutafondens politik, ägde rum på basis av "det politiska nederlaget för den organiserade arbetarrörelsen i de största kapitalistiska länderna", och då utan några empiriska belägg för detta tämligen tvivelaktiga påstående.

Men intellektuellt sett värre är nog vad Castells utelämnar i sin modell. Är verkligen de som i Europa protesterar mot globaliseringen och oftast även mot amerikaniseringen också de som är utstötta i våra samhällen? Är det inte så att franska bönder som kräver fortsatt jordbruksstöd, eller svenska fackföreningar som kräver restriktiv invandringspolitik, globalt sett tvärtom representerar privilegierade grupper? Castells invänder inte:

– Jag skulle inte heller kalla dem för exkluderade, det handlar snarare om människor som känner sig maktlösa inför förändringen. Globaliseringen innebär två saker. Den utesluter individer som saknar betydelse för ekonomin. Men den skapar också demokratiska kriser eftersom den urholkar kraften hos staterna och andra aktörer på den nationella arenan. Och dessa grupper, som oroar sig för förändringarna, känner inte att staten hör samman deras krav i tillräcklig omfattning. De franska bönderna är givetvis en privilegierad grupp eftersom de skyddas av jordbruksstödet inom EU, vilket därmed också gör det svårare för bönder i tredje världen.

Och vad kallas detta, att avvärja kritiska frågor genom att hålla med? Anpasslighet, ihjälkramning av motståndaren eller medgörlighet parad med intellektuell öppenhet? Det intryck den astmatiske professorn lämnar efter sig när den röksugne producenten följer honom ut ur juniorsviten och till hotellets konferensavdelning är ändå inte det förstnämnda. Och intellektuell öppenhet kräver ytterst ett slags mänsklig medgörlighet. ■

"Globaliseringen ...
utesluter individer
som saknar
betydelse för
ekonomin."

TEMA: AFRIKAS ÅTERFÖDELSE

Illustration: Claes Jurander

INNOVATION I MÖTE MED TRADITIONEN

PATRICK CHABAL: 1960-talets förhoppningar om demokrati och välstånd har inte gått i uppfyllelse. En afrikanisering av Afrika pågår.

ANDERS CARLSSON: Teknik och vetenskap är viktiga ingredienser i Sydafrikas framtidsvision. Målet är en afrikansk renässans.

PERNILLA STÅHL: Regnbågsalliansens valseger i Kenya satte punkt för en diktatur. Nu måste man bryta med den gamla korruptionen.

Sidorna 18–28

Demokratis frukter har inte kunnat skördas

ESSÄ/ Utebliven utveckling. När en rad afrikanska stater blev självständiga under 1960-talet tycktes kontinenten stå inför en ljus framtid. Men trots autonomi och demokrati har förhoppningarna ännu inte infriats.

Händelserna i Zimbabwe och Elfenbenskusten på senare tid aktualiserar frågan om det finns några utsikter till politisk stabilitet och ekonomisk tillväxt i Afrika. Dessa länder, som länge sågs som föredömen för utveckling på en kontinent där så många andra länder kapitalt misslyckats med att göra några framsteg, hotar nu att falla sönder. De politiska omvandlingarna i Malawi, Zambia och Kongo är också illavarslande. Det senaste flerpartivalet i Kenya, som till synes var en framgång för "demokratiska" metoder, har i själva verket uppenbarat var gränserna går för den så kallade politiska transitionen, "demokratiska övergången", eftersom huvuddelen av den nya administrationen är sammansatt av president Moisi tidigare bundsförvanter och kumpaner. Under dessa omständigheter är det svårt att se hur den nya maktfördelningen skall kunna vända de katastrofala följderna av det politiska systemet sådant det utvecklades under Moisi regim. Dessa svårigheter till trots har Nepad, New Partnership for African Development, ändå pekat på demokrati och gott styre som förutsättningar för utveckling. Vilka utsikter finns det då i det svarta Afrika för att ett politiskt system baserat på val, på det sätt det inrättats under den tioårsperiod som gått, kommer att leda till gott styre, något som alla nu, inom och utanför Afrika, är eniga om är grunden till hållbar ekonomisk utveckling?¹

Frågan tycks vid första anblicken enkel. Demokrati borde reducera spännvriden för konflikter och göra ett gott styre mer sannolikt. I tur och ordning borde gott styre åstadkomma den politiska stabilitet, konsolidering av institutioner och tillämpning av principen om laglighet, vilka allmänt och överallt betraktas som nödvändigt ramverk för investeringar. Höjda investeringar borde bädda för ekonomisk tillväxt. Men

Av

Patrick
Chabal

Professor vid King's
College i London

Översättning:
Karin Olsson

händelserna i det svarta Afrika det senaste decenniet stämmer inte med ett sådant scenario.²

DEBATTEN OM ARTEN AV de politiska transitionerna på den afrikanska kontinenten de senaste tio åren rör två nyckelfrågor. Den ena har att göra med orsakerna: drivs reformer i riktning mot mer pluralistiska styrelseformer fram av inre krafter eller av yttre faktorer? Den andra gäller i vilken grad rörelsen i riktning mot flerpartival har främjat demokratis sak som den vanligtvis förstås i väst: har politisk konkurrens förstärkt möjligheten att utkräva politiskt ansvar och gott styre? Enligt den mest systematiska studien av denna fråga överväger de inre drivkrafterna till politisk förändring och politiska transitioner har i flera fall resulterat i en långsam, om också lätt omsvängbar, rörelse i riktning mot demokratisk konsolidering.³ Men är det verkligen så?⁴

Obestridligen har det skett viktiga politiska förändringar i Afrika sedan slutet av 1980-talet. En majoritet av länder håller nu flerpartival på relativt regelbunden basis och ett antal regeringar har störtats som följd av val. Konkurrens mellan partier har också resulterat i en mycket livligare debatt om den politiska framtiden för kontinenten. Likaså finns det nu en vida större yttrandefrihet i Afrika än när enpartistaten var den vanligaste regimen. Ändå är det svårt att påvisa att flerpartikonkurrens har förbättrat möjligheten att utkräva politiskt ansvar, förutom i några länder – Botswana och i synnerhet östaterna (Kap Verde, Mauritius). Vidare saknas tydliga tecken på att en pluralistisk politik medfört en mer hållbar ekonomisk utveckling på kontinenten.⁵ Slutligen har de demokratiska övergångarna inte minskat konflikterna i Afrika, vare sig till antal eller intensitet.

Det finns visserligen ett mycket stort antal faktorer som förklarar varför dessa "demokratiska transitioner" misslyckats (relativt sett) med att gynna fred och välstånd på kontinen-

ten, men jag skall här ägna mig åt de systemberoende snarare än de slumpmässiga orsakerna till dagens situation och lägga tonvikten på de inverkan processerna. Rörelserna mot ett system med flera partier ägde rum vid en tid då enpartistaternas regimer uppenbart hade nått vägs ände, politiskt men i synnerhet ekonomiskt, men vilken form sådana rörelser fick styrdes utifrån. Hur stort missnöjet med de sittande regimerna än var i Afrika, var det samfundet av biståndsgivande länder som beordrade fram övergången till valsyste med konkurrens mellan flera partier. Det skedde genom att givarländerna ställde som krav för vidare bistånd att de nya "demokratiska" politiska villkoren uppfylldes. Av detta skäl betraktade afrikanska härskare i allmänhet demokrati i form av flerpartival som det pris man fick betala för fortsatt ekonomisk hjälp, snarare än som en politisk modalitet för att underlätta utveckling. Under sådana förhållanden fick de transitioner som ägde rum effekten att politiska eliter hämmades, såtillvida att de nu måste underkasta sig ritualer med konkurrens i val, men detta ledde inte nödvändigtvis till att något politiskt system byggdes upp, som var till mera gagn för majoriteten av befolkningen.

ARGUMENTET FÖR demokratisering är att själva dynamiken i en konkurrens mellan partier inför val sätter i gång en icke-reversibel politisk liberalisering, som ökar både möjligheten att utkräva politiskt ansvar och sannolikheten för gott styre. Verkligheten har dock visat sig något annorlunda. Valen har ökat konkurrensen mellan politiska eliter, men sällan förändrat naturen hos det rådande politiska systemet. Tävlan i toppen mellan dem som strider om makten har knappast garanterat att segrarna, när de väl fått makten, tar större hänsyn till behoven i landet som helhet i fråga om styrande eller utveckling. Därför uppfattades också snabbt sådana politiska "spel" som betydelselösa av folkflertalet: "Demokrati, går det att äta?" var invånarnas motfråga till samhällsforskaren i staden Lusaka.⁶

Orsakerna till att sådana transitioner inte stärkte det politiska ansvaret eller förbättrade styret är i efterhand helt klara, som jag skall visa längre fram. Jag vill här bara antyda varför de förändringar som ägde rum på 90-talet sannolikt aldrig skulle resultera i vare sig ökad "demokratisering" eller mer "utveckling". Om staten inte är ordentligt institutionaliserad, om rättssystemet är bristfälligt och om utrymme saknas för produktiva investeringar i samhället, är det svårt att se hur flerpartival i sig kan resultera i bättre styren och effektivare ramverk för ekonomisk tillväxt. Den politiska konkurrensen innebär i sådana fall en starkare rivalitet mellan eliterna om kontrollen av statsapparaten, den främsta källan till resurser inom den afrikanska politiska ekonomin. Och rivalitet av det slaget är oftast orsak till konflikt.

Naturligtvis blev utfallet av den politiska liberaliseringen olika i skilda länder. I några fall har inbördes tävlan mellan partier utmynnat i större öppenhet och variation av politiska åsikter (exempelvis i Benin, Mali, Senegal eller till och med, åtminstone till för kort tid sedan, Zambia). Likaså har transitionen i vissa fall haft en djupgående negativ inverkan (till exempel i Kenya, Elfenbenskusten eller Kongo). Varje land måste bedömas för sig. Men klart är att det inte har skett någon demokratiseringsprocess i Afrika enligt västerländsk modell på det sätt som man föreställde sig för tio år sedan. Det är därför angeläget att på nytt granska de antaganden som då gjordes – och som fortfarande är gångbara – om hur "demokratisering" skulle hjälpa till att minska konflikter och ge upphov till gott styre på kontinenten.

POLITISK TEORI AV standardmodell postulerar att demokrati av flera skäl effektivt kan minimera antalet konflikter. Att fritt kunna uttrycka åsikter och fritt rösta över partilinjerna gör det möjligt att diskutera och ge substans åt ett flertal skiftande antaganden och politiska vägar. De demokratiska mekanismerna i politisk representation låter opposition,

klagomål eller utmaningar kanaliseras på ett fredligt sätt. Politiska institutioner kan avkrävas ansvar (på nationell likaväl som lokal nivå) och måste därför se till att fullgöra sina åligganden. Det finns väl utstakade rättsliga vägar för att lösa konflikter. Politiska och juridiska institutioner fungerar på ett vedertaget byråkratiskt sätt, och står därför i tjänst hos det allmänna bästa snarare än att fungera som redskap för personlig maktutövning. Och såtillvida som gott styre befrämjar ekonomisk utveckling, förbättrar slutligen en sådan utveckling livsmöjligheterna för det stora flertalet och underlättar att en god cirkel uppkommer av politiskt ansvar och ekonomiskt välbefinnande.

När demokratier fungerar ordentligt samverkar alla dessa faktorer till att gynna konfliktlösning på fredlig väg. Men om strider pågår inom landet och man har misslyckats med att åstadkomma ett demokratiskt ramverk med tillförlitliga institutioner, talar det mesta för att konkurrensen mellan partier ger upphov till konflikt. Det är i den meningen som Museveni argument om behovet av att ha "icke-partidemokrati" i Afrika bör tas på allvar, trots att livsdugligheten på lång sikt kan ifrågasättas om en sådan "demokrati" institutionaliseras.

NUTIDA POLITIK I AFRIKA kan bäst förstås som tillämpande av *nypatrimoniell* makt. Konkret innebär det att oavsett vilka formella, politiska strukturer som finns överförs makt i allt väsentligt genom den informella sektorn. Eller snarare: grunden till de politiska förhållandena på kontinenten ligger i samspelet mellan formellt och informellt. Denna styrelseform vilar på välförstådda om också ojämlika former av politisk ömsesidighet, som förenar skyddsherrar och deras klienter tvärs över sociala skrankor. Politiska institutioners sätt att fungera är i mycket stor utsträckning präglade av den maktutövning, knuten till personen, som utmärker dagens Afrika. När en officiell institutions syften kolliderar med viljan hos en mäktig politiker är det vanligen den senare som vinner. Logiken i det politiska systemet motsvarar därför inte den i västerlandet. Så betraktas exempelvis byråkrater inte främst som opartiska tjänare av det allmänna utan som länkar i den patrimoniala kedjan mellan skyddsherrar och klienter. De två logikerna strider mot varandra, vilket gör att det inte finns mycket utrymme för något gott styre.

I ett nypatrimoniellt system vilar det politiska ansvaret på skyddsherrarnas förmåga att öva inflytande på sina anhängare och samtidigt motsvara deras förväntningar, enligt de normer för ömsesidighet som är allmänt accepterade. För att nå politisk legitimitet krävs därför att partikularistiska plikter uppfylls, vilka saknar samband med framväxandet av en offentlig sfär som är överordnad infra-nationella identiteter. Valen, som i västerländsk politik är en mätare av politiskt ansvar, har i Afrika blivit ett av många instrument för en rent partiegoistisk mobilisering. De flesta politiska ledare vid tiden för självständigheten var nya eliter snarare än "traditionella" sådana, men ramarna för det nypatrimoniala system som de inrättade utformades till stor del efter vad som skulle kunna kallas "traditionella" (eller ursprungliga) principer för legitimitet. Bland dessa hade de viktigaste att göra med ett system av ansvar i vilket alla (från samhällets topp till dess botten) uppfattade att de politiska ledarnas legitimitet vilade på att de kunde tillvarata sina egna personliga väljares intressen. Inom en sådan kontext är politisk representation något som anses råda när skyddsherrar uppfyller sina förpliktelser gentemot sina klienter.

Fastän ett sådant nypatrimoniellt system fungerade väl i många länder efter självständigheten, var det instabilt till sin natur. För det första upplöstes ett relativt ekonomiskt välstånd, med användbara koloniala tillgångar och stabila exportpriser, av den ekonomiska världskrisen på 1970-talet. I takt med att statsinkomsterna gick ned började tillgångarna tryta också för afrikanska skyddsherrar. När det blev allt svårare att finna resurser skärptes den politiska konkurrensen. Eftersom

1 Med det svarta Afrika avses här regionen söder om de nordafrikanska länderna (Marocko, Tunisien, Algeriet, Libyen och Egypten) och norr om republiken Sydafrika. I denna artikel bör Afrika, eller bara kontinenten, uppfattas som liktydigt med det svarta Afrika.

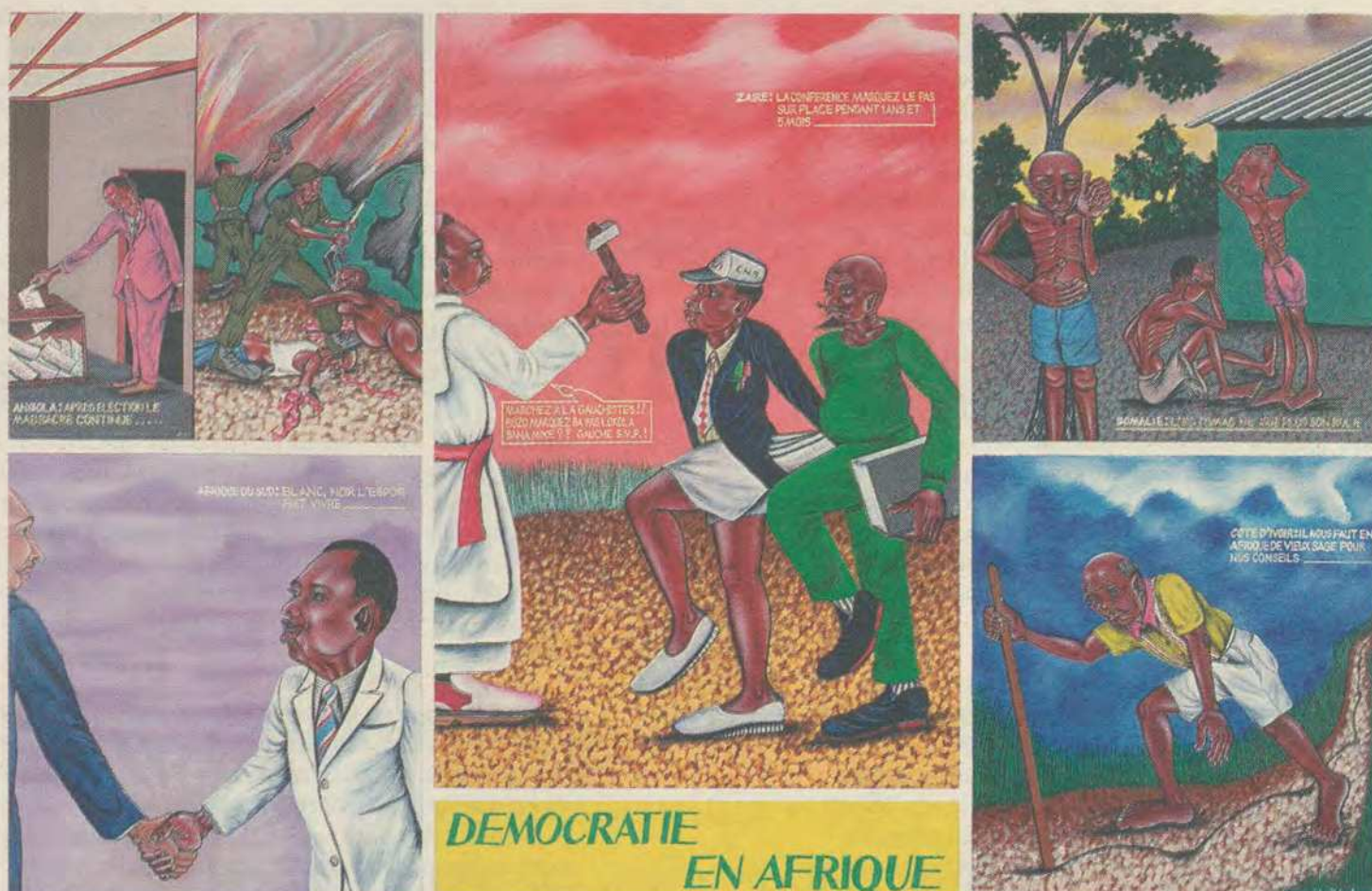
2 Även om diskussionen i denna artikel kan tyckas vara relevant för södra Afrika är den baserad på empiriskt material från länderna i det svarta Afrika.

3 Se Michael Bratton och Nicolas van de Walle, *Democratic Transitions in Africa*, Cambridge University Press, 1997.

4 För en diskussion av en del av dessa viktiga frågor, se Patrick Chabal, "A Few Considerations on Democracy in Africa", *International Affairs*, 74, 2, April 1998, s. 289–303.

5 Nicolas van de Walle, *African Economies and the Politics of Permanent Crisis, 1979–1999*, Cambridge University Press, 2001, s. 256.

6 Jean-Pascal Daloz, "Can we eat democracy? Perceptions de la 'démocratisation' zambienne dans un quartier populaire de Lusaka", i Jean-Pascal Daloz & Patrick Quantin, *Transitions démocratiques africaines*, Paris: Karthala, 1997, s. 243.

möjlighet att disponera regeringstillgångar är viktigare än allt annat i det afrikanska patrimoniala systemet, blev striderna om makten mer intensiva. För det andra var det nypatrimoniala systemet i sig ett hinder för en ekonomisk utveckling som den i väst eller senare i Asien. Detta system misslyckades nämligen med att få i gång, och undergrävde på många sätt fullständigt ekonomisk tillväxt, den viktigaste grunden för hållbar utveckling. Politisk legitimitet baserades på att skyddsherrar fortlöpande måste dels vårda sig om den bild av rikedom som deras ställning krävde, dels föda de nätverk som bar upp ställningen. De kunde därför knappast skjuta upp konsumtion och utgifter till förmån för ett mer långsiktigt mål, "nationell" ekonomisk tillväxt. Följaktligen investerade afrikanska stater och entreprenörer sällan i ekonomiskt produktiva aktiviteter.

ETT PERSPEKTIV SOM DETTA på maktens natur i Afrika betonar vikten av historiska och sociopolitiska kontinuiteter. Det talar för att politiskt handlande i det nutida Afrika tolkas på ett sätt som i viss mån avviker från de flesta andra förekommande paradigmer. För det första grundar det sig på att politiska system analyseras särskilt med avseende på förbindelser mellan prekolonial, kolonial och nutida maktutövning. Avkoloniseringen ses här inte som någon avgörande politisk brytning, vilket den ibland antas vara. Trots avsevärda skillnader mellan de politiska institutioner, som nationalisterna fick i arv efter avkoloniseringen, har den politiska utvecklingen i det självständiga Afrika visat en rent anmärkningsvärd konvergens. Visserligen har det under det första dryga årtiondet (1960–1975) efter självständigheten sett ut som om det koloniala arvet möjliggjorde inrättandet av fristående (och, bör vi komma ihåg, till stor del demokratiska) politiska institutioner i Afrika. Men den ekonomiska kris som släpptes lös på 70-talet, med den branta oljeprishöjningen, avslöjade att den analysen av auktoritet och makt på kontinenten hade varit ytlig. En nationalistisk eufori hade skymt de kontinuiteter som ändå fanns mellan pre- och postkolonial era, något som blev klart genom krisen. Nutida politik på kontinenten kräver en fördjupad historisk analys.

Vad som i själva verket hade inträffat kan bäst beskrivas som

Afrikansk demokrati.

Flerpartival har införts i de flesta länder på den afrikanska kontinenten. Men demokratin har inte medfört ett gott styre, minskat konflikter eller inlett en ekonomisk tillväxt i de afrikanska länderna. Målningen är skapad av Cheik Ledy.

Foto: Corbis/Scanpix

en afrikanisering av politiken, det vill säga en process var de nya afrikanska härskarna formade om de politiska strukturer som övertogs vid självständigheten, omgestaltade deras uppbyggnad och omdefinierade ramarna för det politiska handlandet.⁷ Fastän afrikaniseringen kunde te sig substantiellt olika med hänvisning till hur de politiska system som upprättades efter avkoloniseringen utvecklades, måste den politiska analysen inrikta sig på de uppenbara likheterna. Den utbredda föreställningen att det koloniala arvet och nyckfulla inslag i avkolonialiseringen skulle avgöra hur den postkoloniala politiska "ordningen" utformades, visade sig faktiskt ha varit våldsamt överdriven. I efterhand är det slående hur afrikaniseringen av politiken fick likartade systemeffekter på alla håll.

Det som faktiskt skedde var att två till synes oförenliga politiska sammanhang överlappade varandra. Å ena sidan tycktes de politiska institutioner som växte fram ur processen av avkolonialisering förstärkas, antingen på ett fredligt sätt eller med våld. Å andra sidan utvecklades en nytt arrangemang av politiska prioriteringar, som ofta stämde dåligt överens med de formella strukturer som nyligen byggts upp. De organ för politisk representation som sattes upp i de flesta afrikanska länder vid självständigheten, och som antogs vara demokratiska och pluralistiska, gav snabbt vika för enpartistaten – de utvecklade en enda, inte plural, politisk logik. Längre ut i periferin utvecklades dock systemet så att det ifrågasatte maktens, och i synnerhet statens natur och roll, sådan de flesta politiska bedömare hade tänkt sig den.

AV DESSA ORSAKER UPPVISAR de afrikanska politiska systemen i dag en del förbryllande kännetecken som förtjänar en noggrann analys, om inte annat så för att de strider mot rådande förväntningar. Systemen är i tilltagande grad informella, de synes "återinföra traditionen" och de har inte lyckats driva fram en hållbar ekonomisk utveckling.

Den första trenden, en pågående informalisering av afrikansk politik, förklaras bäst utifrån föreställningen om identitet och relationen mellan individen och hans/hennes grupp-gemenskap. Västerländska politiska system utgår från att medborgare är åtskilda, självständiga och självrefererande individer som lägger sin röst efter öppet redovisade politiska

⁷ Se Patrick Chabal, *Power in Africa: an essay in political interpretation*, London, Macmillan, 1994.

kriterier. Verkligheten i Afrika är annorlunda: individen kan inte tänkas utanför den gruppgemenskap som han/hon hör hemma i, oavsett hur långt bort han/hon kan ha avlägsnat sig från den geografiskt. Det politiska systemet fungerar därför enligt riktlinjer som gestaltar denna kärna av "gemensamhetsdimension". Individen är i mindre utsträckning en självmedveten medborgare, än någon vars beteende överensstämmer med de längs flera skalor verksamma och ibland motsägande tankesystem, som pekar ut hans/hennes plats inom gemenskapen. Dessa tankesystem hör i allt väsentligt till det informellas domän och befinner sig alltså utanför den rättsliga och konstitutionella ordning, som officiellt är politisk norm i alla afrikanska länder.

Hur makten uppfattas och utövas hjälper till att förklara varför politiken i nutida Afrika avviker från den västerländska. Kort sagt är statsmakten i Afrika inte mycket mer än ett tomt skal, användbar i den mån den medger kontroll av resurserna som den förfogar över, men politiskt svag då den varken är institutionaliserad eller till sin funktion differentierad från samhället. På liknande sätt finns det inget fristående civilsamhälle, eftersom vertikala band fortsätter att vara oändligt mycket viktigare än horisontella sådana (professionella eller funktionella). Slutligen betar sig afrikanska politiska eliter i enlighet med de normer för politisk legitimitet och representation, som kännetecknar det nypatrimoniella systemet. De använder sin (officiella) position till att uppfylla sina (inofficiella) förpliktelser mot sina klienter och motsvara de krav som deras makt och ställning som härskare vilar på.

Den andra paradoxen är att det som händer i nutidens Afrika ofta förstärker intrycket av att kontinenten rör sig "bakåt", det vill säga i somliga stycken återgår till det traditionella. Det vi ser i Afrika stämmer inte med vad vi förväntar oss av en modernisering. Varken hur afrikaner synbarligen definierar sig själva eller hur de betar sig sammanfaller med samhällsforskarens förväntningar på modernisering. Föreställningen att traditionen håller på att återinföras betonar i vilken grad afrikaner i sitt dagliga liv samtidigt lever enligt flera olika register, från det mest synligt moderna till det mest skenbart traditionella. Att politiken i Afrika ter sig motsägelsefull och verkar obegriplig beror till mycket stor del på en västerländsk, analytisk konvention som tenderar att anta en dikotomi mellan det modernas och det traditionellas båda sfärer. De afrikanska eliterna fungerar däremot i en värld som förenar båda, en värld kongruent med det resten av befolkningen tänker. Ett exempel kan belysa detta. Erfarenheter visar klart att vad som på ytan är olagligt (som smuggling eller att försöka ta statsens medel) ofta anses som legitimt av dem som drar fördel av det. Man kan säga att politiskt ansvar i ett nypatrimoniellt system rymmer handlingar som i väst skulle betraktas som korrupta.

DEN TREDJE OCH SISTA frågan om Afrikas väg till modernisering är frågan om ekonomisk utveckling. Här är tecknen oroande. Fastän det i det tidiga 60-talet fanns ett antal afrikanska länder (som Ghana eller Zambia) med en BNP per capita i nivå med några av deras asiatiska motsvarigheter (som Sydkorea eller Malaysia), är situationen i dag radikalt annorlunda. De förutvarande asiatiska tigerekonomierna har fortsatt fram, medan inte ens de mest välmående afrikanska staterna (Gabon, Nigeria eller Elfenbenskusten) har lyckats uppnå något som liknar hållbar ekonomisk tillväxt. De yttre begränsningar som hindrat de afrikanska ekonomierna – fallande priser på världsmarknaden, skulder och strukturanpassning – är tydliga nog, men kan inte ensamma förklara sådana skillnader i utveckling.

Det blir alltmer uppenbart att man måste se själva organisationen av afrikanska politiska system i sig som åtminstone en del av orsaken till dessa förhållanden. Vid närmare eftertanke är det inget att förvånas över. Nypatrimonialismen vilar på föreställningar om politisk legitimitet, som gynnar att resurser omfördelas från skyddsherrar till deras klienter. Om

statens viktigaste källa till inkomster är export av råvaror eller jordbruksprodukter, om regeringen inte tillräckligt bemödar sig om att utveckla den exporten, och om världsmarknadspriserna för sådana handelsvaror visar en nedåtgående tendens, då sjunker inkomsterna. Utan konsekventa politiska handlingslinjer för att skapa tillväxt genom andra ekonomiska tillgångar minskar resurserna över hela linjen. Extern upplåning jämnar ut underskotten på kort sikt, men skuldbördan handikappar snart ekonomin. Detta är vad som har hänt överallt i Afrika, med bara ett par nämnvärda undantag, som det resursrika Botswana eller några av östaterna (som Mauritius).

Faktum är att nypatrimonialismen nu mycket väl kan ha nått sin gräns eller till och med kan ha förändrats till en politisk ekonomi präglad av "oordning". När kortsiktig ekonomisk vinning är det dominerande syftet finner de politiska ledarna att deras legitimitet som Stora Män är avhängig deras förmåga att anskaffa kapital, med alla medel, och vilka medel som helst. Den informella sektorn har alltid varit av utomordentlig betydelse i Afrika. Tecken tyder nu på att de marknadsaktiviteter av mer substantiell art som finns att tillgå är att göra sig vinst på vad oordningen skapar (alltså korruption, medborgarstrider, krig, smuggling, handel med illegala substanser). Prioriteten för gemenskapsanknutna och klientbetingade politiska imperativ, vilka kan vara nog så förnuftiga på mikronivå, mellan individer och grannskap, leder därför till massiv ekonomisk ineffektivitet och på den nationella nivån kanske till obotlig skada. Det är sannolikt att vi ser en utbredning av informella bruk, både inom länderna och internationellt. Detta kommer förvisso att inkräkta starkt på hur Afrikas politiska system utvecklas i framtiden.

**Det vi ser
i Afrika
stämmer inte
med vad
vi förväntar
oss av en
modernisering.**

UNDER DESSA OMSTÄNDIGHETER är det svårt att se hur organiserandet av politiska flerpartisystem (som är vad "demokratisering" i praktiken innebär i Afrika i dag), stöd till decentralisering eller ens skapandet av nationella organisationer för mänskliga rättigheter, kan hjälpa till att förhindra konflikt eller främja gott styre på den afrikanska kontinenten. Jag inser att denna slutsats kommer att låta överdrivet "pessimistisk", men tror dessvärre att den är en realistisk redogörelse för det som har skett i stora delar av dagens Afrika. Och faktum är att oordning, våld och till och med konflikt nu i stigande grad blir verktyg för de politiska eliterna i deras direkta syfte att vinna och behålla kontrollen över statsmakten, och detta för att främja den nypatrimoniella ordningen eller, om staten har fallit samman, krigsherrepolitik som surrogat för denna. I de fall de styrande är beredda att använda våld och konflikt som "styrmedel", kan de inte väntas se politiska val i annat än instrumentella termer, medel för att utöva makt i en klart instabil och ekonomiskt prekär omgivning.

Om inte dessa överväganden på allvar tas med i beräkningen riskerar Nepad att gå samma öde till mötes som tidigare (lika lovvärda) avsiktsförklaringar. Nepad-dokumentet, artikel 42 stadgar: "New Partnership for Africa's Development medger att försök har gjorts i det förgångna att sätta upp utvecklingsprogram för hela kontinenten. Av en rad skiftande orsaker, både inre och yttre, inklusive att både ledarskap och afrikanskt ägande kan ifrågasättas, har dessa försök inte varit framgångsrika. I dag finns dock en ny uppsättning omständigheter som lämpar sig för integrerade praktiska implementeringar."

Två huvudfrågor anmäler sig. Den första är om afrikanska ledare, och deras rådgivare, är beredda att beakta den "rad skiftande orsaker" som hittills har förhindrat gott styre. Den andra är om det i dag verkligen finns en ny "uppsättning omständigheter" för maktutövningen på kontinenten. Utan lärdomar av det förflutna finns mycket liten anledning att tro att politiken i Afrika kommer att ändras till sin natur bara genom den förvisso beundransvärda ambitionen hos Nepad. Ytterst kommer måttstocken för Nepads framgång att vara i vilken mån de afrikanska styrande blir mer, i stället för mindre, ansvariga inför dem som de påstår sig härska över.

Avgränsad kontinent knyter band med omvärlden

ESSÄ/ Afrikansk renässans. Efter apartheidsystemets avskaffande finns en ambition att pånyttföda Sydafrika genom kraftfulla investeringar i teknik och vetenskap. Utveckling följer dock inte av sig själv. Inte minst informationsteknologin måste bli socialt förankrad och uppfattas som relevant för att nyheterna ska bära frukt.

Vetenskapen och tekniken ger oss möjligheten att förbli oss själva utan att nödvändigtvis framstå som anakronistiska eller nostalgiska.

Sémou Pathé Guèye
professor i filosofi, Dakar

Den 5 maj 2002 landade Mark Shuttleworth, IT-miljardär från Kapstaden, på stäppen i Kazakstan efter tio dagar som gäst vid den internationella rymdstationen. Resan krävde en privat kontantinsats om cirka 200 miljoner kronor, men trots detta beskrevs han bara undantagsvis som rymdturist. Shuttleworth var den första afrikanen i rymden, i sig en sensation som motiverade nybildningen "afonaut", men också åtskilligt mer. Han förtrollade nationen. Överallt där han syntes vajade Sydafrikas flagga; han talade från rymdstationen med president Thabo Mbeki på årsdagen för de fria valen 1994 och med Nelson Mandela dagen därpå och via en webbsida kunde man följa hans resa i realtid.¹ De privata motiven blev till slut oviktiga. Tvärtom utnämndes Shuttleworth till en nationens oegennyttiga tjänare och förebild för Sydafrikas alla unga för att ha visat att studier i vetenskapliga och tekniska discipliner kan ge möjligheter att förverkliga de mest högtflygande drömmar. Generalerna i boernas arméer och aktivisterna i ANC fick kliva undan. Mark Shuttleworth framträdde inte som historiens utan framtidens ikon och om inte förr så stod det nu klart att entreprenörsfärdigheter borde räknas högt bland sydafrikanska dygder.

Den mediala virvelvinden Mark Shuttle-

Av
Anders
Carlsson

Doktorand i idé-
och lärdoms historia
vid Uppsala
universitet

leworth tog ändå inte form i något vakuum. Hans anknötning till IT-sektorn – förmögen blev han efter att ha sålt företaget Thawte som hade kontroll över mjukvara för säkra transaktioner på Internet – är en viktig förklaring till entusiasmen. På ett annat plan var rymdfärden ett nästan parodiskt tydligt uttryck för de ideal som det sydafrikanska forskningsrådet vill uppmuntra genom sitt stöd till IT. I en programförklaring talas det om ökad rörlighet och entreprenörskap som legitima krav på människor med IT-kompetens.² Medierna var dessutom beredda. Glassiga tidskrifter som den inhemska *Brainstorm* reproducerar kontinuerligt en teknikvänlig framstegsoptimism, genom att exponera viljestarka människor och fantastiska ting som exempel på övergången från gammalt till nytt. Inte heller saknar Sydafrika de institutionella förhållanden som spjutspetsentreprenören kräver. Universitetens IT-program är starka och expansiva; Shuttleworth själv är en produkt av University of Cape Town i kombination med en nypa garagemekande. Längs den sexfiliga motorvägen mellan Pretoria och Johannesburg ligger teknikföretagen på rad och tävlar i monumental arkitektur och i Kapstaden finns mängder av *start-ups*. På infrastrukturell nivå pågår utbyggnad. En av de senare årens mest uppmärksammade processer var utdelningen av en andra licens för telefoni, klubbad i parlamentet i oktober.

I SKAPANDET AV Sydafrika som en teknologiskt avancerad nation har annars statliga Telkom, den institution som nu får konkurrens, stått för några av de mest iögonfallande inslagen i opinionsbildningen. I slutet av september förra året

firade företaget tio år med hänvisning till bolagiseringen 1991. I en jubileumsbilaga till *Mail & Guardian* fanns en lista över resultaten av metamorfosen från statlig myndighet till kommersiellt företag.³ I fokus stod digitaliseringen av telefonnätet och då särskilt National Network Operations Center (NNOC), en central för övervakning och kontroll av hela systemet. Målet var "den nya ekonomin" som också hade fått en egen artikel. Telkom framträdde här som garant för framtiden och i förteckningen över strategiska allianser – en måttstock på framstegens giltighet – märktes Dell, Compaq, Cisco, 3Com, Microsoft, Siemens och andra starka varumärken. I klartext: om multinationella koncerner tvivlar på investeringar i det nya Sydafrika ska det inte behöva bero på kommunikationsnäten eller frånvaron av de viktigaste aktörerna.

Störst på alla ledder är ändå den nya fiberoptiska kabel som i en första dragning löper från Portugal längs den västafrikanska kusten och når Sydafrika i Kapstaden. En andra del fortsätter därifrån, angör kusten igen mellan East London och Durban och svänger sedan ut i Indiska oceanen och når Indien och Sydostasien via Mauritius. Detta är klassisk mark för storskalig infrastruktur. Kabeln, som heter SAT-3/WASC/SAFE, är nära 29 000 kilometer lång och ligger längs den sträckning från Europa till Asien som portugiser med arabisk lotshjälp fann i slutet av 1400-talet; invigningen ägde rum i slutet av maj förra året, 504 år efter Vasco da Gamas första lyckade Indiaseglats. Telkom är ägare tillsammans med 35 andra telebolag och motiverar sina investeringar på funktionella grunder med att man nu kan avlasta trafiken i äldre anslutningar. Kapaciteten blir hög, 20 gigabits/sekund,

och ska kunna ökas minst sexfaldigt vid framtida behov. På så vis ska den digitala klyftan, *the digital divide*, mellan Afrika och den utvecklade världen överbryggas, som det formuleras på kabelprojektets egen hemsida.⁴

Men som alltid i projekt av denna storlek finns andra värden mer eller mindre tydligt införlivade bland teknikens funktioner. Kabelns fulla sträckning ritad på karta symboliserar att isoleringen från apartheid nu är över. Borta är beroendet av grannländerna när telefon- eller data- trafik ska kopplas ut i världen och på kontinental skala löser man tvångsbanden till stora operatörer som AT&T, France Telecom och British Telecom, som tidigare kammade hem stora inkomster från samtal och annan kommunikation inom och till och från Afrika. Samtidigt demonstreras att den klassiska konturen av Afrika, schablonen för en kulturellt och geografiskt väl avgränsad världsdel, är uppbruten och att kontinenten på egna villkor öppnar sig mot Europa och Asien. Ökade aktiviteter sägs motsvaras av att mängden samtal från Sydafrika till andra afrikanska stater har fördubblats och i motsatt riktning mer än tiofaldigats. "Detta återspeglar andan i den afrikanska renässansen – en dialog bland kontinentens människor", enligt Roger Chiume, chef för Telkoms internationella avdelning.

DEN AFRIKANSKA renässansen? Ordvalet anknyter till en terminologi som är vida spridd i debatten om Sydafrikas framtid. Nelson Mandela använde uttrycket *African Renaissance* redan 1994 och anknöt då till ett sekel gammalt aktivistiskt språk och till den panafricanism, som sköljde över kontinenten när en efter en av kolonierna blev självständiga stater under 1950-, 60- och 70-talet. Men det är först under Thabo Mbeki som begreppet African Renaissance på allvar har slagit rot i framtidsdiskursen; det är inte minst utifrån dess progressiva optimism som Mbeki, i ett försök att framhäva nyorienteringen gentemot Mandela, bygger sin identitet som president.

Mbeki använder instrument som Mandela aldrig behärskade. Vid FN-toppmötet om hållbar utveckling i Johannesburg i augusti 2002 distribuerades cd-rom-skrivor med en visuellt suggestiv presentation av presidentämbetets rådgivande kommission om informationssamhället – en lansering av Mbeki som nationell IT-manager lika mycket som en vision om ett nytt Sydafrika byggt på koordinerad IT-politik, uppkopplade skolor, effektivt ledarskap och en blomstrande IT-industri. (Mark Shuttleworth är för övrigt medlem av presidentens internationella *task force* i IT-frågor.)

På den större skalan bygger Mbeki sin presidentroll på Nepad, The New Partnership for Africa's Development, ett politiskt-ekonomiskt handlingsprogram som har formulerats av statscheferna i Algeriet, Egypten, Senegal, Nigeria och Sydafrika och förankrats i G8-länderna och även antagits som strategi för den nybildade Afrikanska Unionen. Med hän-

visning till Nepad var ett av grundkraven i Mbekis tal på ANC:s nittioårsdag i januari 2001, att Afrika på sikt måste harmonisera med omvärlden inte bara vad gäller social och ekonomisk utan också teknisk och vetenskaplig utveckling. I fokus står ökad användning av kommunikations- och informationsteknik, men också ökade anslag till vetenskaplig och teknisk forskning. Samhällsförnyelsen i Afrika i allmänhet och Sydafrika i synnerhet ska återspeglas både i människors färdigheter och i ett gynnsamt vetenskapligt-tekniskt innovationsklimat.

Vetenskap och teknik framträder här i klassiska roller som både mål och medel i en samhällsekonomisk process som syftar till tillväxt, effektiviseringar och välfärd. I en snäv betydelse översätts även African Renaissance med just tillväxt och finansiell rörlighet och blir instrumentellt i att balansera bilden av hela Afrika som en hjälplös kontinent plågad av stagnerande jordbruk och demografisk explosion, förutom av miljöhot, diktatoriska statsskick och inbördeskrig, en bild som är lika aktuell som missvisande.⁵ Särskilt i kombination med de mer konkreta förslagen i Nepad fungerar talet om en renässans som en markering av förnyelsens själva ursprung och är som sådant ett svar på bland andra FN:s och Världsbankens Afrikapolitik. Det söker sig på så vis bortom kritiken mot det som har kallats en ny våg av kolonisering, enligt vilken afrikanska stater förlorar politisk frihet genom att skruvas fast mellan (globala) ekonomiska marknadskrafter.

MEN RENÄSSANSTEMAT går djupare och hämtar mycket av sitt innehåll från en konferens i Johannesburg i slutet av september 1998, sponsrad av bland andra Telkom. Underrubriken på den sammanfattande boken var *The New Struggle*, underförstått att när Sydafrika nu har befriats från apartheid så är det tid för hela kontinenten att med egna medel formulera en efterkolonial vision.⁶ Talarlistan var lika lång som ansatserna att ringa in begreppet "renässans" var många. Gemensamt för de flesta var dock en kritik som gör upp med alla försök att med enkla penseldrag och påståenden sammanfatta Afrika som social och kulturell entitet. Pånyttfödelsen ska därmed vara ett konstruktivt slut på århundraden av kolonialt problemformuleringsprivilegium, genom att definitivt ogiltigförklara konstruktionen av Afrika som en homogen och mörk kontinent utan civiliserad historia och därför utan framtid. I en analogi till att Europa en gång reste sig ur det medeltida mörkret, en historisk schablon med årtullig retorisk kraft i detta sammanhang, är nu förhoppningen att Afrika ska resa sig från sin specifika form av ofrihet. Slutet på feodalismen liknas vid slutet på imperialismen och jämte politisk frihet och ekonomiska reformer räknas även moralfrågor, demokratiska kunskapsideal och teknisk utveckling till denna process.

Och liksom den europeiska renässansens skriftställare anses ha återupptäckt

glömda urkunder så kan afrikanska kommentatorer gå tillbaka till ett alternativt förflutet, inte minst till konst-, vetenskaps- och teknikhistorien. Den Europa-centrerade historieskrivningen anses ha dolt afrikanska verksamheter som annars ofta utpekats som kännetecken på samhällslig sofistikation och de återopade exemplen faller oftast inom (nutida) kategorier som astronomi, metallurgi och stadsplanering. Somligt är hämtat från myternas värld; det är till exempel inte troligt att någon i Mali för 500 till 700 år sedan kan ha haft systematisk kännedom om det speciella förhållandet i dubbelstjärnan Sirius, som det hävdats. Men så är det också just som uppbyggliga myter som dessa nedslag i ett gömt och glömt förflutet har sina främsta funktioner.

Vid renässanskonferensen skildrades teknik och vetenskap som hävstångar till frigörelse från kvarlevande koloniala maktstrukturer och IT, i synnerhet Internet, lockade (och lockar) särskilt på grund av sina påstått antiauktoritära egenskaper. Edward Boateng, då sydafrikansk CNN-chef, hänvisade, återigen i en lek med historiska schabloner, till en kommunikationskultur från 1800-talet där trumman var en samlande signal till möten kring gemenskapens problem. Utan jämförelser i övrigt är förhoppningen att Internet ska kunna återskapa denna korta väg mellan upprop och organiserad diskussion.

ÄR AFRICAN RENAISSANCE bara tomt prat? Det är förstås enkelt att avfärda hela tanken på grund av dess förmånenhet. Sant är att begreppet har filosofiska, operativa, analytiska, retoriska, historiska med flera innebörder och också att begrepp i största allmänhet, oavsett om de är efterhandskonstruktioner, samtidsbeskrivningar eller framtidsvisioner, tenderar att skapa enhetlighet där det egentligen råder splittring.⁷ Om vetenskap och teknik tillsammans utgör en bärande del så är *good governance* en annan och just därför får visionärerna utomordentliga svårigheter med att hantera exempelvis vanstyret i Zimbabwe. Andra ställer frågan: Finns Afrika? Vad har Sydafrika och Etiopien, en nation som nätt och jämnt håller samman, gemensamt förutom medlemskapet i Afrikanska Unionen? Är det med andra ord rimligt att tala om en afrikansk renässans när ekonomierna och de institutionella förhållandena är mer olika än lika?

På ett annat plan lider Sydafrika alltså av en problematik som heter segregering, vilket märks inte minst om man ser till IT-aspekterna. Den aktuella avregleringen av telemarknaden är en i raden av forcerade kommersialiseringar och är som sådan inte utan komplikationer. Retoriken har utlovat bättre tjänster och lägre samtalspriser, framför allt på internationella samtal, medan frågorna huruvida statliga eller privata kommersiella bolag kan garantera att tjänsterna verkligen förgrenas ut till eftersatta områden är legio och motiveras av bistra fakta. Ännu år 2001 saknade minst en fjär-

... det är först
under Thabo
Mbeki som
begreppet
African
Renaissance
på allvar har
slagit rot i
framtidss-
diskursen ...

Förste afrikanen i rymden.

När sydafrikanen Mark Shuttleworth besökte den internationella rymdstationen blev han en symbol för de nationella strävandena att forma Sydafrika till en teknologiskt avancerad nation.

Foto: AFP/
Pressens Bild

dedel av hela befolkningen adekvat tillgång till vatten trots att rätten till vatten är grundlagsfäst. Frågan om kommunikationsnäten blir därmed också en fråga om storskaliga prioriteringar. Vem gynnas av en andra operatör, fiberoptik och avancerade tjänster när de mer grundläggande infrasyttemen för hushållen inte är utbyggda? Samtidigt som IT-miljonärer som Mark Shuttleworth agerar enligt den nya ekonomins logik och normer, med tjänster och mjukvaror som lätttrörliga produkter i det globala nätverket, kvarstår faktum att majoriteten av befolkningen kanske aldrig ens har rört en dator, kioskständernas Internetkiosker till trots.

En kombination av de olika bristerna i infrastrukturerna ger en mörk relief till bilden av IT, särskilt datorteknik, som en generell välgörare: samtidigt som ett litet antal privatskolor har ambitioner av typen en bärbar dator per elev saknade bortåt hälften av Sydafrikas skolor ännu år 2001 tillgång till elektricitet. Till dem nådde aldrig glansen från Shuttleworths rymdshow.

ALL FÖRDELNINGSPOLITIK på infrastrukturall nivå förkastas av vår tids nätverksorakel. Det finns inga grundläggande eller "verkliga" problem i utvecklingsländerna, skriver Manuel Castells; det vill säga satsningarna på hälsovård, elektricitet, vatten och andra förnödenheter bör inte per definition ses som mer relevanta än utbyggnaden av digital infrastruktur.⁸ Ett land utan fungerande digitalt informationsnät kan inte koordinera övriga resurser på ett sätt som är kompatibelt med andra länders distributionskanaler. Någon nostalgi kring begrepp som natur,

folk eller kultur har vi därför inte tid eller råd med, ifall det verkligen är önskvärt att också utvecklingsländerna deltar i globaliseringen. Eliternas intressen utgår dessutom alltid från det för närvarande rådande paradigmat, och friheten och möjligheterna ligger därför i att ansluta och behärska informationsnätverken och inte i att stå utanför. Och så vidare.

Den sydafrikanska staten satsar verkligen: ett så kallat *White Paper* om telekommunikation ger riktlinjerna för bland annat en sänkning av prisnivån på telefonsamtal och över huvud taget en ökning av tillgången till olika former av informationsteknologi; förslag har lagts om att ge skolorna särskilda rabatter på uppkoppling; ett hundratal offentliga Internetkiosker har installerats på postkontoren och fler väntar; ett juridiskt ramverk för e-handel har upprättats. Allt detta och mycket mer har gjorts utöver Telkoms mer kända investeringar: NNOC, SAT-3/WASC/SAFE, avsättningen av 100 miljoner kronor till utbildningsändamål.⁹ Ärendet brådskar men är inte ogörligt, skriver Castells, och bland alla afrikanska stater särskiljer sig Sydafrika genom både resurser och ambitioner. Frågan är bara vilka friheter eliterna har i realiteten. Någon policy går helt enkelt inte att formulera och realisera under omständigheter, där bilden av en avgrund mellan *haves* och *have-nots* bättre än någon annan beskriver situationen, särskilt inte i det tempo som IT-branschens propaganda eller för den delen Castells hetsar till.

De verkligt snabba resultaten uppnås knappast heller genom statliga initiativ. Ett sjuttiofem Internetleverantörer bara i Sydafrika svarar för att landet har i särklass

flest Internetanvändare i Afrika söder om Sahara och för att antalet ökar snabbt. En av de tre mobiltelefonoperatörerna, MTN, har samarbetat med kreditkortsföretagen för att undersöka möjligheterna att bygga ett system med trådlös överföring av information om korttransaktioner, ett exempel på hur fasen med kabelbunden informationsöverföring helt enkelt kan förbigås. Med stöd från bland andra Shuttleworth Foundation (skapad redan 2000) har projektet Translate.org.za lanserat basprogram på xhosa och zulu för operativsystemet Linux och arbetar vidare med Sydafrikas övriga nio officiella språk förutom engelska.

Ett av de största utbildningsprojekten finns i Dikhatole, en kåkstad nära Johannesburg, där Organisation for Rehabilitation and Training driver utbildning i grundläggande dator- och affärshandgrepp och i vad man kallar entreprenörskap.¹⁰ Omkring 40 datorer har donerats av Hewlett-Packard, mjukvara av Microsoft och en renoverad byggnad av stålkoncernen Macsteel. Intresset har varit översvallande och även om en cyniker skulle hävda att särskilt Microsoft kopplar grepp om människor i nöd – grunderna lärs ut i Windows och Officepaketet – ger utbildningen färdigheter som är kompatibla med redan existerande system. I dubbel mening har därför projektet ett slags formaliserande funktion. Avklarad kurs ger "delegaten" ett utbildningsbevis, men också hjälp att slå sig fri från utsikterna att tvingas tjäna sitt uppehälle som underbetald kroppsarbetare utan sociala garantier: i sydafrikanska termer att röra sig från den informella till den formella sektorn. Tillfälle till praktik ges hos lokala myndighe-

**Shuttleworth
var den första
afrikanen
i rymden,
i sig en
sensation som
motiverade
nybildningen
"afonaut",
men också
åtskilligt mer.**

ter och i förlängningen öppnas kanske ett Internetkafé eller en grafisk byrå i närheten med anställda från Dikhatole.

Framgångssagor som dessa borde kunna vara förebildliga, åtminstone om man utgår från den förhoppning om samarbete mellan privata och statliga aktörer och icke-vinstdrivna organisationer, som har lanserats inför FN-toppmötet om informationssamhället i Geneve 2003 (uppföljning i Tunis 2005). Över huvud taget finns det gott om sådana blandade initiativ både i Afrika i stort och lokalt i Sydafrika.¹ Men någon djupgående verkan kan isolerade projekt aldrig få. Problemet är koordineringen och sannolikt finns det goda skäl att undvika att policyskapande blir beroende eller rentav styrs av privata aktörer eftersom dessa saknar möjligheter till verkligt omfattande och långsiktiga engagemang. Dessutom är det inte säkert att de största hindren ligger i själva den bristande tillgången.

GRANT HEARN ÄR lektor och doktorand vid institutionen för informationssystem vid University of the Western Cape i Kapstaden och undervisar i programmering, men också i "informationssystemens filosofi" för studenter på grundutbildningen. Hans egen forskning handlar om hur unga människor från missgynnade områden som kåkstäder och isolerad landsbygd lär sig om teknik. Han instämmer i att den digitala klyftan öppnar sig både mellan och inom länder, inte bara i de så kallade utvecklingsländerna, och att den handlar om tillgång. Men, och det är här nyanseringarna blir viktiga, termer som tillgång och tillgänglighet kan betyda flera saker. Hearn påpekar att digital också betyder numerisk, vilket medför att klyftan också kan sägas karaktärisera skillnader i tolkning av den materiel som används. Att använda en dator med en standarduppsättning av program är en sak, men att manipulera dess funktionssätt och anpassa mjuk- och hårdvara till olika ändamål något annat och utan kännedom om matematiska fundamenta blir det svårt eller omöjligt. "Denna okunskap om tekniken och dess möjligheter har skapat en black box-uppfattning om tekniska artefakter som till exempel datorer. Avmystifieringen av tekniken är en viktig faktor i överbryggandet av den digitala klyftan i Sydafrika liksom i andra länder. Det handlar med andra ord inte bara om tillgång till IT utan också om förståelse."²

Det finns en kritisk potential i en sådan betraktelse som kan vara fruktbar. Tekniken som *black box*, svart låda är en metafor som anspelar på bilden av tekniken som slutet, fixerad, opåverkbar och exklusiv i betydelsen exkluderande. Apartheid-

Avmystifieringen av tekniken är en viktig faktor i överbryggandet av den digitala klyftan i Sydafrika liksom i andra länder.

regimen gjorde inget eller mycket litet för att sprida någon annan bild, eftersom särskilt den "svarta" delen av befolkningen skulle drivas in i serviceyrken och tungt kroppsarbete, medan vetenskap och teknik i sin tur betraktades som privilegierade gruppers verktyg. Och i den mån sådana utestängningsmekanismer ännu verkar – och det gör de framför allt genom ojämlika levnadsvillkor, inbegripet tillgången till kvalificerad skola och högre utbildning och genusrelaterade attityder – och inte motverkas, finns det heller inget fog för att betrakta IT som en politiskt och socialt neutral företeelse med potential att på kort tid och på djupet förändra en hel kontinent. Problemet kan tillspejas: Hur undervisar man i programmering för en elev som aldrig ens har haft en brödrost hemma?

Grant Hearn försöker öppna tekniken i den mening att han vill synliggöra dess tekniska, matematiska, språkliga, sociala komponenter. Många av hans studenter har engelska som andra eller tredje språk, och det är ofta ett hinder i de programmeringspraktiker som är uppbyggda kring engelska begrepp och uttryck. I boolesk algebra och binär aritmetik blir ibland den numeriska aspekten övermäktig. Allt detta förutom att en teknisk artefakt, här ungefär i betydelsen ett ting vars funktion kräver elektricitet och interaktion från användaren, som sådan kan vara främmande. Kraven på radikal pedagogik i klassrummet visar hur djupt beroende ett teknikområde kan vara av olika samhällsförhållanden och pekar också på behovet av en komplex beskrivning av processer som spridning och lärande. Inför framtiden ser Grant Hearn ett stort behov av kontinuitet i de åtgärder som vidtas och också utvärderingar som utgår ifrån de konkreta och praktiska behov som människor har. Teknik-överföringen är viktig, men teknikanpassningen, analysen av existerande tekniska och sociala villkor, ännu viktigare.³

Detta tema framträder också starkt i den IT-strategi för utbildningspolitiken som det sydafrikanska utbildningsdepartementet presenterade under 2002.⁴ Den underliggande frågan kan sägas gälla vilka behov som ett statligt IT-initiativ kan uppfylla i Sydafrika just i dag. Särskilt tänkvärda är prioriteringarna. Först och främst bör alla skolor ha minst en dator för kontors- och pedagogiska ändamål – ekonomi, professionell kommunikation, tillgång till databaser med undervisningsmaterial – och därefter en eller flera datorer för elevanvändning. Denna åtgärd för förnyelse av skolan som administrativ enhet och av lärarprofessionen hänger samman med ambitionen att över huvud

taget göra skolorna till centra i samhället. Genom att hänga upp introduktionen av IT på en institutionell och social förändringsprocess ökar förhoppningsvis chanserna för att tekniken ska få någon praktisk innebörd. Denna analys skiljer sig på flera sätt från vedertagna uppfattningar och strategitexten är mycket klar i sin kritik. Enligt den modell, som ligger till grund för näringslivets och biståndssamfundets engagemang, är informations- och kommunikationsteknologierna närmast självförklarande. I realiteten krävs social förankring och lokal relevans. Annars förblir nyheterna meningslösa.

PÅ EN AV DE PEDAGOGISKA affischer som tidningarna distribuerade under Mark Shuttleworths förberedelser vid ryska Star City kunde man läsa: "Matematik och naturvetenskap kan vara ditt passerkort till världen och, faktiskt, universum." På samma plansch fanns också två historiska figurer: Leonardo da Vincis klassiska renässansmänniska, mannen med hårsvallet som står inuti en cirkel, samt Nicolaus Copernicus. *Dinaledi!* Sikta mot stjärnorna! rekommenderade regeringen med sitt parallellt lanserade program för att uppmuntra till studier, som samtidigt var ett upprop för frihet och självförverkligande. Under september och oktober har Shuttleworth själv dragit runt bland landets skolor med budskapet *Hip2B², hip to be square* – fränt att vara udda, syssla med matematik och datorer – för att påverka attityder.

Problemet med vackra visioner är att de ofta förutspar förändring, men sällan består i den föränderliga värld som omger dem. När dessa avslutande rader skrivs i början av november har framtiden plötsligt kommit av sig i Sydafrika efter en rad bombattentat som av allt att döma utförts av subversiva högerextremister. Dessa är marginella och har obetydligt stöd i opinionen och lär krossas av polisen. Men i beskrivningarna av hur de opererar blandas historiska mönster med aktualiteter: det gäller ett nytt boerupprop med små celler ungefär som under boerkriget vid förra sekelskiftet, men med skillnaden att de nu kommunicerar via SMS och Internet (förutom att fienden är det "svarta" majoritetsstyret och inte den brittiska hegemonin). En mer beständig problematik är att minst elva procent av befolkningen bär på hiv, ett faktum som regeringen har varit märkvärdigt valhant inför, trots att det helt säkert kommer att påverka alltifrån tillgången på arbetskraft till den strävan efter nationsformering, som nu pågår så intensivt. Men det är, som det brukar heta, en helt annan historia. ■

1 www.africaninspace.co.za

2 www.nrf.ac.za

3 Mail & Guardian, 28 september 2001.

4 www.safe-sat3.co.za

5 Se exempelvis artiklar av Anders Östman i *Dagens Nyheter*, 22 och 23 augusti 2002.

6 *African Renaissance: The New Struggle*, red. Malegapuru William Makgoba, Sandton/Cape Town 1999.

7 Jfr Greg Mills, *The Wired Model: South Africa, Foreign Policy and Globalisation*, Cape Town/Johannesburg 2000, s. 312–318.

8 Manuel Castells, *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*, Oxford 2001, s. 268 f.

9 *South Africa Yearbook* 2001/02, Pretoria 2001/02, kap. 6.

10 "South Africa: Bridging the Digital Divide and Bringing Hope", rapport från FN's Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), Integrated Regional Information Network (IRIN), 4 juni 2002. Jfr www.irinnews.org

11 www2.sn.apc.org/africa/countdet.CFM?countries__JS_O_Code=ZA, www3.sn.apc.org/africa/projects.htm

12 Grant Hearn, personlig kommunikation, 6 maj 2002.

13 Jfr Wesley Shrum & Yehouda Shenhar, "Science and Technology in Less Developed Countries", i *Handbook of Science and Technology Studies*, red. Sheila Jasanoff et al., Thousand Oaks 1995.

14 education.pwv.gov.za

Ljusnande framtid efter regnbågens frambrytning

REPORTAGE/ Kenya. Daniel arap Moi diktatur tog slut med valen i december, men den korrupta och slutna statsapparaten finns kvar. Segrarna i regnbågsalliansen behöver ta fler viktiga men svåra steg i övergången till en fungerande demokrati.

LUFTEN ÄR MÄTTAD av bilavgaser. Morgontrafiken på väg in i Nairobi är hektisk. Bilar tutar, skränar och kränger på vägarna som har stora hål efter regnen. Överfulla rostiga bussar, *matatus*, som transporterar folk från de fattigare förstäderna in till staden zickzackar genom bilköerna. På varenda gat Stolpe hänger valaffischer. Jag kommer till Kenya tre veckor före landets tredje flerpartival. Det råder en spänd stämning. Ordet "förändring" är på allas läppar. "Det måste bli förändring", säger John Parmasan, masaj som kommer från mycket enkla förhållanden i södra Kenya. "Förändring måste till", hör jag från välvälvade jurister i Nairobi.

Kenya blev självständigt 1963. Sedan dess har KANU, Kenya African National Union, styrt landet. På 1980-talet befästes enpartistaten under Daniel arap Moi, som 1978 efterträdde frigörelseledaren Jomo Kenyatta. Oppositionspartier förbjöds och oliktänkande kastades i fängelse.

Efter det kalla krigets slut ställdes Kenya liksom andra länder i Afrika inför ett ultimatum från biståndsgivarna i väst: genomför politiska reformer om ni vill ha fortsatt ekonomiskt stöd. År 1992 genomfördes de första flerpartivalen. De var knappast några goda exempel på hur demokratiska val skall hållas. Moi lät 1992 till och med trycka upp sedlar för att locka till sig väljare. Både valet 1992 och det 1997 var kringgärdade av politiskt våld. Man kan också konstatera att försöken till politisk pluralism under 1990-talet inte bidragit till några ekonomiska framsteg i Kenya.

FÖRRA ÅRET AVISERADE Moi att han skulle avgå. Enligt grundlagen kunde han inte sitta kvar. Men Moi hade själv utsett sin efterträdare: Uhuru Kenyatta, son till Jomo Ken-

Av
Pernilla
Ståhl
Frilansskribent

yatta. Familjerna Kenyatta och Moi har stora affärsintressen i landet. Kritiska röster höjdes vid utnämningen av Uhuru, som sågs som ett försök av Moi att behålla politiskt inflytande och därmed värna sina och Kenyattas ekonomiska intressen.

Oppositionen var samlad i regnbågsalliansen National Rainbow Coalition (Narc) med den 71-årige ekonomen Mwai Kibaki som presidentkandidat. Frågan var om KANU skulle tråda tillbaka vid en valförlust. Moi och KANU:s popularitet var så låg att skolbarn bussades till valmöten för att fylla arenorna.

"Det finns en risk att Moi svär in Uhuru Kenyatta som president även om oppositionen vinner", varnade Mugambi Kiai, chef för Central Depositary Unit (CDU), en sammanslutning av ett antal frivilligorganisationer som bevakar valrelaterat våld, *electoral violence*, när jag träffade honom i början av december förra året. Han var, liksom många andra, nervös för vad som skulle hända under och efter valen den 27 december. "KANU har kontrollen över resurserna och man skall inte underskatta dem."

I början av december 2002 hade över 200 personer dött till följd av valrelaterat våld. I valrörelsen betalades mutor helt öppet och ogenerat. En äldre kenyansk man som jag pratade med skrattade när han berättade att han först gick på ett valmöte och fick pengar för det och sedan gick på ett annat och fick ännu mer pengar. Mugambi Kiai gav mig några konkreta exempel på de "transaktioner" som gjordes. Handel bedrevs exempelvis med röstkort. Röstberättigade kenyaner kunde sälja sitt röstkort; taxan var runt 1000 kenyanska schilling, drygt 100 kronor, på landsbygden. I urbana områden kunde man få upp till 10000 schilling för ett röstkort, vilket motsvarar flera månadslöner för en låginkomsttagare i Kenya.

MEN TROTS FARHÅGOR om våldsamheter gick parlaments- och presidentvalet den 27 december förra året faktiskt förhållandevis lugnt till. När rösterna var räknade stod det klart att kenyanerna i detta historiska val sagt ett rungande nej till fortsatt KANU-styre. Mwai Kibaki fick 62,2 procent av rösterna och Uhuru Kenyatta 31,3 procent. Även i parlamentet fick regnbågsalliansen klar majoritet. Valobservatörerna förklarade valet fritt, vilket kanske är en sanning med viss modifikation med tanke på de transaktioner med röstkort som gjordes. Den 29 december erkände Uhuru Kenyatta sig besegrad.

Chefen för EU:s valobservatörer i Kenya, Anders Wijkman, beskrev valet som en seger för demokratin i Afrika: "Flertalet val i Afrika under senare år har kännetecknats av valfusk, röstköp och våldsamheter. Valet i Kenya bryter denna trend. Utmaningen är nu stor för övriga länder i Afrika att följa Kenyas exempel."

"Det är helt fantastiskt", säger en

kenyansk jurist i Nairobi på telefon, innan hon fortsätter att fira att KANU förlorat makten. Och visst var det ett stort steg att KANU går efter 39 år vid köttgrytorna. Men vad betyder ett maktskifte? Kommer Kenya att bli mer demokratiskt eller innebär Kibakis seger bara att en korrupt politisk elit byts mot en annan lika korrupt? Kommer landet att få den ekonomiska och politiska förändring som alla hoppas på? Kommer Kenya att få den nya konstitution som medborgarna väntat på i snart tio år?

ÖVER SEXTIO PROCENT av kenyanerna lever under fattigdomsgränsen. Inkomstskillnaderna är gigantiska. Ekonomin går på tomgång. För att citera parlamentsledamoten Musikari Komo, som varit ordförande för den parlamentariska kommittén mot korruption, så har KANU "tagit landet från en position som blivande ekonomisk tiger vid självständigheten till den tiggartat Kenya är i dag". Korruptionen genomsyrar hela samhället. Vad händer om väljarnas högt ställda förväntningar om förändring inte infrias? Mwai Kibaki har bland mycket annat utlovat krafttag mot korruptionen, fri skola och en ny konstitution inom hundra dagar. Frågan är om Kibaki, som varit med i toppolitiken de senaste decennierna och som mycket sent i sin karriär blev anhängare till demokratin, är rätt man att förändra Kenya. Han har för övrigt också stora affärsintressen i landet.

Det är inte svårt att dras med i den så kallade afropessimism som följde på euforin efter det kalla krigets slut. Den andra afrikanska frigörelsen, demokratiseringen, som svepte fram över kontinenten i början av 1990-talet, har inte gett den stabila politiska och ekonomiska utveckling som många hoppades på. Efter murens fall 1989 introducerade eller återintroducerade 33 av 53 afrikanska länder politisk pluralism. I 22 av de 33 länderna vann de gamla regimerna. Bara i elva länder blev de gamla herrarna utröstade, vilket säger något om svårigheterna att förändra patrimonieella strukturer.

Tanken var att politisk konkur-

Valkorruption.

Valet i Kenya innebär ett rungande ja till förändring och framtidsoptimism, men det är lång väg kvar till ett sant demokratiskt Kenya. I valrörelsen kunde väljare sälja sitt röstkort för upp till 10 000 schilling, vilket motsvarar flera månadslöner för en låginkomsttagare.

Illustration:
Claes Jurander

rens skulle ge ökat ansvar och bidra till gott styre, *good governance*. Det skulle underlätta för ekonomisk utveckling. Men det senaste decenniet har den gängse bilden av Afrika oftast varit en annan: en kontinent med sönderfallande stater med etniskt våld och i vilka politiska eliter tar till våld för att få kontroll över staten, den huvudsakliga källan till resurser, en kontinent där korruption, klientlism och kriminalitet frodas. Folkmordet i Rwanda 1994 med den efterföljande flyktingkatastrofen och det pågående inbördeskriget i Somalia och Sudan över-skuggade demokratiska framsteg i exempelvis Sydafrika.

I den mycket läsvärda *In the Footsteps of Mr. Kurtz: Living on the Brink of Disaster in Mobutu's Congo* skildrar journalisten Michela Wrong Mobutu Sese Seko och det sönderfallande Zaire, numera Kongo. Hon beskriver en uppgivenhet som väl illustrerar afropessimismen: "Varje persons mål är att lämna Kongo, utbilda sig och starta ett liv någon annanstans. Låt någon annan skriva en konstitution. Låt någon annan bygga upp landet. Erfarenhet har lärt att politik är ett spel som spelas av luredrejdare och hycklare."

FINNS DET FOG för optimism för Kenyas del efter det tredje flerpartivalet? Mugambi Kiai på CDU säger att han tror att det kommer att bli en förändring, men han understry-

ker att det bara är en början på en övergång till demokrati: "Det blir ingen genomgående förändring i Kenya förrän vi blir av med Moi-institutionen." Kiai påpekar också att regnbågsalliansen består av många "politiska dinosaurier", som han kallar dem. Det är politiker som tidigare varit aktiva i KANU, men som nu anslutit sig till segrarna. Kenya får, menar Kiai, ett nytt "maktcentrum". På kort sikt innebär det bara, säger han, cyniskt men säkert inte utan fog, att "operation stöld och korruption får ett nytt ansikte". De nya politikerna vill ha de vävalönlade tjänsterna och kontrollen över resurserna. "Men jag tror på förändring i små steg. Det är en början, sedan kan även ideologiska element införas i politiken."

Muliro Telewa, politisk reporter på BBC i Nairobi och som tidigare arbetade på den kenyanska oberoende dagstidningen *The Daily Nation*, konstaterar: "Det blir inte rent, men renare."

Kenya har flera parallella politiska sfärer. Landet står med ena foten i en demokratisk övergångsprocess och med den andra kvar i det gamla enpartisystemet. Flerpartival har införts, men det finns ingen ny konstitution. Ett civilt samhälle med krav på politiska och konstitutionella reformer och med en frispråkig press finns jämsides med en korrupt och sluten statsapparat.

Att det civila samhället utvecklats

i Kenya är naturligtvis välkommet. Men till syvende og sidst måste landet få en stat som fungerar. Det går inte att bygga ett land på aktiva och biståndsberoende NGO:s.

KENYA ÄR PÅ många sätt ett typexempel på det problem som finns i många av de afrikanska stater, som efter kalla kriget mer eller mindre frivilligt införde flerpartival, utan att ändra styrelseskickets grundläggande regler. Statsvetaren John W. Harbeson konstaterar i *State, Conflict and Democracy in Africa* att Kenya är ett av de tydligaste exemplen i Afrika på det prekära i att hålla flerpartival, som det första steget mot demokrati, innan de fundamentala spelreglerna har blivit reformerade. "Biståndsgivarnas krav på Kenyas regering att hålla flerpartival skulle, i efterhand, ha utsträckts till att skapa breda politiska överenskommelser om att ändra spelreglerna, och [...] skriva en ny konstitution."

Jag talar med Willy Mutunga som är chef för människorättsorganisationen Kenya Human Rights Commission. Han illustrerar det samhälleliga klimatet med att säga att Kenya har "två ansikten" när det gäller mänskliga rättigheter: å ena sidan respekterar myndigheterna inte de mänskliga rättigheterna mer nu än tidigare, å andra sidan har det sedan 1992 växt fram en kultur av motstånd mot kränkningar av mänskliga rättigheter. Frivillig-

organisationerna och kvinnorörelsen har blivit större, frispråkigare och starkare, vilket bäddat för ett maktskifte. "Och journalisterna har inte slutat att rapportera även om de blivit trakasserade", säger Mutunga.

Muliro Telewa på BBC i Nairobi anser att en betydelsefull faktor för det civila samhällets utveckling var att biståndet omdirigerades från stat till frivilligorganisationer, NGO:s. Han säger också att mediasituationen blivit "avsevärt bättre" de senaste åren. Det är en trend som man kan se i många afrikanska länder. I Namibia förde exempelvis *The Namibian* en modig verbal kamp mot den sydafrikanska apartheidregimen. Efter självständigheten har tidningen, till stor förtret för det styrande Swapo, fortsatt att granska makten.

De senaste åren har ett stort antal nya tidningar och privata radiostationer startats i många afrikanska länder, vilket bidragit till fler arenor för det demokratiska samtalet. Det är en positiv utveckling, som bland andra Richard Joseph i *State, Conflict and Democracy in Africa* för fram i ett kritiskt resonemang om afropessimismen och om bristerna i den akademiska forskningens analysredskap rörande Afrika.

I Kenya har medierna visserligen sedan 1992 blivit fler och något friare. Men medborgarnas tillgång till information om den exekutiva och den lagstiftande makten är fortfarande oerhört begränsad. Mediernas roll som rapportör om vad det politiska etablissemangen har för sig fungerar ofta med stor svårighet. Dokument är ofta belagda med sekretess.

Nära två tredjedelar av Kenyas befolkning lever som sagt under fattigdomsnivån. Många av dem är analfabeter och deras information kommer i princip bara från det statligt ägda tv- och radioföretaget KBC, som främst varit ett propagandaorgan för KANU. KBC har monopol på den nationella täckningen. I vilken utsträckning den nya regeringen kommer att ändra de förhållandena återstår att se.

Att medborgarna har tillgång till objektiv information om de folkvaldas förhållanden är en central del av demokratiseringsprocessen. Den kenyanska avdelningen av International Commission of Jurists (ICJ) har nyligen publicerat ett förslag till lagstiftning om rätten till information. Information är, framhåller ICJ-Kenya, makt. I det perspektivet är kenyanerna i dagsläget maktlösa. ICJ-Kenya ser också ett samband mellan bristande tillgång till information och korruption.

HUR UTBREDD är korruptionen – definierad som missbruk av en offentlig position för att tillskansa sig privata vinster – i Kenya? Vilka

är dess orsaker? Kan ett maktskifte leda till mindre korruption? Jag talar med John Githongo, tidigare medarbetare på finansstidskriften *The Economist* och nu chef för anti-korrupsionsorganisationen Transparency International Kenya. Han pekar på tre generella typer av korruption i Kenya. Den första kallar han "petty corruption", ringa korruption. Det handlar om lägre tjänstemän i förvaltningen som begär småpengar för att ge service till medborgarna. Den andra typen handlar om offentliga kontrakt, och här är penningssummorna större. Den tredje typen av korruption kallar han, rätt och slätt, för "looting", plundring. Den har ett politiskt syfte och det handlar om allvarlig ekonomisk brottslighet.

Transparency International Kenya har nyligen ställt samman The Kenya Urban Bribery Index. Det är förfärande läsning. Två av tre av medborgarnas kontakter med statliga myndigheter innebär mutor, eller kostsamma negativa konsekvenser för den berörda individen om mutor inte betalas.

Personer med låga inkomster är mer sårbara för korruption än starkare socioekonomiska grupper i Kenya.

Undersökningen visar också att den allmänna uppfattningen är att korruptionen ökar. En uppskattning ger vid handen att en kenyan som bor i ett urbant område i genomsnitt betalar sexton mutor i månaden till offentliga och privata institutioner. Det innebär kort sagt en extra skatt för de tjänster från förvaltningen som medborgarna redan har betalt skatt till en gång.

Det kanske inte är så förvånande, men likväl skrämmande, att polismyndigheten toppar korrupsionsindex. Sex av tio kenyaner uppger att de betalar mutor till polisen eller att de inte får service om de inte gör det. På andra plats ligger departementet för offentliga arbeten och på tredje plats immigrationsmyndigheterna. Domarkåren finns också bland de tio institutioner som ligger högst i Kenyas korrupsionsindex.

Det är alltså ingen överdrift att säga att det kenyanska samhället genomsyras av korruption. Professor Wangari Maathai, som varit en ihärdig kritiker av Moi-regimen, pekar på att terrordådet i Mombasa i november förra året delvis har sin förklaring i den utbredda korruptionen. Hon konstaterar i en intervju i den kenyanska dagstidningen *The Daily Nation* den 2 december 2002 att vem som helst kan komma in i landet genom att muta en immi-

grationstjänsteman och att vem som helst kan köpa ett kenyanskt pass. Korruptionen har gjort Kenya till ett enkelt mål för terroristerna.

ETT ÅTERKOMMANDE tema i de diskussioner jag för med representanter för det civila samhället och i viss mån även i samtal med statsanställda är att politik kommit att bli synonymt med kontroll av resurser. Politik handlar i det perspektivet om att säkra sin egen och sina vänners och släktingars ekonomiska situation. "I politiken har vi inga ideologiska frågor. Det har handlat om plundring och om att berika sig själv", konstaterar uppgivet Willy Mutunga på Kenya Human Rights Commission.

Efter valet förra året pågår en diskussion i kenyansk press om vad

som kommer att hända med administrationen, som till stora delar bestått av Moisis släktingar och vänner. Hur mycket pengar kommer att försvinna vid ett maktskifte? Vad händer med de byggnadskontrakt som getts bort i utbyte mot politisk lojalitet?

I Kenya har möjligheten att införa amnesti för ekonomiska brott som begåtts under KANU:s styre debat-

terats. Mutava Musymi, generalsekreterare för National Council of Churches of Kenya, konstaterade i rapporten *Should Kenyans Be Thinking of Amnesty for Economic Crimes* att försök att ställa alla som är skyldiga till korruption till svars skulle innebära att hela den politiska och ekonomiska eliten skulle få trängas i rättssalarna.

I den akademiska diskussionen (se exempelvis essän av Patrick Chabal) är en förklaring till korruptionen det kollektiva rättsbegreppet i Afrika; individen har ingen större relevans utan det är gruppens intressen som primärt tillvaratas. Enligt detta synsätt har politisk pluralism gjort litet för att förändra fundamenta i afrikanska patrimonella stater. De är uppbyggda av nätverk av vertikala klientrelationer där grupptillhörigheten står före individen. John Githongo för också ett resonemang i dessa banor och påpekar att en afrikan som fått ett välbetalt arbete i staten ofta har högt ställda krav på sig från släktingar och vänner; han förväntas dela med sig av sin makt och sina pengar och kanske ordna arbete till ett antal personer. Detta har exempelvis i Uganda resulterat i att det finns chaufförer som inte kan köra, sekreterare som inte kan skriva etcetera.

Jag tar upp diskussionen om det

kollektiva rättsbegreppet med Willy Mutunga på Kenya Human Rights Commission. Han anser att diskussionen rymmer farliga argument som använts av diktatorer för att avvisa mänskliga rättigheter som något individuellt och "utländskt", som inte "passar" afrikanska förhållanden. Genom att betona det kollektiva rättsbegreppet är det lätt att förkasta de individuella rättigheter som är universella. Frågan handlar snarare, menar Mutunga, om hur man skall handskas med de spänningar som uppstår mellan den kollektiva och den individuella rättsuppfattningen. Mutunga betonar att den traditionella afrikanska gemenskapen som fanns för tvåhundra år sedan faktiskt inte existerar längre. Han understryker också att en del av det koloniala arvet var en individualisering.

En annan orsak till korruption kan vara osäkerhet kring jobbet i tider av politisk instabilitet. Eftersom de offentligt anställda inte vet hur länge de får ha kvar sina arbeten så maximerar de sina möjliga privata vinster när de har chansen. I Uganda institutionaliserades exempelvis under en period en kommission på tio procent till offentliganställda.

KORRUPTIONEN ÄR KOSTSAM och svår att bli av med. För att ta ännu ett exempel från Uganda, så beräknades under en period 40 procent av internationellt bistånd och lån försvinna genom korruption. Korruptionen hämmar självfallet politisk och ekonomisk utveckling, och de flesta afrikanska ledare är, i alla fall i teorin, överens om att detta onda måste bekämpas. Anledningen till att det är så svårt att få bort den är att så många personer på kort sikt åtnjuter ekonomiska fördelar genom ett korrupt beteende.

Biståndsarbetaren Anders Öström skrev i augusti förra året två tankeväckande men nedslående essäer i *Dagens Nyheter* om bland annat korruptionen i Afrika. Bistånd till länder med osund ekonomisk politik innebär, påpekade han, en signal till ett korrupt ledarskap att inte reformera, förändra sin politik eller göra något åt fattigdomen.

John Githongo understryker att ett generellt problem är den låga tilltron till staten. Den har inte gett mycket till medborgarna utan att samtidigt förmedla hot och övergrepp: "Under det europeiska imperialistiska projektet skapades många institutioner, men en var avsiktligt underutvecklad: afrikaners politiska organisationer. Med andra ord: vid självständigheten hade de flesta afrikanska länder arméer och polis-kårer som var mycket bättre organiserade och mer välutvecklade än parlament, politiska partier och organisationer."

Det har hos den politiska eliten i Kenya, liksom i flera andra afrikanska länder, länge funnits en motvilja, för att inte säga rädsla, mot att genomföra genomgripande reformer. Politiska och ekonomiska liberaliseringar innebär att etablissemangen kan förlora ekonomisk, politisk och social makt. Under de två föregående flerpartivalen i Kenya har medelklassen – jurister, präster och representanter för andra professioner – organiserat sig i opposition mot Daniel arap Moi och KANU. Regionala band och etniska lojaliteter inom oppositionen har emellertid medfört splittring. I valet 2002, som tog Narc till makten, var oppositionen samlad och mer väldefinierad än vid valen 1992 och 1997. Men risken för splittring och interna maktstrider finns kvar. Oppositionen har lyckats samla sig för att få bort KANU, men nu måste den prestera konkreta resultat.

Det finns givetvis flera frågetecken kring reformviljan hos Mwai Kibaki och hos många politiker i Narc. Man kan emellertid konstatera att tio år efter de första flerpartivalen så börjar den demokratiska transitionen i Kenya. Och Kenya kan utgöra ett gott exempel för andra länder på kontinenten. Valet blev tämligen lugnt. Moi gjorde inte som Robert Mugabe i Zimbabwe, som klamrar sig fast vid makten med alla medel.

Några dagar innan jag lämnar Kenya och efter en rundresa i landet talar jag med en äldre brittisk dam som bott i Afrika i trettio år. "Det kommer aldrig att bli förändring i Kenya, det här är Afrika!", säger hon och ger uttryck för ett slags föraktfull pessimism som är ganska vanlig i landets vita och svarta överklass, som egentligen är ganska nöjd med status quo. Jag tror visst att det kan bli förändring. Det finns fog för optimism när det gäller den demokratiska transitionen i Kenya. ■

Litteratur:

Democratic Theory & Practice in Africa, red. Walter O. Oyugi, Atieno Odhiambo, Michael Chege, Afrika K. Gitonga, Heinemann 1988.

New African, december 2002.

Report on Electoral Violence, Central Depositary Unit 2002.

State, Conflict and Democracy in Africa, red. Richard A. Joseph, Boulder 1999.

The State of Freedom of Information in Kenya, International Commission of Jurists Kenya Section, 2002.

Transparency International Kenya, Should Kenyans be Thinking of Amnesty for Economic Crimes?, april 2001.

Transparency International Kenya, Report of the Conference on Constitutional Reform to Fight Corruption, mars 2002.

The Daily Nation (26 nov–29 dec 2002).

Wrong, Michela, *In the footsteps of Mr. Kurtz*, Harper Collins 2001.

Anarki, apokalyps och frihet stod på Bakunins historieschema

Systemförstörare. Var än revolutionen blossade upp i 1800-talets Europa tycks **Michail Bakunin** ha funnits på plats. Till skillnad från Marx trodde han inte på ett övertagande av staten utan på en förstörelse av den. Först en apokalyps med påföljande anarki. Sedan skulle friheten komma.

INGA SANNER

Idéhistoriker vid Stockholms universitet

OM 1800-TALET VAR de radikala samhällsideologiernas århundrade har 1900-talet visat hur svårt det är att förverkliga drömmarna om ett bättre samhälle. När man efter andra världskriget proklamerade ideologiernas död och varnade för totalitära samhällssystem var det inte bara det nazistiska sammanbrottet som låg bakom, även de kommunistiska erfarenheterna verkade avskräckande på många. Politiken som sådan har också hamnat i kris och den så kallade sociala ingenjörskonsten har satts i fråga. De ekonomiska strukturerna synes numera mäktigare än någonsin och politikerna tycks alltmer förvandlas till ett slags företagare. Radikala visionärer söker sig numera i många fall andra vägar än via de traditionella politiska institutionerna, genom att organisera gatudemonstrationer och andra utomparlamentariska aktiviteter.

Tron på politikens möjligheter har fått sig en rejäl knäck och det är frestande att vända blickarna bakåt i historien för att söka identifiera de alternativa vägar som en gång fram-

stod som möjliga att beträda för dem som kämpade för en rättvisare värld. Vid en sådan återblick upptäcker man att varningarna för de totalitära sidorna av kommunistiska samhällssystem är nästan lika gamla som kommunismen själv. En av dem som formulerade sådana varningar var den ryske anarkisten Michail Bakunin.

Bakunin riktade tidigt kritik mot marxismen och var en Sovjetkritiker långt före Sovjetunionens tillkomst. I hans tänkande formulerades också invändningar mot den sociala ingenjörskonsten, långt innan man hade börjat använda sig av det begreppet. Han var vidare en från vetenskapskritiker i en tid då vetenskapen firade stora triumfer och hans skepsis mot system och teorier leder tankarna till det man i dag kal-

lar en postmodern hållning. Hos honom finns också en tilltro till enskilda människors revolutionära handlingar, som påminner om moderna tiders aktivism. Trots det är Bakunin i dag förhållandevis bortglömd. Så vem var han och hur kunde han komma fram till sina ståndpunkter?

Michail Bakunin.

DEN MODERNA, eller rentav postmoderna, hållningen till trots var Bakunin sprungen ur ett närmast förmodernt samhälle, nämligen det ryska i början av 1800-talet. Större delen av sitt liv tillbringade han emellertid utanför Rysslands gränser och historien om hans liv är en illustration av ti-

dens många förbindelser mellan rysk och västeuropeisk radikalism. Han föddes 1814 på ett gods utanför Moskva och kom redan under upp-

vuxen i kontakt med den västeuropeiska bildningstraditionen. Fadern hade tagit starka intryck av Rousseaus idéer och detta sågs ha avspeglats sig i den uppfostran som Michail och hans nio syskon fick. Kanske sammanhängande Bakunins vurm för det naturliga och spontana åtminstone delvis med denna fostran.

Tidigt lärde sig Bakunin att tala tyska, franska, engelska och italienska och på 1830-talet reste han till Moskva för att studera tysk filosofi. Här kom han i kontakt med tänkare som Fichte, Schelling och Hegel, vilkas filosofiska idéer grep honom djupt. Han blev fast besluten att resa till Berlin för att fördjupa sig i den tyska idealismen och förverkligade den drömmen år 1840. Ambitionen verkar ha varit att så småningom återvända till Ryssland för en akademisk karriär. Så blev det emellertid inte – hans liv tog på 1840-talet en helt ny vändning.

Redan före avresan till Berlin var Bakunin en visionär tänkare. Den romantiska filosofin fungerade för honom som en utgångspunkt för drömmar om en annan och bättre

värld, där människor skulle bindas samman av kärlek och gemenskap snarare än av konventioner och yttre band. Det var drömmar som i Bakunins fall var i högsta grad religiöst präglade, i det att de handlade om att förverkliga den kristna kärleksläran på jorden. Filosoferna och konstnärerna sågs som de viktigaste vägvisarna till denna nya värld. För Bakunin som för många andra i samtiden blev läsningen av Hegel en brygga över till ett mer radikalt samhällstänkande. Det riktigt avgörande för den vändning Bakunins liv kom att ta var emellertid mötet med Hegels radikala efterföljare, de så kallade vänsterhegelianerna, och med franska utopister. Efter det blev Bakunin helt och hållet inriktad på en konkret omvandling av den rådande samhällsordningen. De han kom att betrakta som ledande i en samhällelig förnyelse var inte längre filosoferna eller konstnärerna i första hand, utan de förtryckta folken i olika länder.

1840-talet var en tid av sjudande radikalism i Europa, och Bakunin drogs in i de radikala kretsarna. Han sammanträffade också personligen med många betydelsefulla radikala tänkare som Proudhon, Ruge och Marx. Förhållandet till Marx blev betydelsefullt. Även för denne var den hegelska filosofin en viktig utgångspunkt, vilket bland annat visade sig i föreställningen om det historiska skeendets överindividuella karaktär. Enligt Marx var det samhällsklasserna som var historiens drivkrafter och i samtiden var det industriarbetarna som ansågs stå på tur att träda in som huvudaktörer på den historiska arenan.

Marx analys av det historiska skeendet satte naturligtvis hans egen roll som intellektuell i fråga. Vilken uppgift hade han såsom tillhörande en helt annan samhällsklass än industriarbetarna? Och vilken roll hade de teorier han formulerade i en historisk process som enligt honom själv ytterst handlade om något helt annat än idéer? Detta var frågor som Marx inte hade något riktigt bra svar på. Han framhöll dock betydelsen av att som intellektuell bidra till skapandet av ett revolutionärt klassmedvetande och såg detta medvetande som en viktig del av klasskampen.

BAKUNIN KOM EMELLERTID fram till andra ståndpunkter när det gällde de strategiska frågorna. I hans ögon var det inte nödvändigtvis industriarbetarna som var den mest revolutionära kraften i samhället, utan bönderna och det som Marx kallade trasproletariatet. Likt Lenin långt senare tillskrev Bakunin de ryska bönderna en revolutionär potential och han höll det inte för osannolikt att den revolutionära omvandlingen skulle kunna inledas

Anarki. Michail Bakunin ansåg att det inte räckte med att skriva politiska pamfletter, utan krävde också revolutionär handling. Själv deltog han i flera uppror runtom i Europa. Illustrationen visar en anarkist som sprängs i luften i S:t Petersburg 1905.

Foto: Corbis/Scanpix

just i Ryssland. Eller i Polen – Bakunin var under lång tid aktiv i stödet för det polska folkets uppror mot den ryska tsaren och hyste förhoppningar om att det skulle bana väg för en revolutionär situation i Ryssland och på sikt i hela Europa.

En skillnad i förhållande till Marx var också att Bakunin hellre talade om folkets instinkter än om ett revolutionärt medvetande. Han var inte heller särskilt intresserad av frågor rörande organisering och utbildning av arbetarklassen. Bakunin hade också en annan syn på sin egen roll i den revolutionära kampen. Det fanns enligt honom ingen anledning att inskränka verksamheten till att sitta och skriva pamfletter på kammaren.

I stället skulle man gripa varje tillfälle att kasta sig in i revolutionära uppror.

Bakunin tog konsekvenserna av sitt ställningstagande och deltog i en rad uppror runtom i Europa, från revolutionsåret 1848 och fram till

sin död 1876. I samband med ett av de många upproren i slutet av 1840-talet blev han arresterad och dömd till döden för samhällsomstörtande verksamhet. Efter en tid i olika tyska fängelser – i ett av dem satt han till och med fastkedjad vid väggen – utlämnades han till Ryssland och det beryktade Peter Paul-fängelset. Domen omvandlades till livstids fängelse och så småningom förvisning till Sibirien. Bakunin lyckades emellertid fly från Sibirien och tog sig ombord på ett amerikanskt segelfartyg på väg till Japan. Därifrån färdades han vidare till San Francisco och via New York hamnade han slutligen i London, där han mottogs av ungdomsvännen Aleksandr Herzen och dennes radikala vänner. Det dröjde inte länge innan Bakunin var indragen i nya samhällsupproriska projekt runtom i Europa. I samband med engagemanget för det polska folkets frihetskamp var han på 1860-talet också vid två tillfällen i Sverige. Här var ryssfientliga stämningar utbredda, och han blev mycket väl mottagen och fick till och med träffa den svenske kungen.

Bakunin var i ständig verksamhet och vigde sitt liv åt drömmen om en genomgripande samhällsförändring. Han deltog inte bara i ett flertal uppror utan var också med i olika slags revolutionära organisationer, framför allt i Italien och Schweiz. Hans kontaktnät var stort och han verkar ha haft en karismatisk personlighet. Han beskrivs som en stor och reslig person med en väldig aptit på livet. Det finns också hos honom en närhet mellan liv och lära som gör att det är nästan omöjligt att separera det ena från det andra. Hans sätt att leva var i själva verket uttryck för en ideologisk ståndpunkt och den uttryckte han också i skrifter av olika slag, alltifrån tidningsartiklar till det enda större verk han skrev, *Gud och staten*, ett verk som publicerades först efter hans död.

**En skillnad
i förhållande till
Marx var också
att Bakunin hellre
talade om folkets
instinkter än om
ett revolutionärt
medvetande.**

BAKUNINS ideologiska ställningstaganden blev tydliga i konflikterna mellan honom och Marx, konflikter som bland annat utspelade sig i Första internationalet under åren omkring 1870. Bakunin vände sig mot Marx och andra socialisters tro på att ett övertagande av staten skulle kunna åstad-

komma en grundläggande samhällsförändring, med argumentet att det var naivt att tro att staten skulle kunna bli något helt annat i arbetarklassens tjänst än den var i borgarklassens. Hur radikala den nya klassens maktavare än var, skulle själva

den statliga institutionens karaktär av maktapparat påverka också dem på ett negativt sätt.

Bakunin menade att en revolutionär omvandling av samhället måste innebära att staten upplöstes, inte att den övertogs. Det var en ståndpunkt som gavs beteckningen anarkism och som efter konflikterna i Första internationalen framträdde som ett alternativ till andra former av socialism. Även om anarkismen minst av allt var någon enhetlig rörelse, blev den gemensamma nämnaren för dem som kallades anarkister en kritik inte bara av den borgerliga staten utan mot staten som sådan. Som ett alternativ förespråkade Bakunin en federation av mindre och decentraliserade kommunala enheter.

Bakunins skepsis mot partipolitiken som en framkomlig väg när det gällde samhällsomvandlingen hängde också samman med en misstro mot en socialism som i alltför hög grad utgick från fasta system och teorier. Kritiken mot Marx vetenskapliga socialism inrymde kritik mot föreställningen om att man kan bygga nya samhällen på en vetenskaplig grundval. Om vetenskapsmännen ges en maktposition leder det, menade Bakunin, till ett teknokratiskt, byråkratiskt och människofientligt samhälle. Vetenskapen är visserligen bra på att förklara hur tillvaron fungerar, men den kan aldrig, framhöll han, ligga till grund för hur samhället ska styras.

Det vetenskapliga tänkandets tillkortakommande har enligt Bakunin att göra med att den bara tar hänsyn till det abstrakta och allmänna och inte till det konkreta och pulserande livet. Det finns därmed en risk, menade han, att de välvilliga visionerna om mänsklighetens välgång förverkligas på bekostnad av enskilda människor. Det är på denna punkt som Bakunin tycks föregripa diskussioner under 1900-talet, inte bara om kommunismens utan även om den sociala ingenjörskonstens avigsidor. Bakunins vetenskapskritik var ett led i en civilisationskritik, som i jämförelse med Marx innefattade en mer skeptisk hållning till hela den industriella utvecklingen.

På ett sätt kan man säga att Bakunin när det gällde synen på politiken var mer marxistisk än Marx själv. Bakunins kritik av Marx större benägenhet att acceptera politiska styrmedel vilade på föreställningen om att det var de ekonomiska strukturerna som var grundläggande i samhällsutvecklingen. Det är naturligtvis frestande att se hans ställningstagande mot bakgrund av det faktum att han växte upp i ett samhälle utan parlamentariska traditioner. Men också bland västeuropeiska radikaler väckte hans idéer anklang, inte minst i länder som Spanien och Italien.

ATT BAKUNIN LED nederlag gentemot Marx i Första internationalen – Bakunin blev till och med utesluten ur organisationen – innebar inte att den typ av kritik han riktade mot marxismen upphörde. Den skeptiska inställningen till parlamentarismen reste emellertid viktiga frågor om vilken väg man skulle gå i stället. Många anarkister var likt Bakunin benägna att se även mer begränsade revolutionära handlingar som ett medel att

åstadkomma ett slags revolutionens präriebrand, som skulle sätta igång stora och genomgripande förändringar. På 1870-talet diskuterade anarkister teorin om handlingens propaganda, en teori som innefattade en tro på att en upprorshandling, hur begränsad den än var, skulle kunna inleda en omfattande samhällsförändring. Den här synen på den revolutionära handlingen tycktes ha god jordmån i Ryssland, bland annat hos de så kallade nihilisterna under 1800-talets senare del. Nihilisterna var unga radikaler, oftast studenter, som gick ut till den fattiga landsbygdsbefolkningen i Ryssland i ett slags revolutionär mission och som också utförde ett antal våldsamma handlingar i syfte att väcka en revolutionär anda bland folket. Det mest uppmärksammade var mordet på den ryske tsaren 1881, fem år efter Bakunins död.

Nihilisterna väckte starka känslor och i västerländsk press följde man med skräckblandad förtjusning de rättegångar som hölls mot dem. Man kan i det kraftiga avståndstagandet från nihilisternas våldsamma metoder också skönja en viss fascination inför deras mod. Det gällde inte minst de kvinnliga nihilisterna; att kvinnor alls kunde utföra sådana grymma handlingar sågs som ett tecken på att det trots allt fanns ett visst mått av idealism hos dem. Det ligger nära till hands att jämföra med reaktionerna på de kvinnliga terrorister som deltog i höstens attentat på teatern i Moskva.

Det finns skillnader men också viktiga beröringspunkter mellan de ryska nihilisterna och anarkisterna, inte minst i synen på den revolutionära handlingens betydelse. De flesta anarkister var åtminstone inledningsvis positiva till teorin om handlingens propaganda, men många kom så småningom att ta avstånd från den eftersom den i de flesta fall inte fick avsedd effekt. Våldsamma handlingar tenderade att dämpa den revolutionära andan snarare än att väcka den, och de dåd som utfördes kom att användas som

avskräckande exempel i propagandan mot anarkismen.

Tillvägagångssättet uppfattades också som problematiskt rent moraliskt, eftersom det blev ett sätt att hävda att ändamålen kunde helga också de mest amoraliska medel. Det gestaltades bland annat av Dostojevskij i romanen *Onda andar*, där en av figurerna hade en levande förebild i den kallsinnige och brutale nihilisten Netjajev. Denne var under

en kort period vän med Bakunin och utnyttjade vänskapen till att förmedla informationer till den ryska polisen som till och med sågs ha kostat enskilda radikaler livet. I Netjajevs fall var det helt klart fråga om kriminalitet förkladd till revolutionär verksamhet, och det ledde också till att Bakunin bröt kontakten med honom.

Det är också uppenbart att de upproriska aktiviteterna har haft en inverkan på honom på ett djupt personligt plan.

BAKUNIN VAR INTE någon riktigt typisk exponent för teorin om handlingens propaganda, eftersom han var inriktad på folkliga resningar snarare än individuella handlingar. Hans syn på samhällsomvandlingen kan dock ses som ett slags föregångare till den metoden. Det är också uppenbart att de upproriska aktiviteterna har haft en inverkan på honom på ett djupt personligt plan. Det berättas om honom att han gärna hade sett sig dödad i ett uppror som planerades i Bologna samma år han dog, 1876. Upproret blev aldrig av och Bakunin fick inte dö på det vis han helst hade velat. Det finns ingen anledning att tro att hans önskan inte skulle ha varit ärligt menad. Det är uppenbart att det i hans vilja till uppror också fanns en dimension som hade med martyrskap att göra. Det är ett drag som tydligt kommer till uttryck också hos andra ryska anarkister under senare delen av 1800-talet, såsom Pjotr Kropotkin och Emma Goldmann, och som närmast kan beskrivas i religiösa termer.

I Bakunins fall var religionen betydelsefull. Det var den som i kombination med den romantiska filosofin formade hans ungdomliga drömmar om ett annat och bättre samhälle. Även sedan han senare i livet blivit ateist fortlevde hans tro, om än i andra former. Tron på Gud ersattes av en tro på mänskligheten och på enskilda människors förmåga att bygga upp välordnade samhällen.

Den tron framstår också som en fundamental del av den anarkistiska ideologin. Det går inte att förstå den frenesi, med vilken anarkister önskar riva ned det bestående samhället, om man inte ställer den mot

en stark trosvisshet när det gäller människors förmåga att av egen kraft organisera det sociala livet.

I Bakunins tro på ett framtida jordiskt paradys fanns också starkt apokalyptiska drag, som kom till uttryck i föreställningar om att den slutgiltiga harmonin krävde en övergångsfas av totalt kaos. Ju mer våldsamt ett uppror var, desto mer påtagligt kunde Bakunin känna närvaron av den eftertraktade harmonin.

ANARKISMEN ÄR förmodligen den politiska ideologi som allra mest påminner om en religion. Den religiösa dimensionen visar sig i en kompromisslöshet och i en moralisk hållning som sätter tydliga spår också i sättet att leva. Bakunin är bara en av många anarkister som har låtit sitt liv genomsyras av det ideologiska ställningstagandet. Detta har fått till följd att anarkister tenderar att bli bedömda inte bara för sina åsikter utan också efter sina personligheter. När det gäller Bakunin kan man konstatera att hans person väckt starka känslor, både under hans livstid och efter hans död. Reaktionerna har varit väldigt olika. I den anarkistiska historiskskrivningen framställs han inte så oväntat som en person med ovanligt hög moral, ofta i kontrast till Marx som beskrivs som en mer kompromissvillig och rentav hållningslös person. Under det radikala året 1968 skrev några unga svenska radikaler att Bakunin kan nämnas i "samma utandning som Clark Olofsson, Nils Dacke, Ravachol och Jimi Hendrix", och de framhöll att hans storhet låg däri att han inte nöjde sig med skrivbordet eller barrikaden utan att han alltid krävde både och.

I andra sammanhang har man framhållit det destruktiva i Bakunins person. Från socialdemokratiskt och kommunistiskt håll har man menat att hans förkärlek för hemliga organisationer vittnade om ett konspiratoriskt sinnelag och att han oftare medverkade till att splittra än att ena 1800-talets arbetarrörelse. Moderna historiker har beskrivit honom som en djupt störd, narcissistisk personlighet, som under hela sitt liv använde sig av den revolutionära verksamheten som ett sätt att exponera sig själv.

HUR DET ÄN FÖRHÅLLER sig med Bakunins person är det svårt att förhålla sig likgiltigt till det konsekventa och kompromisslösa i hans handlingssätt och till den stora beredvilligheten att ta personliga risker i den revolutionära kampen. Hans sätt att se på kampen för ett bättre samhälle var ett alternativ till det som sedan kom att dominera, och det reser frågor om i vilken mån hans exempel i dag ska verka inspirerande eller avskräckande. ■

Linjer mellan händelser i livet bildar vår identitet

ESSÄ/ Identitet. Individualitet är en viktig ingrediens i vår identitet. Många människor väljer att byta hemort, arbete, partner och spår flera gånger i livet. Följden blir att allt färre i vår omgivning förvaltar vår livshistoria. Samtidigt är vi inte ensamma om att skapa vår identitet, utan den skapas i stor utsträckning tillsammans med andra.

Vad är det egentligen vi talar om när vi talar om identitet? (För talar gör vi ju: jag skulle våga gissningen att det knappt går att tänka sig en enda dagstidning där inte ordet förekommer i ett eller annat sammanhang.) I flera månader frågade jag så gott som alla jag träffade om de kunde beskriva sin identitet med tre ord. De flesta fick lov att tänka efter, men så gott som alla kunde svara så småningom. En ung filosof jag åt lunch med i Stockholm sa: "Svensk, intellektuell, småbarnsförälder." Sen tillade han liksom ursäktande: "Jag tror inte jag skulle ha sagt 'svensk' om det inte var för att jag bott utomlands en del och kommit till att jag faktiskt är väldigt svensk." Ens identitet blir tydlig för en först i mötet med människor som har en helt annan identitet. De flesta finlandssvenskar jag talade med sa självklart "finlandssvensk". Att tillhöra en minoritet är att vara medveten om sin tillhörighet. De flesta kvinnor sa "kvinna" medan den enda man som sa "man" var en av mina studenter: också han tillhör en minoritet för vid min institution är mer än nio av tio studenter kvinnor. Det var inte många som nämnde ålder. En av mina kvinnliga studenter sa visserligen "Finlandssvensk, nästan trettio, osäker", men i hennes fall var det uppenbart att ålder och osäkerhet hörde ihop: hon tyckte helt uppenbart att hon borde ha hunnit bli säkrare. En bekant i Uppsala sa: "Kvinna, mor, författare" och efter en paus fortsatte hon: "Ja, jag har inte publicerat något ännu men det är min strävan att bli författare." Jag insåg genast att det inte är mer än rätt att ens identitet ska kunna omfatta också ens strävanden. På motsvarande vis måste vi ha rätt att definiera vår identitet negativt genom att säga vad vi inte är. Som en god vän som sa: "Ja, jag har ju visserligen cancer men att vara cancerpatient är då verkligen inte en del av min identitet." Hon visste att det förmodligen fanns de som i första hand uppfattade henne som cancerpatient. Vi är inte ensamma om att definiera vår identitet, utan identiteten skapas i högsta grad i samspel med andra.

Av
Merete
Mazzarella

Professor i
litteraturvetenskap
vid Helsingfors
universitet

Vi kan acceptera andras bild av oss eller göra uppror mot den. Vi kan också försöka profilera oss i förhållande till andra. Jag frågade en gång en bekant musikkritiker om musik alltid varit hennes livsintresse. "Nej," svarade hon, "men jag var yngst av sju syskon och när de andra hade valt sina livsintressen var det musiken som fanns kvar åt mig."

MEN VAD ÄR DÅ IDENTITET? I någon mening ter sig själva ordet som en tautologi: det kommer från latinets *idem*, densamma, och när jag säger att jag har en identitet har jag därför strängt taget inte sagt något annat och mera än att jag är den jag är. Den i dag mest utbredda synen på identitet är inspirerad av filosofer som Paul Ricoeur och Alasdair MacIntyre och går ut på att identitet är en berättelse. Så här formulerar sig den svenske litteraturvetaren Anders Tyrberg i sin utomordentligt stimulerande bok *Anrop och ansvar. Berättarkonst och etik*: "Den personliga identiteten, svaret på frågan 'vem är du?', tar form i berättelser som vi berättar själva eller som andra berättar för oss. Någon form av jagberättelser skapar vi varje gång vi försöker förankra våra beslut och handlingar i våra tidigare erfarenheter och då vi genom våra handlingsval planerar ett framtida projekt. Varje handling och varje självreflektion är inlemmad i en narrativ kedja som visar eller döljer hur vi hänger ihop. Vår egen agentroll i sådana berättelser skiftar emellertid. Ibland är vi berättelsens huvudperson, ibland befinner vi oss endast i dess periferi som biperson." Den bok jag själv har skrivit om identitet – och som nyligen kommit ut i Sverige – heter *Linjer mellan stjärnor*, för jag tänker mig (och detta är naturligtvis en modern tanke) att våra identiteter är konstruktioner på ungefär samma vis som stjärnbilderna: liksom stjärnbilderna uppstår genom att vi med fantasins hjälp drar fiktiva linjer på himlen, uppstår identiteten genom att vi knyter ihop händelser i vårt eget liv. Både när det gäller stjärnbilderna och identiteten skulle det vara möjligt att dra helt andra linjer.

Samtidigt förefaller det mig att det i ordet identitet går att urskil-

ja tre principiellt olika betydelser. För det första har identitet med jagbilden att göra, med individualiteten, med allt det som skapar upplevelsen av ett sammanhängande, specifikt, eller rentav unikt jag, hela min personliga historia, mina upplevelser och minnen, mina önskningar, mina läsupplevelser. Det är intressant att reflektera över vad det är som skapar individualiteten. Arv och miljö menade naturalisterna från den senare hälften av artonhundratalet och framåt, och så mycket längre har vi väl inte kommit, även om synen på arvets och miljöns relativa betydelse har genomgått en del förändringar under de senaste hundra åren. Vad arvet beträffar ville ju naturalisterna se individen som en blandning av ett provrör far och ett provrör mor och otaliga utvecklingsromaner vittnar om hur utomordentligt vanligt det är att människor uppfattar att de bär på ett dubbelt arv, inte bara genetiskt utan också kulturellt. Ett exempel är den finlandssvenska modernisten Hagar Olssons *Chitambo* från 1933. "Min själ oroas av motstridiga namn", heter ett kapitel och här handlar det om hur fadern, drömmaren och fantasien, insisterar på att få dottern döpt till Vega – efter upptäcktsresenären Nordenskiölds fartyg – medan den långt mera jordnära och konventionella modern ser till att flickebarnet i dopet också får heta Maria Eleonora. Den unga Vega Maria identifierar sig med sin far och föraktar sin mor: hon blir en obändig, självhävdande individualist som samtidigt paradoxalt nog oupphörligen är på jakt efter en tillhörighet.

Vega Marias väg är intressant också därför att identitet för det andra förvirrande nog också kan betyda nästan motsatsen till individualitet, nämligen någonting kollektivt, någonting som skapar en grupp-tillhörighet av något slag, min ras, mitt kön, min nationalitet, min språktillhörighet, min religion eller min samhällsklass. Det tycks vara ett grundläggande psykologiskt behov hos människan att skilja mellan ett "vi" och ett "dom" och att sedan utrusta "dom" – andra folkslag, raser, religioner eller sociala klasser – med allehanda negativa och barbariska egenskaper.

Det är egenskaper som mycket väl kan vara inbördes motstridiga: det är till exempel fullt möjligt att tycka illa om invandrare både för att man uppfattar att de är lata och för att man tror att de tar jobben ifrån svenskar.

(Skillnaderna mellan "vi" och "dom" kan ibland vara osynliga. Den rätt ljushyade afroamerikanska performanceartisten Adrian Piper befann sig ofta i helvita sällskap och när rasistiska kommentarer fälldes delade hon ut kort på vilka det stod:

Kära vän,
Jag är svart.
Jag är säker på att du inte var medveten om detta när du fällde/skrattade åt/instämde i den där rasistiska repliken.
Jag beklagar det obehag min närvaro vållar dig, precis som jag är förvissad om att du beklagar det obehag din rasism vållar mig.
Vänligen
Adrian Margaret Smith Piper.

Man kan fråga sig: Valde Adrian Piper att vara svart – eller visste hon med sig att den svarta identiteten inte gick att välja bort? Etniska skillnader kan vara osynliga och ändå skapa förbittring

Identiteten är en konstruktion. Vi skapar vår identitet genom att knyta ihop valda händelser i livet som känns meningsfulla för oss.

Foto: Corbis/Scanpix

intill döden. Ja, frågan är om det inte är just de försvinnande små skillnaderna som skapar den allra största förbittringen. I en dagstidningsintervju berättar Yvette, en ung kvinna från Rwanda: "I första klass sade min lärare en gång att de som var hutuer skulle räcka upp händerna, sedan skulle tutsierna göra samma sak. Jag räckte upp handen både gångerna. Läraren blev arg och undrade om jag inte visste vilken grupp jag tillhörde. Jag fick gå hem till pappa och fråga, han sade att jag var tutsi. Sedan skrev läraren upp det." Några år senare mördades Yvettes båda föräldrar och tre av hennes syskon av sina grannar. De mördades därför att de var tutsier, och för att grannarna var hutuer.)

De senaste årtiondena har som bekant sinsemellan mycket olika befolkningsgrupper som varit utsatta för förtryck – svarta, homosexuella, kvinnor – energiskt protesterat mot de dominerande gruppernas föraktfulla eller nedlåtande eller helt enkelt aningslösa syn på dem och har arbetat på att bygga upp en egen gruppidentitet med en egen kultur och egna normer och att göra denna gruppidentitet gällande i samhället i stort.

Identitetspolitik talar man ofta om i dag och det är identitetspolitiken som gjort att ett

land som USA inte längre är en smältdegel utan en salladsskål. Jag vill inte sticka under stol med att jag för egen del är skeptisk. Identitetspolitiken uppfattar gärna den egna gruppen som homogen, den blundar för att individer kan ha många olika tillhörigheter och lojaliteter. I själva verket finns det ju vitt skilda uppfattningar om vad en kvinnoidentitet, eller en svart identitet, eller en homosexuell identitet ska förmodas innebära. Eller en finlandssvensk identitet, för den delen. För den som bedriver identitetspolitik kommer mycket att handla om att slå vakt om den egna gruppens självkänsla, en självkänsla som i viss mening bara blir mer och mer sårbar eftersom den tränas till att oupphörligen vara på sin vakt mot allt som kan tänkas likna en kränkning.

För det tredje kan identitet betyda konstans, kontinuitet i tid och rum, att jag är densamma i dag som igår.

ATT JAG ÖVER HUVUD TAGET fick idén att skriva en bok om identitet kom sig av att jag strax innan hade skrivit en bok om åldrandet, *Då svänger sig sommaren kring sin axel*, och hade kommit att reflektera över den förändring som tidens gång med nödvändighet innebär. När jag sedan var ute och talade om åldrandet fick jag nya belägg. Efter ett föredrag i Stockholm kom en äldre herre fram till mig och sa: "Jag hörde dig senast för nästan trettio år sedan. Då hade du ju inte så mycket att komma med men du var riktigt söt att se på. Nu är det snarast – ja, tvärtom." Jag försökte trösta mig med att mitt åldrande såhär långt varit ett nollsummespel. Samtidigt insåg jag att det knappast skulle förbli det i längden.

En intressantare fråga är kanske i vilken utsträckning vi ska eftersträva kontinuitet i vår livssyn? Det finns två ytterligheter: Den ena är Apostlagärningarnas Saul, de kristnas förföljare, som på vägen till Damaskus såg ett väldigt ljus och blev blind. När fjällen föll från hans ögon och han blev seende igen innebar det en omvändelse: han var nu en annan och markerade förvandlingen genom att kalla sig Paulus. Den andra är hertiginnan av Sanseverina i Stendhals roman *Kartusianklostret i Parma* som utmärker sig

genom sin ståndaktighet: "Det fanns två grunddrag i hertigin-
nans karaktär: hon höll alltid fast vid vad hon en gång hade velat,
och hon tog aldrig tillbaka ett beslut hon en gång hade fattat. I
det sammanhanget brukade hon citera ett yttrande av sin förste
man, den älskansvärde general Pietranera: 'Så skamligt mot mig
själv!' brukade han säga, 'Varför skulle jag tro mig veta bättre i dag
än då jag tog mitt parti?'"

För egen del försöker jag numera leva i enlighet med en maxim
som formulerades av Eyvind Johnson. Den lyder: "Man bör se sig
själv som en människa som finns i framtiden och kan bedöma – för-
döma eller gilla – det jag som handlar i dag, det jag som håller stånd
eller sviker." Jag vill tro att det är möjligt att förena förändring och
kontinuitet. Det finns en berömd tankenöt som handlar om den
mytiske hjälten Theseus skepp. Skeppet, heter det, seglade över
havet är ut och är in och måste alltid då och då repareras, men aldrig
så att det hann ligga i hamn och byggas om från grunden utan så
att man under resans gång bytte ut plankor än här och än där. Till
sist var varenda plankor utbytt och kuggfrågan lyder följaktligen: Är
det alls rimligt att påstå att det fortfarande var samma skepp?

Richard Feynman, Nobelpristagare i fysik, föreslår en mera
dynamisk bild: "Det jag kallar min individuella identitet är i grund
och botten endast ett mönster eller en dans. Atomerna träder in
i min hjärna, dansar sina turer och försvinner sedan ut igen – det
kommer ständigt nya atomer, men de uppför hela tiden samma
dans, följer i spåren av gårdagens dans."

Det är naturligtvis fritt fram att välja vilken bild man föredrar.
Om jag själv är fascinerad av Theseus skepp så är det inte så mycket
för själva kuggfrågans skull som för den insikt tankenöten för-
medlar om att också våra jag i högsta grad måste byggas om under
resans gång, att vi tar för oss av det material som råkar finnas till
hands – och att vi ibland kan missta oss på kvaliteten.

VILKEN ÄR DÅ ORSAKERN till att "identitet" har blivit ett ord
som kommit på allas våra läppar? Det är möjligt att den främsta
orsaken är det vi brukar kalla utvecklingen. Människors liv prä-
glas i dag av snabba förändringar. Vi byter ut hemland, språk, part-
ner, livsprojekt och njurar. Allt flera av oss lever i ett mer eller
mindre anonymt massamhälle, allt flera saknar någon som har
känt oss ända sedan barndomen. Allt flera av oss har blivit allt
ensammare om att förvalta vår livshistoria. Rörligheten kan skapa
identitetsproblem. Edward Said skriver om sin ungdom: "Jag var
en palestiniere som gick i skola i Egypten, med ett brittiskt för-
namn, ett amerikanskt pass och ingen bestämd identitet." Å andra
sidan är det också allt vanligare att man tänker i termer av sam-
mansatta identiteter och allt flera länder tillåter dubbelt med-
borgarskap. I USA är en sammansatt identitet förknippad med
status även om man inte nödvändigtvis har något riktigt grepp
om de olika delarna. Det är faktiskt möjligt för människor att täm-
ligen obekymrat säga: "Jag är hälften italienare, hälften polack,
hälften engelsman, hälften tysk och en fjärdedel svensk." Sam-
tidigt grunns både forskare och beslutsfattare över de etiska pro-
blem som förorsakas av organtransplantationer, kloning och nya
tekniker för konstgjord befruktning, till exempel surrogatmoder-
skap. Science fiction-författare sysslar med klivna eller trans-
planterade medvetanden, med kroppar som flyttas hit och dit
genom strålning, med förhållandet mänsklig intelligens och arti-
ficiell, med hybrider mellan människa och teknik. I virtuella rum
på nätet är det möjligt att experimentera med en helt annan iden-
titet eller med flera olika identiteter. I en skämttidning i tidskrif-
ten *The New Yorker* sitter en hund med tassarna på ett tangentbord
och säger till en annan hund: "På nätet är det ingen som vet att
man är hund." Från alla håll bombarderas vi med frågor om vari
medvetandet egentligen består, om huruvida det som bestämmer
vem vi är är våra hjärnor och våra gener eller våra erfarenheter
och minnen.

Arvets – genernas – betydelse har kommit att te sig långt mera
avgörande för oss än för naturalisterna. Den moderna genetiken
kan rentav ge oss en känsla av determinism: det är i dag fullt
möjligt att som fullt frisk uppfatta sig själv som en person som
med största sannolikhet kommer att bli sjuk, till exempel i bröst-
cancer.

Att vi numera ständigt använder ordet "identitet" hänger för-
modligen samman med att vi är osäkra på vilka andra ord som
kunde tänkas vara gångbara. "Personlighet" låter massmedialt,
"karaktär" smakar kalla avrivningar. "Jag" ter sig jagiskt – liksom
"själv" ter sig själviskt – och "själ" låter söndagsskoleaktigt. Till

råga på allt finns poststrukturalismen och postmodernismen som
lär oss att vi över huvud taget inte har något jag – att "jag" bara
är ett ord, en språklig möjlighet.

MEN INTRESSET FÖR identitet har också att göra med vårt behov
av livsmening. I dag sägs det om och om igen att vi inte längre har
någon självklar eller gemensam livsmening. Frågan är om männi-
skor verkligen hade det förr. Är det så säkert att tidigare genera-
tioner verkligen helhjärtat omfattade tron på en kosmisk ordning,
en av Gud given värld som skulle utveckla sig från skapelsen till
den yttersta dagen? Knappast, men det hindrar inte att vår känsla
av livsmening är mera skröplig i dag då det inte ens finns några
allmänt vedertagna föreställningar om vad livsmening ska bygga
på. Det är just i förhållande till den stora frågan om livsmening
som begreppet identitet skiljer sig från begreppet roll: en roll är
en funktion, i allmänhet en samhällelig funktion, och en roll går
att lägga av, medan en identitet är meningsskapande. I allmänt
språkbruk används ordet roll ofta med mycket vid innebörd: vi
kan till exempel tala om föräldrarollen. Men om något som kal-
las roll känns som en del av ens livsmening blir det rimligt att
betrakta det som en del av identiteten: just föräldrarollen är ju
något som de flesta av oss som är föräldrar känner att vi varken
kan eller vill lägga av. Det finns också åtskilliga yrkesval som ofta
innebär något annat och mera än att man väljer en roll – till exem-
pel att vara lärare, läkare eller präst.

Här handlar det om förhållningssätt. För mig personligen står
det klart att det är en roll att vara professor. Att vara essäist är där-
emot en del av min identitet. Också att vara essäist är ett förhåll-
ningssätt. Att det däremot gäller att inte bli ett med roller som
inte är en del av identiteten har många, bland dem den franske
filosofen Sartre, varit noga med att betona. En god kypare, skrev
Sartre, ska vara artig, uppmärksam, tillmötesgående – men den
enskilde kyparen får inte fastna i rollen utan måste se till att han
är något annat och mera än kypare. Det är knappast någon slump
att Sartre väljer just kyparrollen som exempel: alldeles särskilt ska
vi akta oss för att bli ett med roller som går ut på att vi säljer vår
artighet, vårt vänliga intresse.

ÄR DET DÅ EGOCENTRISKT att reflektera över sin identitet? Nej,
det vägrar jag att tycka. Visserligen kan vi uppleva den moderna
självreflexivitet som en förbannelse och visst kan vi känna en
nostalg när vi läser om kulturer där den saknas. Så sent som på
1930-talet gjorde den ryske neurologen A. S. Luria en rad inter-
vjuer i Uzbekistan och Kirgisien. Samtalet med en trettioåttårig
man från ett herdaläger i bergen såg ut så här:

"Vad för slags människa är du, hurudan är din karaktär, vilka
är dina starka och svaga sidor? Hur skulle du vilja beskriva dig
själv?"

"Jag kom hit från Uchg-Kurgan, jag var mycket fattig och nu är
jag gift och har barn."

"Är du nöjd med dig själv eller skulle du vilja vara annorlunda?"

"Det skulle vara bra om jag hade lite mer jord och kunde så lite
vete."

"Och vilka är dina brister?"

"I år sådde jag ett pood vete. Och vi håller på att rätta till
bristerna."

"Men folk är olika – lugna, hetlevrade och ibland har de dåligt
minne. Hur är du själv?"

"Vi sköter oss bra. Om vi vore dåliga människor skulle ingen
respektera oss."

Man kan säga att man ända sedan antiken varit ambivalent i
sin syn på individens intresse för den egna identiteten. Å ena sidan
fanns självupptagenhetens faror gestaltade i myten om Narkis-
sos, den bildsköne yngling som till den grad försjönk i beundran
för sin egen spegelbild att han glömde att leva och tynade bort
och dog. Å andra sidan fanns templet i Delfi med sin bekanta
inskrift "Känn dig själv!" Självisikt är något annat än själv-
upptagenhet: människan är inte den enda varelse som har en
personlig historia men hon är den enda varelse som kan tolka sin
personliga historia.

Dessutom: om vi väl blir medvetna om i hur hög grad vår egen
identitet är beroende av hur andra ser oss är det ju tänkbart att vi
samtidigt blir medvetna om hur viktigt det är att vi själva förhåller
oss en smula varsamt till andra, ser på andra med respekt. ■

Allt flera

av oss

lever i ett

mer eller

mindre

anonymt

massamhälle,

allt flera

saknar någon

som har känt

oss ända sedan

barndomen.

Applåderna för Antigone är ett modernt misstag

ESSÄ/ Autonomins problem. Det är lätt att sympatisera med Antigone i hennes kamp mot härskaren Kreon. Hon vill begrava sin bror, dödad som fiende till Thebe, mot Kreons vilja och stadsstatens lagar. Men alltför lite eftertanke har ägnats åt den autonomiprincip som ger stöd åt hennes handlande. Det är nämligen inte helt enkelt att förena en acceptabel rättsordning med en radikal autonomi.

När en epok går mot sitt slut, låter den sig också förstås. I en värld som håller på att förändras eller försvinna framträder dess blindheter tydligare. Det gäller också den historiska parentes som har gått under namnet efterkrigstiden, och då inte minst uppfattningen av vad politik är. I den västerländska kultursfären utmärktes halvsekllet efter det andra världskriget av två skiljelinjer. Den internationella politiken dominerades av motsättningen till det sovjetiska imperiet, en konflikt som i hög grad undertryckte konflikter inom och mellan länder i de olika intressesfärerna. Men inom staterna fanns en inrikespolitisk motsättning mellan förespråkare för och motståndare till statens välfärdspolitiska expansion. Detta förde med sig att politik i hög grad förstods som en inom länderna ganska fredlig kamp om ekonomiska resurser. För samhällsvetenskapernas och den politiska debattens del innebar det att politik ansågs röra förvaltning av fördelning – och i en definition som gjorde karriär hette det att politik var just "the authoritative allocation of values for a society" ("den auktoritativa fördelningen av resurser i ett samhälle").¹

Det finns flera mycket stora problem med detta synsätt. Ett sådant är dess historiska närsynhet: förståelsen av staten och politiken är trots sina anspråk på universell giltighet kalkulerad just på den framväxande välfärdsstatens egenartade förutsättningar. Därför är den sällsynt illa lämpad för att förstå inte bara andra epokers samhällsfrågor, utan också alla de politiska företeelser som inte främst kan förstås ekonomiskt. Men den materialistiska övertron på ekonomin som överordnat perspektiv osynliggjorde också de förhållanden under vilka dessa fördelningskonflikter kunde begränsas till att bli fredliga, nämligen att staten med framgång upprätthöll ordning genom normförmedling och tvång. Det är förstås möjligt att man av slentrian citerade Max Webers definition av staten såsom den organisation som inom ett visst territorium har monopol på fysiskt våld, men inte bara i den politiska debatten utan också i samhällsvetenskaperna var det

Av
Johan
Tralau

Fil.dr i stats-
vetenskap vid
Uppsala universitet

...det finns
skäl att låta
samtidens
förståelse av
autonomi
konfronteras
med begreppets historia
och ursprung.

uppenbart att man intresserade sig för fördelning av ekonomiska resurser, inte för statens mest grundläggande egenskap, nämligen dess repressiva funktioner. Definierade man "politik" som resursfördelning, var det inte särskilt konstigt att man kom fram till att de relevanta politiska frågorna rörde distribution av offentlig konsumtion, och inte, för att nu ta bara ett exempel, hur undantagstillståndet var reglerat i svensk rätt.

Man bortsåg alltså från *ordningen* som politisk grundkategori, det vill säga förhållandet att staten kontrollerar våldsanvändning och opposition. Det hade inte alltid varit så. Ännu på Webers tid var ordningen politikens och statens grundläggande begrepp, och för den tyske juristen Carl Schmitt betydde statens "politikmonopol" att det var suveränen som hade auktoritet att bestämma över vem som skulle betraktas som statsfiende. Men efterkrigstidens blindhet för ordningen har inneburit inte bara att man i hög grad har avhänt sig ett perspektiv som gör det möjligt att förstå andra historiska stater och politiska samfälligheter än just den västerländska fördelningsstaten. Därigenom har man också glömt att ställa väsentliga frågor om de samtida välfärdsstaterna, som ju även de grundar sig på statlig kontroll av våld. Detta har dessutom inneburit att man har kunnat hålla sig till politiska och moraliska ideal som kanske är svåra att förena med ett statligt våldsmonopol och upprätthållande av ordning. Socialliberaler och marknadsliberaler har kunnat enas kring autonomi, det individuella självbestämmandet, som en sorts överideologi trots inbördes skiljaktigheter. Där marknadsliberalerna har sett statliga regleringar och skatt som illegitima ingrepp i den enskildes självbestämmande, har socialliberalerna menat att individen måste ges resurser ur statskassan, det vill säga från andra individer, för att kunna förverkliga sin autonomi.

NU HAR DET INTE ALLTID varit särskilt klart vad "autonomi" skall betyda, eller vilken roll den skall spela i politiska frågor. Men man bör ifrågasätta ideal som har reducerats till slagord. En insikt om mot-

sättningen mellan självbestämmande och samfällighetens krav på ordning utvecklades i själva verket mycket tidigt i det politiska tänkandets historia, och det finns skäl att låta samtidens förståelse av autonomi konfronteras med begreppets historia och ursprung.

I Sofokles tragedi *Antigone* angriper den döde Oidipus son Polyneikes tillsammans med en främmande här den egna staden Thebe. Angriparna besegras och fördrivs, men kvar vid en av stadens portar ligger Polyneikes och dennes bror Eteokles, som har kämpat för att försvara staden. De har dödat varandra ömsesidigt – och ur detta dubbla brödradram uppstår dramats konflikt. Stadens härskare Kreon beslutar att Eteokles skall begravas med alla tillbörliga hedersbetygelser, men att Polyneikes, förrädaren som har vänt sig emot den egna staden, inte skall få begravas, utan ligga kvar som byte för asfäglar androm till varnagel. Detta är en politisk fiendebestämmning, och tragedin överskrider det estetiska och blir ett ställningstagande i den attiska rättsdiskussionen. Begravningsförbudet, *atafia*, var ett straff för förrädare i det demokratiska Aten. Men det politiska i dramat upphör inte med denna problematisering av stadsstatens straffpraxis: tvärtom är det just här tragedin börjar.

Polyneikes och Eteokles syster Antigone accepterar nämligen inte förbudet, utan förrättar gravoffer vid Polyneikes lik. När hon upptäcks och grips, tydliggör tragedin det problem som ligger till grund för varje politisk samfällighet, oavsett om den är en "stat" eller inte. Kreon frågar henne varför hon har brutit mot lagen – och Antigone svarar att den inte har någon kraft då den inte är förenlig med gudarnas lagar, som gör det till ett brott att inte begrava de egna. Mot stadens härskares lagar ställer hon alltså en gudomlig rätt och plikten mot den egna familjen. Kreon dömer henne till döden: hon skall stängas in i en grotta och svälta ihjäl för att ha frångått stadens påbud om vem som är fiende och vem som är vän, *filos*, till förmån för en familjemoral för vilken bara den egna anförvanten är *filos*. Han avvisar sin egen son Haimon, Antigones fästman, som hävdar att straffet är orättfärdigt och impopulärt i staden, och håller

halsstarrigt fast vid sitt beslut. Men när sian Teiresias förklarar att straffet ogillas av gudarna och kommer att leda till död och förstörelse bland Kreons egna, blir härskaren skakad och skyndar på körens inrådan iväg för att befria Antigone och begrava Polyneikes. Han finner att Antigone har hängt sig, och han får se sonen Haimon begå självmord. När Kreons hustru Eurydike får höra om detta dör även hon för egen hand. I slutscenen vill en förkrossad Kreon bara bli bortförd – men kören talar om att ödet straffar den högmodige.

HEGEL ÄLSKADE DEN här tragedin. Han tolkade konflikten mellan Antigone och Kreon som motsättningen mellan familjen och staten, och i enlighet med viljan att försona motsatser menade han att det tragiska låg i konflikten mellan två likaberättigade principer, i det här fallet just staten och familjen. Dramats konflikt kan även sägas gå utöver familjen och staten: den är också motsättningen mellan staten och den enskilde, liksom den mellan positiv och gudomlig rätt. Men för Hegel innebar det också att splittringen kunde "upphävas" när de två principerna förverkligades i en förnuftig rättsordning. Det har inte saknats försök att se rätten enbart på Antigones sida, och denna sorts tolkning har också sökt misstänkliggöra den hegelianska som ett uttryck för en föregivet tysk undersåttmentalitet som urskuldade statligt tyranni.² Det avgörande är dock att en politisk läsning av tragedin, det vill säga en läsning som tar hänsyn till den stadsstat, den polis, som var dramats utgångspunkt, måste uppfatta det problematiska i Antigones uppror mot den politiska auktoriteten till förmån för en traditionell och religiös familjemorals bud.

Nu undermineras Kreons position tidigt genom att körens ord, som får företräda staden, på ett lika subtilt som dubbeltydigt sätt låter sig vändas som kritik mot härskarens orättfärdiga påbud. Och Kreon

Iscensatt.

Ger gudarnas vilja och plikten mot familjen Antigone rätt att bryta mot lagen? I Old Vics produktion av Antigone från 1949 ses Vivien Leigh i rollen som Antigone och George Ralph som hennes bestraffande farbror, kung Kreon.

Foto: Corbis/Scanpix

krossas inte bara av insikten om det orättfärdiga i det egna beslutet, utan också av att hans förbud mot att följa Hades lagar och den traditionella familjeplikten leder till hans egen närmaste familjs undergång. Sonens namn, Haimon, påminner om *haima*, blod; han är blodsförvant, men också den som går under i blod.

Men det vore förfelat att utifrån insikten om Kreons skuld kategoriskt avvisa den hegelianska tolkningen och göra Antigones handlande till något helt rättfärdigt. Hennes moral tycks antipolitisk, eftersom den inte erkänner staten som förutsättning för en civiliserad rättsordning.³ Samtidigt vänder sig hennes familjehängivenhet destruktivt mot familjen själv. Då hennes syster Ismene vägrar att medverka i brottet mot härskarens påbud fränkänner Antigone henne just den *filia*, den vänskap som enligt Antigone själv bara tillkommer familjegemenskapen. Därmed gör hon samma sorts politisk vän-fiende-bestämning som Kreon, en fiendeförklaring som hon själv har avvisat som irrelevant i förhållande till familjegemenskapens plikter. Och det finns troligen skäl att läsa en sådan kritisk problematisering av Antigones "heliga brott" också i dramats eget budskap. När hon inför sin död tilltalas av kören, tycks dennas inställning till Antigone ambivalent. Så säger den att hon är "frejdad och prisad". Men det heter också att "självbestämmande skall du som helt ensam levande av dödliga gå ned till Hades" (*all' autonomos zosa mone de / thneton Haiden katabesei*), och här blir den självbestämmande, eller den som "är sin egen lag", just *autonomos*, den som inte bara är ensam utan också måste dö på grund av att han inte underordnar sig statens lagar.⁴ Egentligen är det en märklig språklig vändning. Detta är den tidigaste användningen av *autonomos* i den grekiska litteraturen. Men passager hos historieskrivare som Thukydides antyder att ordet vid denna tidpunkt redan hade en betydelse, som gör

att användningen av det här är oegentlig. Ordet hör egentligen inte till det litterära språket, utan till det politiska: *autonomos* kunde en stat vara i förhållande till andra stater.⁵ Och det betyder kanske att Antigone här enligt kören ikläder sig det självbestämmande som en stat kan ha gentemot andra, men som inte tillkommer en enskild människa. Nu sker Antigones uppror inte i namn av självbestämmande, utan för en substantiell etisk, religiös och politisk princip: autonomi tillskrivs den upproriska utifrån, av kören, och därför i någon mening av den stad som hon revolterar mot. Här visar tragedin således det problem som ligger till grund för politiken, för autonomi i körens mening är inte förenlig med stadens eller statens lagar. Sett utifrån är självbestämmande självsvåld, och detta kunde inte den numera halvt förfuskade grekiska insikten om människan som "av naturen en samhällelig varelse" acceptera. Statens lagar är inte förenliga med att den enskilde stiftar sina egna lagar, är sin egen rätt.

TVÅ SAKER FALLER i ögonen. Den ena är att konflikten i Antigone är politisk, men att den inte kan förstås i enlighet med det fördelningsperspektiv som har präglat samhällsvetenskaperna under senare årtionden. Bara ett mycket imperialistiskt och därför mycket ointressant och andefattigt ekonomistiskt paradig skulle kunna reducera kampen mellan Antigone och Kreon till, säg, en ekonomisk konflikt om fördelning av resursen "hedersbetygelser vid begravningar". Men den andra saken är att individuellt självbestämmande, *autonomia*, inte är förenligt med en politisk ordning som grundar sig i kontroll av våldsanvändning och normförmedling – inte med mindre än att det själv, *autos*, som skall stifta sina egna lagar, *nomoi*, faktiskt inte bryter mot rättsordningen.

Det finns i själva verket en lära som går ut på just detta: hos Kant låter sig autonomi förenas med statlig auktoritet och förhållandet att medborgare är underkastade lagarna. Att självbestämmandet har fått en sådan politisk och filosofisk sprängkraft låter sig säkerligen i hög grad förklaras av inflytandet från Kants moralfilosofi. Men människans autonomi är hos Kant *förnuftets*, och det betyder att den som handlar oförnuftigt eller omoraliskt under inga omständigheter kan sägas handla autonomt. Den som lyder förnuftet, lyder också sig själv. Den som däremot styrs av något annat, exempelvis de egna driftarna eller en felaktig moraluppfattning, styrs av något annat och främmande, och är därför inte autonom oberoende av hur mycket han har reflekterat över sina handlingar och principer. Det innebär att Kant likställer människan med förnuftet, men inte i den meningen att en enskild person så som han går, står och tänker behöver vara förnuftig, utan att människans väsen är förnuftet, oavsett om detta har kunnat förverkligas hos den enskilda individen eller inte. Den som är autonom handlar förnuftigt, och eftersom förnuftet med nödvändighet är ett och samma för olika människor, kan det heller inte finnas några konflikter mellan autonoma personer.⁶ Och

förnuftet påbjuder enligt Kant laglydighet, vilket medför att autonomiidealet inte tillåts få någon politisk betydelse i den meningen att det skulle kunna rättfärdiga aktivt motstånd mot rättsordningen.⁷

Det finns en avsevärd styrka i denna lära om mänskligt självbestämmande: den låter sig förenas med den ordning som måste upprätthållas av varje civiliserad politisk samfällighet. Därför är det heller inte förvånande att de mer övertygande ansatserna i den samtida politiska filosofin anknyter till ett strängt kantianskt autonomibegrepp.⁸ Men det finns problem. Ett sådant är att det själv som skall styra sig självt hos Kant just identifieras uteslutande med förnuftet, och att alla sorters kroppsliga böjelser och psykiska behov därför avgränsas ur självet. Detta "själv" kan alltså inte sägas vara individuellt, och Kant tycks här utesluta företeelser som rimligen måste sägas vara väsentliga kännetecken för människan själv. Men om självbestämmandet skall vara förenligt med en politisk ordning, är detta en möjlighet: här liksom i den platoniska läran om själen måste människans själv egentligen vara något helt annat än bara en enskild persons godtycke.

Mest kontroversiellt i samtiden är nog dessa metafysiska antaganden om förnuftets natur och svaren på vissa moraliska frågor. Kant utmanar exempelvis liberalismens grundläggande dogm när han förklarar att autonomi med nödvändighet innebär att den enskilde har vissa absoluta plikter mot sig själv, och därför inte har rätt att förfara med sig själv som han vill ens om han inte därmed skadar någon annan. Att detta får stränga konsekvenser när det gäller exempelvis självmord sticker naturligtvis i ögonen på samtiden, och det finns starka skäl att återuppta debatten om dessa principer. Ett exempel är fallet med dödshjälp, som kan komma att bli ett verktyg för att i en pragmatisk och ekonomisk barmhärtighets namn begränsa en åldrande och kostsam befolkning, men som utifrån den kantianska autonomins plikter mot det egna livet blir oacceptabel.

MEN DET ÄR ALLTSÅ INTE förvånande att huvudströmningarna i den samtida politiska teorin har velat göra något helt annat av drömmen om självbestämmande. Den amerikanske filosofen Joel Feinberg, för att ta ett exempel, vidhåller att autonomi måste grunda sig i autenticitet, att den enskildes övertygelser verkligen är hans egna. Det är nu, hävdas det pedagogiskt men knappast epokgörande, inte något som kan gälla varelser som exempelvis maneter. Autenticiteten kan dock inte

innebära att människors övertygelser uppstår utan inflytande från omgivningen, utan bara med hjälp av en rimlig uppfostran som syftar till just autonomi. Det är inte helt klart vad det skall betyda att en persons övertygelser skall vara "autentiska", men Feinberg menar att denna autenticitet och autonomi medger även moraliskt sett mycket förkastliga önskemål. Därför blir det också oklart både vad autonomi skall antas ha för värde och vad den skall antas vara för något. Å ena sidan menar Feinberg att människan alltid måste rätta sig efter normer och lagar. Detta kan tolkas som att autonomi helt enkelt reduceras till en visserligen önskvärd psykisk egenskap hos medborgare, men inte något som tillåts spela en politisk roll. Å andra sidan återkommer ständigt formuleringar om att människan bör vara autonom i samma mening som en stat är suverän, nämligen fritt förfogar över sig själv – eller till och med att den enskilda människans makt över sig själv är större än statens auktoritet över sina delar. Detta är knappast motsägelsefritt. En välvillig tolkning kunde vara att det handlar om att begränsa statens auktoritet till det som är rättfärdigt, och att allt "utanför" detta är just autonomi. En normativ teori om statens räckvidd skulle kunna ge ett svar på frågan om legitima gränser för den enskildes självbestämmande. Men något försök till en sådan principiell inskränkning finns inte hos Feinberg. Och gäller verkligen att "I am autonomous if I rule me, and no one else rules I" ("jag är autonom om jag styr mig, och ingen annan styr mig"), så kan inte heller någon rättsordning samexistera med självbestämmandet. Autonomiidealet innehåller och konsekvenser blir därför helt oklara.

Den vagheten är vanskelig, och autonomi har därför använts för att rättfärdiga en stor mängd motstridiga politiska och moraliska projekt.¹⁰ Valfärdsforskning som försöker anknyta till politisk teori har exempelvis menat att medborgares "livsprojekt" bara kan hindras om de inskränker andras autonomi eller inte själva är autonomt valda.¹¹ Detta grundar sig i liberalismens grundläggande trossats, att var och en bör få göra vad han vill, förutsatt att han inte direkt skadar andra. Men det är rimligen den mest populära normativa princip som är minst genomtänkt och genomförd. Skall den tillämpas på sådant som incest, jämställdhet mellan könen, prostitution eller narkotikapolitik får den konsekvenser som är antingen mycket kontroversiella eller absurda – och därför desarmas den i regel genom att förbehållet "skada gentemot andra" utsträcks till en mer långsökt förståelse av "skada" och

"andra". Men oklarheter lånar sig ofta till mycket olika slutsatser.

När autonomibegreppet förlorar det mycket bestämda innehåll som det gavs hos Kant, blir det alltså antingen mycket vagt eller oförenligt med ett statligt våldsmonopol. Ibland antyds det dock att den individuella autonomi förverkligas just i demokratin, nämligen genom rösträtten. Detta argument utarbetades av Jean-Jacques Rousseau, men saknar inte företrädare i samtiden. Här rör det sig uppenbarligen om självbestämmande i en mycket stark mening, nämligen drömmen om att den enskilde bara skall tvingas följa de lagar som han själv har stiftat. När någon lever i en stat och deltar i beslutsfattande, har han enligt Rousseau givit sitt samtycke till staten som sådan. Men därigenom är det suveräna folkets vilja också den enskildes egen vilja. Även i det fall en enskild person blir nedröstad, är det fattade beslutet hans eget. När minoriteter tvingas lyda lagar som har stiftats trots deras uppenbara motstånd, "ils n'obéissent à personne, mais seulement à leur propre volonté" ("lyder de ingen, utan bara sin egen vilja").¹² Ordningen upprätthålls och autonomi förverkligas genom att det själv som styr skall vara samma i folket som i den enskilde. Men detta är uppenbarligen en sorts alkemistisk operation som vill förvandla en sak till någonting helt annat, och som från ett på tvivelaktiga grunder stipulerat samtycke på ett område sluter sig till ett än mer tvivelaktigt självbestämmande på ett annat. Om en person inte får sin vilja igenom, kan man inte mot hans vilja förklara att majoritetsbeslutet i själva verket är just denna individs egen vilja, och därför kan ett kollektivt beslutsfattande åtminstone inte för minoriteterna betyda någon form av autonomi i en stark mening.

Samtidens vurm för autonomi är alltså en kärlek till något mycket konturlöst. Skall autonomi bli mer än en vag och därför uppskattad paroll, måste den uppenbarligen ges ett tydligare innehåll. På den punkten har huvudströmningarna i samtidens politiska tänkande inte bärgat någon god skörd. Men de senare årens utveckling, med skärpta internationella konflikter och uppblående politiskt våld även i de västerländska staterna, ger anledning att rehabilitera ett perspektiv som under en period har satts på undantag, nämligen förhållandet att varje politisk samfällighet grundar sig på kontroll av våld och normer. Detta ordningstänkande visar att det är nödvändigt att revidera en av samtidens trossatser. Skall den individuella autonomi vara politisk, och ändå något annat än anarki, kan den heller inte längre tillåtas vara ett slagord. ■

Skall

autonomi

bli mer

än en vag

och därför

uppskattad

paroll, måste

den uppen-

barligen ges

ett tydligare

innehåll.

1 David Easton, *A Framework for Political Analysis*, Englewood Cliffs 1965, s. 50.

2 Se Gerhard Müllers kommentar *Sophokles Antigone*, Heidelberg 1967, s. 9ff; en mindre hätsk antihgeliansk argumentation ger Gennaro Perrotta, *Sofocle*, Messina och Milano 1935, s. 82: "il solo colpevole è Creonte".

3 En nyhegeliansk läsning gör Vittorio Hösle i *Die Vollendung der Tragödie im Spätwerk des Sophokles. Ästhetisch-historische Bemerkungen zur Struktur der attischen Tragödie*, Stuttgart och Bad Canstatt 1984, s. 92, 112ff.

4 *Antigone*, 817, 821–822.

5 E.J. Bickerman, "Autonomia. Sur un passage de Thucydide

(I, 144, 2)", i *Revue internationale des droits de l'antiquité*, V 1958, s. 313–344. Om användning av rättsliga begrepp med betydelseskiftningar i den attiska tragedin, se också "Tensions et ambiguïtés dans la tragédie grecque", i Jean-Pierre Vernant och Pierre Vidal-Naquet, *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*, I, Paris 1986, s. 19–41, här s. 35.

6 Immanuel Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, ex. BA 77.

7 Se Robert Spaemanns "Kants Kritik des Widerstandsrechts", i *Materialien zu Kants Rechtsphilosophie*, red. Zwi Batscha, Frankfurt am Main 1976, s. 347–358.

8 Vittorio Hösle, *Moral und Politik. Grundlagen einer politischen Ethik für das 21.*

Jahrhundert, München 1997, s. 465.

9 Joel Feinberg, "Autonomy", i *The Inner Citadel. Essays on Individual Autonomy*, red. John Christman, Oxford 1989, s. 27–53, här s. 52. Det litet oegentliga "I" som akkusativobjekt går här tillbaka på William James och den amerikanska pragmatismens språkbruk.

10 För en skarp kritik av sådan vaghet vad gäller autonomi på moralfilosofins område, se Gerald Dworkin, *The Theory and Practice of Autonomy*, Cambridge 1988, s. 23.

11 Bo Rothstein, *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens politiska och moraliska logik*, Stockholm 1994.

12 Jean-Jacques Rousseau, *Du contrat social*, IIiv.

Kinas auktoritära ledare härskar i moraliskt vakuum

Den nya ledningen i det kinesiska kommunistpartiet måste inom en snar framtid åtgärda den utbredda korrruptionen, det nya välståndets ensidiga spridning och en ödesdiger bankkris om partiet skall kunna behålla sin legitimitet.

DET NYLIGEN GENOMFÖRDA ledarbytet i Kina i samband med det kinesiska kommunistpartiets sextonde kongress innebär enligt partiets terminologi att den tredje generationen av ledare lämnar över makten till den fjärde generationens maktbärare, under ledning av kommunistpartiets nye generalsekreterare Hu Jintao. Vad är det då som kännetecknar den nya generationen ledare? Man slår av att de allra flesta är ingenjörer och tekniker. Ingen kan längre sägas komma från arbetarklassen i traditionell mening. Vidare kan man konstatera att huvudparten av dem som valts in i politbyråns arbetsutskott står Jiang Zemin nära. Det finns Kinaexperter som anser att Jiang förmodligen nu har större makt än när han själv var generalsekreterare i partiet.

Den nu avgående Jiang har i flera sammanhang understrukit att det är första gången som ett maktskifte förlöpt så smidigt. Icke desto mindre finns det anledning att fråga sig om den nya ledningen kommer att kunna hålla samman. Det finns inslag i urvalsprocessen som antagligen kommer att ge upphov till missnöje med tiden. Till dem hör konflikterna med Li Ruihuan, som stod på förslag att bli nummer två efter Hu i politbyråns arbetsutskott, men som strax före partikongressen ombads att avstå sin post i utbyte mot att Jiang inte skulle låta sig väljas till ordförande i den militära kommissionen, vilket ändå skedde. Vidare invaldes Jiangs skyddssling Jia Qinglin trots att hans hustru var inblandad i den stora smuggel- och korrupsionsskandalen i provinsen Fujian, där Jia tidigare varit förste partisekreterare.

Av

ERIK PIERRE

CHINA'S NEW RULERS The Secret Files

Andrew J. Nathan & Bruce Gilley

New York Review of Books, 2002 (150 s.)

Så länge ledarskiktet undantar sig själva, kommer kampen mot korrupsionen sannolikt inte att lyckas särskilt väl, och kan bli en källa till osämja inom det ledande skiktet. När Li och premiärministern Zhu Rongji lämnar ledningen, försvinner också två personer som drivit en hård anti-korrupsionslinje och en stark proreformistisk politik. Risken är också stor att dispyter inom den högsta partiledningen kommer att uppstå när den skall ta sig an de stora ekonomiska och sociala problemen, som finns bakom de höga tillväxtsiffrorna.

EN UTMÄRKT VÄGLEDNING till hur den nya ledningen i Kina kommer att ta itu med dessa svårigheter är den bok som nyligen publicerats i USA av Andrew J. Nathan och Bruce Gilley, *China's New Rulers: The Secret Files*, utgiven av *New York Review of Books*. Den ger en helt unik insikt i hur de nya ledarna tänker i en rad viktiga frågor och är ett utmärkt komplement till den tidigare boken *Tiananmen Papers*, som Nathan med flera stod bakom. Författarnas grundmaterial bygger

till stor del på ett sammandrag av ett stort antal intervjuer med ledarkandidater, som en kines utanför Kina kommit över från det kinesiska kommunistpartiets arkiv.

Den som nu efterträtt generalsekreteraren i Kinas kommunistparti och tillika landets president Jiang Zemin heter således Hu Jintao. Han är 59 år gammal och har gjort sin karriär huvudsakligen inom partiet. Han har bland annat varit förste partisekreterare i provinsen Guizhou och det autonoma området Tibet. I båda fallen är det påfallande fattiga områden utan de moderna problemen som finns i de östra kustprovinserna. I det tillgängliga materialet sägs att hans verksamhet inte har avsatt några större spår. Han är, som författarna skriver, en typisk medelvägspolitiker utan större karisma.

Hu har i sina handlingar visat tydliga gammalkommunistiska tendenser. Samtidigt har han genomgående avancerat mycket snabbt och är känd för sin intelligens. Bruce Gilley konstaterar att Hu Jintao ofta uttrycker antiamerikanska synpunkter, vilket kan tolkas som ett drag av försiktighet från hans sida. Intrycket när man läser dem som träffat och arbetat med honom är att han är en person som maximalt försöker att agera på ett sådant sätt att han inte drar på sig kritik. Hittills har han givit sken av att vara en ledartyp som förmodligen kommer att förvalta och inte utveckla partiet i någon bestämd riktning.

Zeng Qinghong är en person som det finns all anledning att noga följa. Han har varit den som mer än någon annan i den kinesiska ledningen

drivit Jiangs politik framåt. Det var han som skickligt och machiavelliskt manövrerade ut Dengs kvarvarande anhängare och därmed stärkte Jiangs egen maktbas. Han är sannolikt den som kan komma att hota Hu Jintao mer än någon annan av de nya ledarna. Till bilden hör att Zeng är drivande och vill se resultat samtidigt som han inser vikten av både politiska och ekonomiska reformer.

Det nya ledarskiktet med Hu Jintao i spetsen har fått överta en till synes god ekonomi. Kinas ekonomiska tillväxt ligger på omkring sju procent om året. Landet är i år världens största mottagare av utlandsinvesteringar, cirka 50 miljarder dollar (det finns anledning anta att en del av beloppet kommer från Kina via utlandet för att tillgodogöra sig vissa skattefördelar) och valuta-reserven är en av världens största. Men dessa siffror säger inte hela sanningen. Kina har många allvarliga ekonomiska och sociala problem som man måste ta itu med inom de närmaste åren. De botten framför allt i besvärliga strukturproblem, vilka till stor del kan härledas från en kraftig ekonomisk expansion under två decennier, till största delen alstrad av mycket stora exportökningar.

DE FYRA STORA statliga affärsbankerna i Kina har i sin låneportfölj en mycket stor andel ofördelaktiga lån som måste skrivas av. Enligt ett statligt dekret från i våras skall dessa skulder vara avskrivna under 2005. Det är fråga om så stora belopp att experterna på området talar om en omfattning på minst 20 till 30 procent av BNP. Om så är fallet kan så stora avskrivningar inte göras med mindre än att det får allvarliga konsekvenser för den fortsatta ekonomiska expansionen.

Ekonomien Ma Guonan vid International Bank of Settlements kontor i Hongkong hävdar att problemen i det kinesiska banksystemet inte kan fortsätta så mycket länge till utan att regeringen på allvar måste ta itu med de underliggande problemen. Han får medhåll av flera andra ekonomiska experter på området. Nicholas Lardy vid Brookings Institution i Washington har sedan länge hävdad att utvecklingen i det kinesiska banksystemet går emot en finansiell kris. Frågan är enligt honom bara vad det är som kommer att utlösa den.

Bakom bankkrisen ligger allvarliga systemfel. Bankerna har ofta lånat ut pengar på politiska grunder till de stora statliga företagen under 1990-talet och nya krediter har beviljats för att hålla de vacklande företagen under armarna. Till det kommer krediter som beviljats som en följd av den omfattande korruptionen. Dessutom finns det en överrepresentation i fastighetskrediter och uppblåsta fastighetsvärden. Likheter med situationen för de japanska bankerna är slående.

DE SENASTE TJUGO ÅRENS kraftiga ekonomiska expansion har i alltför hög grad koncentrerats till de kinesiska kustprovinserna. Samtidigt har den ekonomiska tillväxten under 1990-talet varit ett stadsfenomen, medan landsbygden har halkat efter rätt ordentligt, vilket skapat stora områden med svåra sociala problem, som närmast kan beskrivas som ren misär. När det sociala skyddsnätet togs bort på landsbygden och ersattes av privata försäkringar hade alltför många svårt att anpassa sig, framför allt därför att den kinesiska landsbygden till stor del är en bytesekonomi och tillgången på kontanter är ofta mycket begränsad. Dessutom har kostnaderna för sjuk- och tandvård

skjutit i höjden till den grad att stora skaror helt enkelt uteslutits.

Den som i politbyrån framfört artikulerade synpunkter på dessa problem, enligt det tillgängliga materialet som Nathan och Gilley presenterar, är bland andra Li Ruihuan, som Jiang Zemin i sista stund manövrerade ut. Li sägs hävda att det är dags för partiet att erkänna sina misstag. Man har bland annat inte kommit till rätta med den stora analfabetismen och den växande fattigdomen och inte erkänt ansvaret för den svåra hungersnöden 1959-60, då 20 till 30 miljoner människor avled. Li är djupt kritisk mot tendensen i partiet att skönmåla och skylla över misstag och hans ståndpunkt i dessa frågor har gjort att han kom på kollisionskurs med Jiang Zemin. Till detta kan fogas de helt missvisande siffrorna över antalet hivsmittade och antalet aidsfall. De officiella siffrorna är extremt låga i förhållande till de informella uppskattningar som kinesiska myndigheter själva gjort. Även här kan man ana Jiangs benägenhet att vilja skylla över.

Inställningen till miljöfrågorna är tämligen likartad. Kina mäter miljövärden inom i stort alla områden, men man har hittills inte haft den politiska viljan eller kraften att ta itu med mycket omfattande problem.

MYCKET TALAR FÖR att korruptionen nu nått en sådan omfattning i Kina att det krävs rejäla krafttag för att åtminstone reducera denna sociala

cancersvulst som håller på att få hela samhället att förtvina inifrån. Problemet finns inbäddat i den kinesiska kulturen och hänger till inte så liten del samman med landets storlek och den enorma byråkratin. I stort sett varje ung kines får tidigt lära sig vikten av att odla och vårda sina kontakter (*guanxi*) därför att det en dag uppstår situationer när de behövs för att få hjälp. Eftersom den kinesiska byråkratin är så stor och amorf krävs kontakter för att komma runt den normala gången. På kinesiska heter det att gå bakvägen (*houmen*), det vill säga att få hjälp av någon som man känner eller som någon av ens släkt eller vänner känner, för att ens ärende skall tas ur rutiner och behandlas med förtur.

En gång träffade jag en kinesisk vice minister på tu man hand, varvid vi diskuterade styrandets problematik. Jag påstod litet oskyldigt att en vice-minister hade väl inga svårigheter att skära igenom byråkratin för att få saker och ting utförda. Min fråga utlöste en lång och livlig utläggning om svårigheterna att få den kinesiska byråkratin att uträtta det den skulle göra. För att verkligen få någonting vettigt utfört inom en nära framtid, hävdade han, var det nödvändigt att gå utanför den normala tågordningen. Han arbetade intensivt på att bygga upp ett eget nätverk av personer som såg till att det som låg på hans bord blev utfört inom rimlig tid. Att de flesta går "bakvägen" innebär att väntetiderna blir längre och skapar än större tryck hos allmänheten att försöka ta sig runt den normala tågordningen.

Det har tidigare varit en utbredd uppfattning att Kina kännetecknas av ett egalitært system. Inget kan vara mer felaktigt. Ens ställning i samhället vägs hela tiden in och avgörs ofta av vilka kontakter som man har. En studiebegåvad student från landet, som har en lantlig framtoning i talet, sättes att föra sig etcetera och som saknar kontakter, möter till exempel enorma svårigheter av praktisk natur att ta sig fram i det kinesiska samhället.

Hela denna kultur leder ofelbart till olika for-

AXESS RECENSERAR

The Twenty-First Century Firm
Paul DiMaggio (red.)

Cultural Economy
Paul du Gay & Michael Pryke (red.)

The Future of the Capitalist State
Bob Jessop

The Boom and the Bubble
Robert Brenner

s. 41

L'Ennemi américain
Philippe Roger

L'Obsession anti-américaine
Jean-François Revel

s. 43

Sauver Paris
Raoul Nordling

s. 45

Historical Ontology
Ian Hacking

s. 46

Marknadsekonomin har framgångsrikt spritt sig över världen under det senaste kvartssekle, men den drabbas ändå av en högljudd systemkritik. Mats Benner har läst fyra böcker för att utröna mer om hur ekonomi och kultur samverkar som drivkrafter i produktion och konsumtion och vilka ramverk som krävs för att dagens flexibla kapitalism ska uppnå legitimitet.

Antiamerikanismen i Frankrike har en lång tradition och utgör en länk mellan generationer och olika ideologiska grupperingar. Begreppet är också det enda med prefixet anti- som syftar på en främmande nation. Lisa Irenius menar dock att det blir allt svårare att lyfta fram en specifik fransk antiamerikanism i globaliseringskritikens tidevarv.

Den svenske generalkonsuln i Paris, Raoul Nordling, fick i slutet av tyskarnas belägring av Paris en välförtjänt hjältegloria. Han räddade tusentals politiska fångar från en säker död och bidrog till att staden inte ödelades. Svante Hansson beskriver maktkampen om Paris med anledning av Nordlings nyligen publicerade minnen från kriget.

Alltsedan Platon och Aristoteles har filosofin behandlat varats beskaffenhet och andra stora frågor som om de vore tidlösa. Men fullt så enkelt är det inte; problem betyder olika saker under olika tider. Carl Rudbeck recenserar en av ambassadörerna för Michel Foucault.

"Rikedom är strålande"

lyder budskapet på denna kinesiska propagandaaffisch. Kinas ekonomi är till synes god med tillväxtsiffror på sju procent. Välståndet är dock ojämnt fördelat och samhället genomsyras av korruption.

Foto: Corbis/Scanpix

mer av korruption och så blir i synnerhet fallet när samhället helt plötsligt flödar av pengar. Många tjänstemän utnyttjar systemet, gör ingenting och blockerar ärenden till dess att de har tagit emot en dusör. Korruptionsskandalerna har under det senaste decenniet duggat tätt. Ju längre bort man är från större maktcentra, en provinshuvudstad eller liknande, desto större är risken för att byråkratins maktmissbruk skyddas av de lokala makthavarna, men även på högsta politiska nivå utövas ett sådant beskydd.

Den senaste stora skandalen var av en sådan omfattning att den skakade partitoppen, inklusive Jiang Zemin, som fick se hur en av hans skyddslingar (se ovan) i politbyrån drogs in, men i sista stund räddades av partiets generalsekreterare. Inledningsvis hade premiärministern fått klarsignal att alla, oavsett rang, skulle undersökas där det fanns grundade misstankar. När marken började skaka under en av Jiangs protegéer i politbyrån utfärdades emellertid ett muntligt direktiv att inga över viceministers rang fick granskas. Bland annat hade 100 Mercedesbilar delats ut till strategiskt placerade personer i Peking.

För att komma till rätta med korruptionen måste högsta ledningen stå emot och hålla ut även om konsekvenserna berör dem själva. I *China's New Rulers* citeras den nye generalsekreteraren Hu Jintao enligt följande: "Om vi önskar att någonting skall hända längre ner i beslutskedjan, måste vi i toppen göra det först. Om vi vill att folk skall sluta med något måste ledarna själva sluta med det först." Samtidigt hör Hu till dem som vill att kontrollen av partiet skall komma inifrån. Zeng Qinghong och några andra vill att det också skapas ett tryck utifrån för att få Kinas ledare att inte missbruka sin makt. Det är i detta perspektiv som man skall se den interna partidiskussionen om en friare press och privatägda tidningar och tidskrifter. Så länge Jiang å sin sida håller sitt vakande öga över den politiska utvecklingen finns säkerligen ingen anledning till optimism.

BÅDE INOM OCH UTANFÖR det kinesiska kommunistpartiet synes uppfattningen råda att partiets ställning hos den kinesiska allmänheten aldrig varit så svag som nu, bortsett från åren under kulturrevolutionen. Partiets ideologiska inriktning

har inte längre ett innehåll som vägleder genom snittskinesen. När partiideologins betydelse fallnar uppstår det ett moraliskt tomrum. De gammalkinesiska moralvärdena har inte den styrka de en gång hade. I detta tomrum breder korruptionen och egennyttnen sig i en omfattning som allvarligt hotar inte bara samhällsandan i landet, utan också själva grundvalen för det kinesiska kommunistpartiet.

Den låga uppskattningen av partiets skall ses mot bakgrund av några av de problem som berörts ovan. Dit hör korruptionen och den stigande arbetslösheten, vilket nu också gäller i städerna, jämte den växande ojämlikheten mellan stad och land och mellan kustområdena och provinserna inne i landet. Den svårförståeliga förföljelsen av den religiösa sekten Falun Gong och försöken att begränsa tillgången till Internet har ytterligare bidragit till en ökad misstro. Partiet är heller inte längre den enda allenarådande instansen när det gäller att få arbete.

Samtidigt finns det för den vanlige medborgaren allt sämre möjligheter – från ett redan dåligt utgångsläge – att få de orättvisor vederbörande upplever tillrättalagda. Avsaknaden av ett system i vilket lagar och förordningar är rättssnöt och skilt från den politiska makten är en grundläggande faktor bakom en stor del av de existerande misshälligheterna. Den politiska överheten på alla nivåer skyddas i alltför hög grad och de nyrika och den organiserade brottsligheten köper sig detta skydd och sin rätt.

Förre partisekreteraren i provinsen Guangdong, Li Changchun, och en av de nio medlemmarna i politbyråns arbetsutskott, införde faktiskt av provinsen finansierade rättshjälpskontor, där vanliga medborgare kan få rättsstöd i sina klagomål mot såväl privata personer och företag som samhälleliga institutioner. De är onekligen något som borde studeras närmare för att få klarhet i hur de verkligen fungerar. Li förklarade: "Vi måste göra ett bra arbete när det gäller att skydda dem som har mindre förutsättningar. Vi måste ha en bra fungerande rättshjälp; vi måste skydda deras legitima rättigheter och intressen." Detta kan vara en god början på arbetet att utveckla ett fungerande rättssystem. Liknande program förekommer också i andra delar av landet, men hur de fungerar är ovisst.

Det finns en tendens i Kina att man blir ekonomiskt fartblind. När det går bra vill man att det skall gå ännu bättre, men utan att omfördela resurserna och se till att ekonomin stabiliseras i sina grundvalar. Som en kines uttryckte det: Alltför många av mina landsmän har svårt att hålla i ett guldägg utan att krama sönder det.

Den ständigt ökande arbetslösheten är ett stort gissel. Nästan varje år ökar arbetskraften mer än antalet arbetstillfällen. Ett medel att hantera detta problem har hittills varit det stora inflödet av utländska investeringar, vilket fått till följd att den största delen av ekonomins tillväxt är exportgenererad. Likaså bör noteras att den största delen av exportökningen under 90-talet emannerar från de utländska företagen i Kina. Denna ökning av de utländska investeringarna kanske fortsätter några år till, men inom kort kommer den trenden att mattas av. Därför är det av största vikt att få fart på den inhemska efterfrågan. Mycket talar för att den tilltänkte premiärministern Wen Jiabao, med stor erfarenhet av ekonomi och landsbygdsproblemen, kommer att koncentrera sina ansträngningar på denna fråga. Den är något av nyckeln till att få bukt med det växande sociala missnöjet på landsbygden och i landets inland.

DEN STORA FRÅGAN är om Hu Jintao kommer att överleva som Kinas ledare. Vid sidan av maktfrågorna inom det högsta ledarskiktet måste det till extraordinära insatser om partiet skall lyckas vända de ekonomiska och sociala nedgångstendenser som här diskuterats. De är bland annat en följd av partiets egen förtvinning och samhällsapparatusens söndervittring inifrån, jämte den allvarligt växande sociala oro, som är en direkt följd av ett ökat ömsesidigt förakt mellan de styrande och samhället i övrigt. Det kinesiska kommunistpartiet befinner sig onekligen vid ett viktigt vägsval; dess överlevnad på sikt hänger på om de nya ledarna lyckas att på allvar ta itu med dessa frågor. En nyordning kommer sannolikt att kräva att en majoritet i utskottet bryter med Jiang och med kraft griper sig an dem. Förutsättningarna för att detta skall ske inom en nära framtid är tyvärr inte goda med tanke på det kvarvarande stora inflytandet från Jiang Zemin.

Flexibel kapitalism behöver stabila institutioner

THE TWENTY-FIRST CENTURY FIRM
Changing Economic Organization in
International Perspective

Paul DiMaggio (red.)

Princeton University Press, 2001 (275 s.)

CULTURAL ECONOMY
Cultural Analysis and Commercial Life

Paul du Gay & Michael Pryke (red.)

SAGE, 2001 (243 s.)

THE FUTURE OF THE CAPITALIST STATE

Bob Jessop

Polity Press, 2002 (344 s.)

THE BOOM AND THE BUBBLE
The US in the World Economy

Robert Brenner

Verso, 2002 (303 s.)

– som underblåste denna systemfientliga mentalitet. I förgrunden för motsättningarna stod marknadens oförenliga krav på medborgarna. Å ena sidan behövde de stora företagen disciplinerad arbetskraft, å andra sidan skulle samma arbetskraft på sin fritid agera hedonistiska konsumenter. Detta skapade en till synes olösbar motsättning mellan produktionens och konsumtionens olika villkor. Kulturen, under lång tid en sammanhållande kraft, underblåste dessa spänningar genom att förhålliga den spontana njutningen. Denna motsättning förvärrades dessutom av att efterkrigstidens välståndsfundament – storindustrin – på allvar gick in i en strukturskris under samma period.

Ur den disharmoni som Bell porträtterade växte, dystopierna till trots, en ny samhällsmodell. 1980- och 1990-talet kom nämligen att bli en renässans för kapitalismen. Från att ha varit antagonistiska krafter, kom kulturen och ekonomin återigen att förstärka varandra i en ömsesidig process, där samma postmodernism som av Bell sågs som dödgrävare av systemet, i stället blev ekonomins bästa bundsförvant. När den brittiske geografen David Harvey mot slutet av 1980-talet dissecerade årtiondets tillväxtväg i studien *The Condition of Postmodernity* (Basil Blackwell, Oxford 1989) menade han därför – i uttalad polemik mot Bell – att postmodernismen fungerade mycket väl som den kulturella överbyggnaden för en ny kapitalistisk era. I denna nya tillväxtmodell mötte en alltmer inåtvänd, estetiserande, individualiserande kultur en ekonomi uppbyggd kring flyktighet, flexibilitet, ständiga anpassningar efter föränderlighet i teknologi, marknader och konkurrensförhållanden. Alltsammans understöddes av en radikal nyliberal politik.

Så här i efterhand kan vi konstatera att 1980- och 1990-talet blev just de nyliberala experimentens årtionden, präglade av djärva försök att rensa ut efterkrigstidens sociala kompromisser, med utbyggda välfärdstjänster, reglerade arbetsmarknader och en växande skattefinansierad stat som signum. Traditionen hade tidigare bjudit att tämja kapitalismen, för att ge den en anständig social inramning och för att försöka dämpa svängningarna i den ekonomiska aktiviteten. I den nya samhällsmodellen kom den ekonomiska dynamiken i stället att överordnas de sociala villkoren, en nödvändighet för att underbygga framväxten av de nya välståndbringande krafterna.

Så kan man i alla fall tolka utvecklingen. För att ge den nya tekniken och produktionsmodellerna spelrum, krävdes en drastisk omgestaltning av samhället, politiken och kulturen. I så måtto kan man beskriva de senaste årtiondena som ett nyliberalt brott med efterkrigstidens utjämnings- och stabilitetsideal. Men det finns fler sidor av dessa experiment. Trots allt tal om marknadens triumf över samhället, har marknaderna i accelererande grad blivit allt mindre ren marknad och alltmer av en sfär som styrs av kulturella, sociala, men också politiska förhållanden.

DEN NYA EKONOMIN används ofta som sammanfattande begrepp för vår tids företagande och tillväxtmönster. Men vad är det egentligen som är nytt i den nya ekonomin? Främst att den blivit allt mindre ren ekonomi, och med kultur och socialitet som allt viktigare drivkrafter i produktionen och konsumtionen. Ett uttryck för det är

att marknaden är alltmer laddad av kulturella symboler. Ett annat att berättelser blivit ett allt viktigare styrmedel. Ett tredje att ekonomin blivit alltmer "kroppslig"; ledning i dag handlar främst om att iscensätta skeenden snarare än att kommendera fram resultat. Som tillväxt- och utvecklingsmodell står den nya ekonomin därför för en sorts reflexiv tillväxt. Värde skapas ur mjuka organisatoriska processer och ur förmågan att lösa problem och skapa arbetsuppgifter. Ledarskapet i sin tur handlar om att mobilisera medarbetarnas energi. I en sådan ekonomi blir företag stora och starka när de inser att de förmår skapa kreativa lösningar utifrån instabila och snabbt föränderliga marknader.

Ekonomin har därför blivit "mjuk". Ledarskapets viktigaste styrtekniker är numera berättelser, kulturella bedömningar, relationer och mjuka planer. Nalkas man moderna organisationer, upptäcker man snabbt att de översvämmas av olika sådana mjuka metoder för att skapa intern sammanhållning. Det viktigaste för företagen verkar vara att skapa en gemensam identitet, liksom att kunna avläsa en instabil omvärld och förstå en oklar framtid. För att kunna åstadkomma detta räcker inte forna tiders hierarkier. Dessa bryts i stället ned till självständiga och heterogent sammansatta grupper ("team"). För individen innebär det nya arbetet att emotionell ansträngning är en central del av det dagliga arbetet. Arbetet har därför blivit en allt viktigare del av vår förståelse av oss själva. Att ha ett arbete är inte enbart ett medel utan ett självständigt mål. Eftersom sociala och etiska förhållningssätt grundläggs inom arbetsplatsen, framstår betydelsen av arbetsplatskulturen som ganska självklar: arbetet måste betyda något för vår självförståelse och vår utveckling. Det innebär alltså, enkelt sammanfattat, att vi är villiga att åstadkomma mycket på arbetet, men bara under förutsättning att arbetet utformas på ett sätt som gör dessa ansträngningar meningsfulla för oss som individer. Då blir också skapandet av mening och värde i arbetet helt fundamentala för en framgångsrik organisation.

Helt följdriktigt har ledarskap och organisation blivit alltmer av en konst och allt mindre av en teknik. Ledarskapet måste vara snabbt, kunna

hantera mängder av delvis motsägelsefulla tendenser samtidigt och ha förmågan att skapa kreativa platser, som utmärks av cirkulation och flexibilitet för gränsöverskridande och ömsesidigt lärande. I snabbheten ligger också en förmåga att kunna organisera snabba och flexibla kroppar och att skapa berättelser och händelser som motiverar och driver på de anställda. Det gäller med andra ord att skapa snabba miljöer och snabba subjekt, och då fungerar de traditionella kulturella uttrycken väl som styrmedel. Det menar i alla

fall geografen Nigel Thrift i sitt bidrag till antologin *Cultural Economy*.

I den symbolmättade ekonomin ligger också att värdeskapandet till stor del sker genom att manipulera symboler: typexemplet är produktionen av aura och symbolvärden via reklamen. Reklamen är i sig, som Sean Nixon poängterar i sitt bidrag till *Cultural Economy*, en intressant hybrid mellan ekonomi och kultur. Den producerar självständiga kulturella symboler, men är samtidigt ett medel i försäljningens tjänst. Producenterna av aura och symbolisk laddning kring produkter fungerar därför som integrerade delar

**Det viktigaste
för företagen
verkar vara
att skapa en
gemensam identitet,
liksom att kunna
avläsa en instabil
omvärld och förstå
en oklar framtid.**

VI VINTRIVS I NYLIBERALISMEN. Efter decennier av tilltro till marknadens fria spel ser vi nu konturerna av en systemkritisk rörelse. Dess argumentation är väl känd. De rationella kalkylerna har tagit över även inom områden där de inte fungerar – sjukvård, barnomsorg och kulturliv kanske inte enbart kan mätas och värderas med marknadens mått. Inom ekonomin har kvartalskapitalismens kortsiktiga diktat drivit företagen mot alltmer kortsiktigt handlande; välfungerande bolag har omvandlats till anorektiska vinstmaskiner utan själ och identitet. Politiken har inte heller lyckats etablera sig som motkraft till den otyglade marknaden, utan har kommit att se som sin viktigaste uppgift att anpassa de offentliga institutionerna efter marknadens behov.

Denna systemkritik hade säkert fortsatt att vara marginell om det inte vore för att den samtida kapitalismen börjar tappa fart också som tillväxtmaskin. När 1990-talets vinster nu vänds i gigantiska förluster, tycks löftet om den "nya ekonomins" välsignelser klinga alltmer tomt. Kvar står bara ett gigantiskt ekonomistiskt skal, utan mål och mening. Kapitalismen som ekonomisk, social och ideologisk modell förefaller ha gått in i en djup systemkris.

Det är nu inte första gången som kapitalismen drabbas av legitimitetsproblem. När Daniel Bell vid mitten av 1970-talet summerade läget för den västerländska kapitalismen i *The Cultural Contradictions of Capitalism* (1976) målades framtiden i mörka färger. Ekonomin slets sönder av en kultur präglad av hedonism och kortsiktighet. Goda dygder, som en gång i tiden hade tjänat kapitalismen, förhånades. Istället förhålligades njutningen och den omedelbara behovstillfredsställelsen i kulturen och samhällslivet. Paradoxalt nog var det kapitalismens egna – företagen, de stora bolagen, kreditgivarna och reklammännen

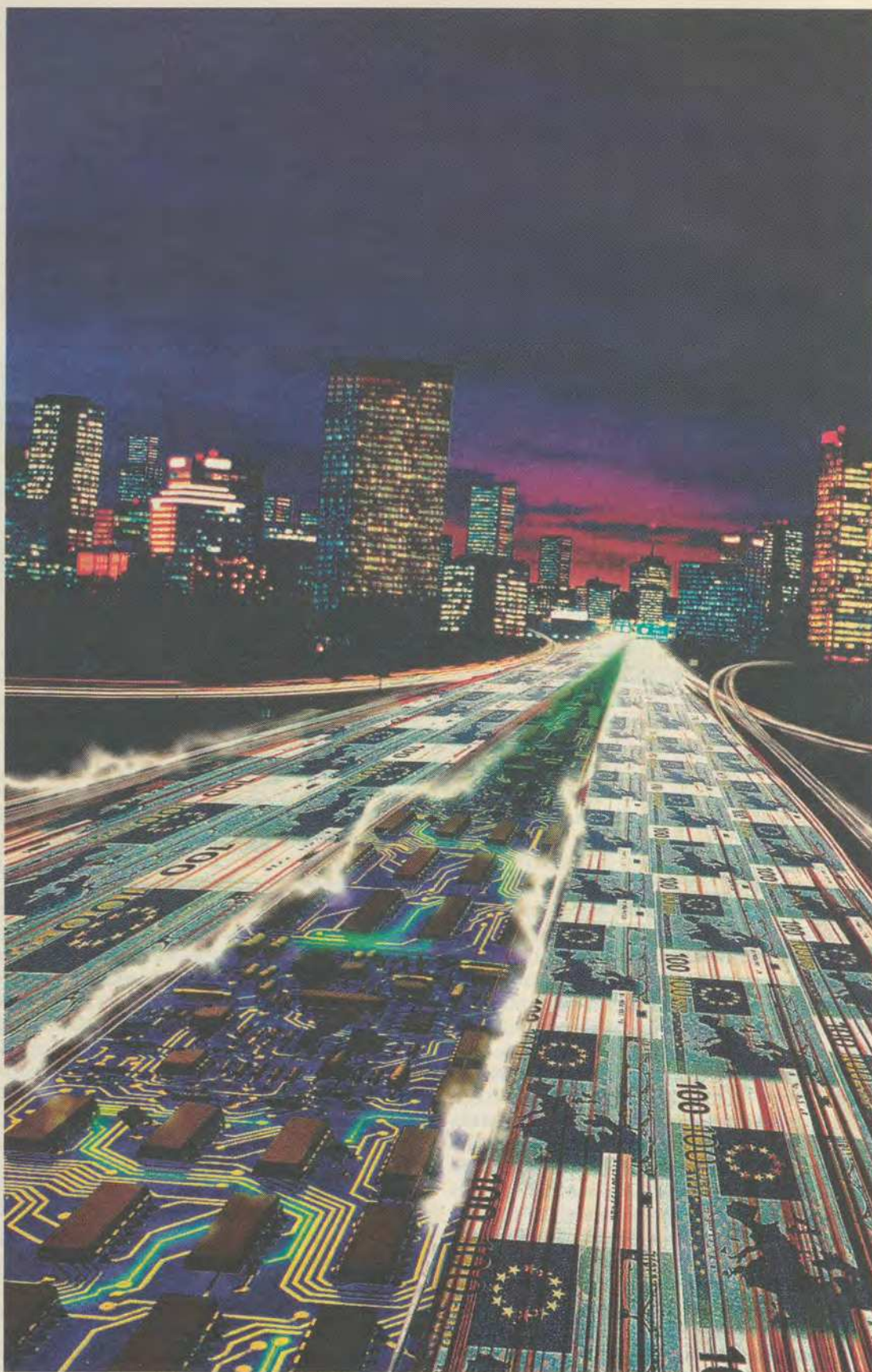
i värdeskapandet inom företagen, och är därför minst lika viktiga som själva produktionen för företagen. Också den moderna konsumtionen har allt fler symboliska drag. Om än fortfarande en marginell företeelse, tycks förekomsten av kulturell, identitetsbunden konsumtion öka. Sådan konsumtion är inte ägnad att stänga ute nöden, utan att markera identitet och position och utgör därför en sorts positionering i ett kulturellt landskap.

PÅ ETT ÖVERGRIPANDE PLAN är själva marknadernas uppbyggnad under snabb omvandling. Vi lever i dag i en värld väsensskild från idealbilden av småskaliga, auktionsliknande marknader som föresvävade de tidiga och mycket inflytelserika uttolkarna av ekonomin. Inte heller efterkrigstidens gigantiska företagskolosser finns kvar annat än som marginalfenomen. Idén att samla all relaterad verksamhet inom en organisation och ett företag, helst med världsomspännande räckvidd, har visat sig vara ogenomförbar när marknader och teknologier snabbt skiftar spår. De stora företagskomplexen blir helt enkelt för stela och oflexibla. I en intressant studie av företagens organisationsformer – ett kapitel i Paul DiMaggios antologi *The Twenty-First Century Firm* – visar den amerikanske sociologen Walter Powell hur en ny företagsmodell på allvar har slagit igenom de senaste decennierna. Det är, med Powells ord, varken decentraliserade marknader eller centralstyrda hierarkier som kanalisera ekonomiska aktiviteter. De byggs i stället upp inom olika sorters nätverk, som ökar företagens möjligheter att kontrollera kostnader, men också att få tillgång till kompetens, produktionskunskaper, marknadsföringserfarenhet och annat som inte finns inom huset. Gränserna mellan företag i sådana nätverk blir därmed alltmer otydliga, och bakom en bild av arga konkurrenter kan många gånger dölja sig företag med täta relationer.

Som system har ekonomin därför blivit alltmer reflexiv. Företag i dag kan sällan på egen hand kontrollera sitt öde. I stället gäller det att hantera många ekonomiska processer samtidigt. Företagen måste på samma gång utveckla och tillämpa ny teknik, bygga upp produktionsnätverk och hantera föränderliga internationella marknader. Hela tiden finns pressen från snabbt föränderliga konsumtionsmönster och ständigt återkommande omvandlingar av teknik och produktionsformer. Ekonomin saknar därför i huvudsak stabiliserande element. Den ekonomiska dynamiken är extrem och på många sätt väldigt produktiv, eftersom nya marknader, tekniker och arbetsmetoder hela tiden öppnas. Det enda långsiktigt hållbara är att upprätthålla en ständig beredskap, utåt mot andra företag och mot konsumenterna, inåt mot medarbetarna och deras kunskaper.

Inget företag klarar alltså av att navigera i dessa osäkra vatten på egen hand. Det talas därför allt oftare om att ekonomins förnyelse och dynamik inte längre grundas i enskilda entreprenörers eller företags agerande. I stället är det i "innovations-system" som förändringen kommer till stånd. Varje enskild komponent är inte tillräcklig, utan det är många delar som länkats samman som skapar omvandling. Man kan därför inte tänka sig en dynamisk ekonomi utan starka offentliga institutioner, välfungerande forskning och högre utbildning och flexibla arbetsmarknader, för att bara nämna några faktorer som normalt inte brukar räknas in i ekonomins sfär.

ÄN LEVER NATIONALSTATEN kvar, åtminstone i form av nationellt uppbyggda arbetsmarknads-

Marknadens fria framfart måste tyglas. Den rena nyliberalismens förhållande av flexibilitet och kortsiktig nytta har rubbat balansen mellan ekonomi och samhälle. Kapitalismen behöver dämpande och balanserande mekanismer för att kunna utvecklas långsiktigt, menar Mats Benner.

Foto: Corbis/Scanpix

regler, utbildningssystem och välfärdsinstitutioner. Sökandet efter balanspunkter mellan ekonomins villkor och samhällets uppbyggnad kommer därför sannolikt att få olika utfall i olika länder och regioner. En enkel övergång till en global samhällsform som ackompanjerar den globala kapitalismen tycks avlägsen, vilket också framhölls av Fritz W. Scharpf i *Axess* nr 7/2002. I en nyutkommen studie av statsapparatsens omvandling i kapitalistiska ekonomier, *The Future of the Capitalist State*, poängterar den brittiske sociologen Bob Jessop att det finns många sätt att skapa

en tillfällig balans i relationen mellan samhälle och ekonomi. Alla länder försöker befrämja tekniska innovationer, minska företagens utgifter och motivera sina medborgare att utbilda och vidareutbilda sig. Vi ser därmed en sorts anpassning efter de nya villkor som den globala och öppna ekonomin ställer alla samhällen inför. Men lösningen på dessa utmaningar lär även fortsättningsvis skilja sig mellan länder. Mellan till exempel USA och Tyskland är gapen för stora för att någon enkel politisk samstämmighet ska kunna bli verklighet. Alla letar efter en hållbar

institutionell ram för den nya ekonomin, men någon gemensam modell har ännu inte utkristalliserats.

VAD VÄNTAR FRAMÖVER? Lärdomar kan dras av 1990-talets utveckling och den hastiga upp- och nedgången för de teknikbaserade branscherna. I en studie av den amerikanska ekonomin, *The Boom and the Bubble*, skisserar Robert Brenner, inflytelserik marxistisk historiker, huvuddragen i det förlidna decenniets expansion och konturerna av den avsmattning och eventuella kris vi nu står inför. Brenners huvudtes är att USA under 1990-talet var på väg in i en lång våg av ekonomisk och social utveckling, med en växande industriproduktion, expansiva marknader för högteknologi, kraftigt stigande produktivitet och stabil prisutveckling. Utvecklingen bröts av den teknologibubbla som snabbt och oväntat uppstod under 1999 och första halvan av 2000, en bubbla som blåstes upp av orealistiska förväntningar om omedelbara teknik- och marknadsgenombrott. Alla de pengar som gått upp i rök i spekulationsvägen hade behövts nu, menar Brenner, när den globala konjunkturen viker. Risken är att hela världen kommer att drabbas av den sjuka som drabbat den japanska ekonomin, med överdriven försiktighet och ovilja att ta risker, investera och konsumera.

Man kan läsa Brenners studie på två sätt, dels som apokalyps, där konturerna av en riktigt djup systemkris visas sig, dels som en mer jordnära skildring av behovet av styrande mekanismer för att skapa långsiktigt hållbar tillväxt. Vad IT-krisen kanske framför allt visar är att det uppstår orealistiska, och djupt skadliga, spiraler av upptrissade förväntningar, kapitalinjektioner och våldsam spekulering, som ingen verkar kunna stoppa i tid. Till vissa delar är dessa spekulationsvägar oundvikliga som delar av ekonomins ständiga omvandling och sökande efter nya tillväxtmotorer, men till stor del är de kapitalförstöring.

Ska man göra en prognos över den nya ekonomins framtid gäller det därför att skilja mellan yta och djup. En del av ekonomins ökade grad av "kulturalisering" är ett utslag av den kombination av teknikexplosion och kreditexpansion som karakteriserade 1990-talet. Det fanns helt enkelt väldigt mycket pengar i ekonomin, samtidigt som de nya teknologierna alstrade en myckenhet av osäkerhet och obalans i hela ekonomin. En mängd nya företag och branscher växte fram, med växtvärk och rik tillgång på medel att experimentera med organisatoriska former. När resurserna hastigt försvunnit i och med börsrasen, tvingas också företagen tänka i mer försiktiga banor, och drar ned på sin experimentlusta.

Något gott kommer väl också ur krisen. Den visar på ett tydligt sätt att den kultur- och tekniktunga kapitalismen, uppbyggd av nätverk och ömtåliga systemrelationer, behöver dämpande och balanserande mekanismer för att kunna utvecklas långsiktigt. Den rena nyliberalismen var inget sådant svar. Den förhållandevis flexibla och den kortsiktiga nyttan som sådana, drev fram ett destruktivt börsrally och blåste upp en hel generation av giriga företagsledare. Höga sjukskrivningstal, storföretag i kris och vikande börskurser är alla tecken på att ekonomi och samhälle inte befinner sig i balans. När den flexibla kapitalismen i stället möter offentliga institutioner som kan hantera den instabilitet som en dynamisk ekonomi alstrar på arbetsmarknaden, inom olika branscher och hos individer – då har vi kanske också fått vår nya långa våg.

MATS BENNER

Fransk antiamerikanism utan gränser

L'ENNEMI AMÉRICAIN
Généalogie de l'antiaméricanisme
français

Philippe Roger

Editions Du Seuil, 2002 (608 s.)

L'OBSSESSION ANTI-AMÉRICAIN

Jean-François Revel

Plon, 2002 (304 s.)

FRANKRIKE HAR ALDRIG VARIT i krig med USA till skillnad från Storbritannien, Tyskland, Italien och Spanien. Ändå är det i Frankrike som McDonalds utsatts för återkommande attentat och som det skrivs succéböcker om att "inget plan kraschade på Pentagon", vilket är undertiteln på fransmannen Thierry Meyssans konspirationsteoretiska bästsäljare *L'Effroyable imposture* (Det fruktansvärda bedrägeriet) från i våras.

Det är något visst med fransmännens förhållande till amerikanerna. Och USA var ett stort tema i höstens franska bokutgivning. Historikern Philippe Roger, forskare på CNRS och chefredaktör för tidskriften *Critique*, har till exempel kommit ut med en djupgående studie av den franska antiamerikanismens historia. För även om ordet *antiaméricanisme*, antiamerikanism, infördes i franska ordböcker först i slutet på 1960-talet är företeelsen betydligt äldre än så: Det är Baudelaire som ligger bakom verbet *américaniser* (amerikanisera), liktydigt med vulgarisering och utarmning av kultur och politik, och det franska Amerikaföraktet har enligt Roger sitt ursprung hos 1700-talets upplysningsfilosofer.

Philippe Roger påbörjade arbetet med boken *L'Ennemi américain – Généalogie de l'antiaméricanisme français* (Den amerikanska fienden, genealogi över den franska antiamerikanismen) flera år innan World Trade Center slogs i spillror. Han tror inte heller att fransmännens syn på USA har påverkats nämnvärt av händelserna den 11 september, även om frågan har aktualiserats. Antiamerikanismen i Frankrike verkar leva sitt eget liv.

Den franska antiamerikanismen är enligt Roger varken en ideologi eller en myt. Den hör inte heller till de "franska passioner" som den brittiske historikern Theodore Zeldin har beskrivit. Snarare kan antiamerikanismen beskrivas som ett slags fristående diskurs som har blivit tradition i Frankrike och som utgör en länk både mellan generationer och olika politiska läger. Antiamerikanismen är speciell också eftersom det är ett "anti"-ord som, åtminstone i Frankrike, existerar oberoende av ismen i sig. Ordet *américanisme* används, liksom svenskans "amerikanism", främst för att beteckna en amerikansk språkegenhet. Antiaméricanisme är också det enda franska "anti"-ord som syftar på en främmande nation.

UPPLYSNINGSFILOSOFER SOM Voltaire, Raynal och i synnerhet Buffon lade grunden för fransmännens låga tankar om den nordamerikanska kontinenten, menar Roger. I boken *De la dégénération des animaux* (Om djurens degeneration,

1766) drev naturforskaren Buffon den i dag något förbluffande tesen att allt i USA var mycket mindre och fattigare än i Europa. Buffon hade förvisso själv aldrig satt sin fot i Amerika, men hans övertygelse var fast: växterna, djuren och även människorna levde förkrympta och ynkliga på den stora kontinenten.

De intellektuella fransmän som på 1800-talet kom i närmare kontakt med Amerika än vad Buffon gjorde fick i stället tillfälle att ond göra sig över den amerikanska kulturens uselhet. Den store diplomaten Talleyrand skrev under ett Amerika-besök hem till Madame de Staël att "om jag stannar ett år, dör jag här". Stendahl bedyrade att ett liv på andra sidan Atlanten vore "ett tröstliv" och Baudelaire gruvade sig över hur Amerika kvävde poeterna.

Bilden av amerikanerna som ett imperialistiskt folk formades under det amerikanska inbördeskriget (1861–1865). Napoleon III och huvuddelen av den franska eliten tog under kriget ställning för sydstaterna, till vilka de bands av ekonomiska intressen, affärsförbindelser och en myt om blodsband (det sades att hälften av invånarna i sydstaterna var av franskt blod). Samtidigt fanns det i Frankrike en stark enighet mot slaveriet.

Men hur kunde ställningstagande för sydstaterna kombineras med avståndstagande från slaveriet? Inbördeskriget handlade i själva verket inte om slaveriet, hävdade många franska debattörer. Slaveriet var hur som helst en av historiens utdömda institutioner och skulle snart ha avskaffats också i sydstaterna. Nordstaterna drevs av krass egen nytta och ville bara lägga beslag på sydstaternas egendom, menade man; dessa yankees var ena giriga och mordlystna typer som var ute efter att dominera andra. På så vis kom konflikten att utmålats i etniska termer. Anglosaxarna var ute efter latinerna, med de svarta som förevändning. Fransmännen, det latinska självutnämnda överherrar och beskyddare, var således mer hotade än någon annan.

I DAG HÄVDAR VISSA att man måste förstå fransmännen för att kunna förstå amerikanerna, eller kanske snarare tvärtom: *Comprendre les Américains pour comprendre les Français*, som det föreslås i undertiteln till en ny "cyberbok" om skillnader och likheter mellan de två nationaliteterna – Pascal Baudrys *L'Autre Rive* som man hittar på www.wdwb.com/en/publications/webivre.php3. Fransmän och amerikaner betraktas ibland som två sidor av samma mynt, eftersom båda hävdar den nationella kulturens universella bärkraft. Detta är en vanlig förklaring till den franska antiamerikanismen: Fransmännen som först formulerade det universalistiska kallet känner sig lurade på konfekten av amerikanerna.

Men Philippe Roger ställer sig skeptisk till denna syn på saken. Han menar att någon sådan rivalitet inte omtalas i de historiska texterna. Majoriteten av de fransmän som i dag känner en koppling till franska revolutionen anser dessutom att någon amerikansk revolution aldrig har ägt rum – 1789 års revolution var den enda riktiga.

Ända sedan upplysningsfilosofernas tid har de antiamerikanska argumenten formulerats och drivits av den franska intelligentian. General de Gaulle samlade riket genom att ta strid för "franskheten", Sartre uppmanade sina landsmän att undvika kulturutbyte med "hegemoniska länder" och nu på sistone har postmodernisten Jean Baudrillard väckt stor uppmärksamhet genom att tala om terrordåden i New York i termer av ett vackert spektakel. USA-föraktet förväntas allmänt vara betydligt starkare hos den kulturelit som avnjuter fransk gastronomi och diskuterar

Fransk hip-hop. Antiamerikanismen har länge haft en stark förankring hos kultureliten i Frankrike, men även snabbmatsätande förortskids med Nikeskor är alltmer kritiska till USA. Foto: Martti Kainulainen/Scanpix

Godards senaste än hos de förortskids som käkar snabbmat och kollar på amerikansk action. Men inget hindrar den som bär Nike-trainers från att samtidigt avsky USA, menar Philippe Roger. Även om antiamerikanismen ännu frodas bäst bland välbeställda fransmän vittnar undersökningar om att skillnaden mellan olika befolkningsgrupper blir allt mindre.

Det är möjligt att den franska eliten kommer att tröttna på att vara antiamerikansk och att antiamerikanismen i stället tar formen av en konspirationsteoretisk populism, hävdar Philippe Roger i en intervju (*Les Inrockuptibles*, 11 september 2002). Kanske är den franska kritikerkårens entusiastiska mottagande av Rogers bok ett tecken på en sådan utveckling. *L'Ennemi américain* har – inte helt utan grund – kallats för "mycket välkommen", "mästerlig", "oumbärlig", "brilljant" och så vidare. Eller har de franska kritikererna läst boken som en underhållande manual snarare än som ett avskräckande exempel?

Jean-François Revel, författare och ledamot av Franska akademien, hävdar nämligen att den franska eliten förblir närmast sjukligt antiamerikansk. Revel väckte en gång internationell uppmärksamhet genom att publicera den USA-vänliga boken *Ni Marx ni Jésus* (*Varken Marx eller Jesus*, 1970, sv. övers. 1971), just när antiamerikanismen svallade som häftigast i Vietnamkrigets kölvatten. I höstas återupptog han striden mot antiamerikanismen genom boken *L'Obsession anti-américaine* (Den antiamerikanska besattheten).

VAR GÅR GRÄNSEN mellan klarsynhet och ogrundade fördomar, berättigad USA-kritik och känslostyrd antiamerikanism? Jean-François Revel väcker en efterlängtat och intressant fråga som Philippe Roger undviker: Hur ska man kunna kritisera USA utan att hemfalla åt antiamerikanism? Svaret som Revel ger är till synes enkelt: Kritiken måste vara rationell och grunda sig på exakt och korrekt information. Dessvärre blir boken *L'Obsession anti-américaine* i sig ett bevis för hur svårt det verkar vara att hålla känslorna borta från diskussioner om USA. Genom att föraktfullt kalla globaliseringskritikerna i Porto Ale-

gre för "gaphalsar" och helt avfärda u-ländernas USA-kritik med hänvisning till deras egen "inkompetens och korruption" påminner Revel själv om en besatt "antiamerikan". Han tycks på allvar mena att fransmän inte har rätt att kritisera förekomsten av "working poors" i USA så länge som det finns "not working poors" i Frankrike, liksom att européer inte har rätt att ifrågasätta den amerikanska demokratin, eftersom maktfördelningen i EU:s institutioner inte baseras på befolkningens spridning på samma sätt som i den amerikanska federationen ...

Är det kritikens nationella ursprung som gör skillnad mellan antiamerikanism och USA-kritik? Två av de mer USA-skeptiska böcker som har publicerats i Frankrike under hösten är skrivna av amerikanska författare: antologin *L'Autre Amérique* (Det andra Amerika, Textuel) med texter av Angela Davis, Naomi Klein, Gore Vidal, Ronald Workin, Edward Said och Noam Chomsky, liksom *Mike contre-attaque! – Bienvenue aux États stupides d'Amérique* (Mike går till motattack! Välkommen till Amerikas enfaldiga stater, La Découverte) av författaren och regissören Michael Moore. Den ytterst USA-kritiske Moore har dessutom varit aktuell på franska biografer i höst med dokumentärfilmen *Bowling for Columbine* en mördande skildring av amerikansk vapenpolitik, med dödsskjutningarna på gymnasieskolan Columbine i Littleton 1999 som utgångspunkt.

TILL FÖLJD AV DAGENS globaliseringsprocess och den globalt förankrade kritiken av densamma tycks det allt svårare att lyfta fram en specifikt fransk antiamerikanism. Eller USA-kritik. Men kanske är det viktigare att fokusera på vad som sägs än på vem som säger det. Målet måste vara att få till stånd en balanserad internationell diskussion om USA:s roll, där alla får delta, åtminstone så länge som USA förblir världens mäktigaste land. I en annan av höstens franska böcker om USA – *Après l'empire* (Efter imperiet, Gallimard) hävdar den framstående historikern Emmanuel Todd att USA:s makt i själva verket är överdriven och att det amerikanska systemet sakta går mot sin undergång.

LISA IRENIUS

Svensk hjälte i befrielsen av Paris

SAUVER PARIS
Mémoires du consul de Suède
(1905 – 1944)

Raoul Nordling

Editions Complexe, 2002 (163 s.)

ETT LAND SOM INTE var med har inga krigshjältar. Ingen Audie Murphy som kan "återanvändas" på den vita duken, hur tråkig han än må vara som skådespelare. Ingen "Queen Mum" att återse på bilder från blitzens London och hylla med en sista skål – i favoritdrycken gin förstås, vad hennes skotska landsmän än må tänka om den smaken. Per Albin i all ära, han höll oss ju utanför kriget, men där slokar helgonglorian betänkligt efter de senaste årens debatt om vad vår "neutralitet" egentligen innebär. Vi får nöja oss med det humanitära arbetets hjältar. Elsa Brändström under första världskrigets mörka år, men vem kommer ihåg henne? Raoul Wallenberg och greve Folke Bernadotte, som fick betala med livet för sitt engagemang i humanitet och fred, precis som Dag Hammarskjöld några år senare. Till samma förnäma kategori bör vi också räkna Raoul Nordling, även om han är mindre känd i Sverige än i sitt andra hemland, Frankrike, där han föddes och levde, länge som svensk generalkonsul i Paris. Hjärteglorigen vann han i augusti 1944. Då räddade han inte bara de sista politiska fångarna i Paris från att deporteras eller helt sonika skjutas vid tyskarnas reträtt, utan också sitt älskade Paris undan den förstörelse som Hitler hade givit order om.

När den tyska civila förvaltningen, inklusive Gestapo, och de högre militära staberna lämnar Paris far Nordling omkring bland fångelser och läger, viftar med ett avtal som ger honom rätt att beskydda fångarna, befäller, övertalar och hotar. När han är färdig med den självpåtagna uppgiften, har uppror brutit ut i Paris. Den tyske militärbefälhavaren, general von Choltitz, vill kväva det i blod, samtidigt som han förbereder förstörelsen av stadens broar och monument. Nordling ingriper, får till stånd en vapenvila som räddar motståndsrörelsen från ett hotande nederlag, övertalar von Choltitz att kapitulera efter ett symboliskt motstånd och sänder en expedition till amerikanerna för att övertala dem att komma så fort som möjligt för att avsluta affären. Själv kan den drygt sextioårige Nordling inte följa med, han har drabbats av en hjärtattack. Han stannar i Paris, där han medverkar till att ordna stadens försörjning med hjälp av förråd som tyskarna ställer till förfogande. Han är inte närvarande när von Choltitz kapitulerar, men fungerar in i det sista som budbärare mellan parterna.

SÅ LYDER HJÄLTESAGAN, senast berättad på ett helt uppslag i veckotidningen *Le Nouvel Observateur* Parisbilaga den 11–17 april, med anledning av att Nordlings minnen från kriget kom ut i bokform efter mer än halvt århundrade. Om man dekonstruerar hjältesagan visar det sig, som vanligt, att verkligheten är betydligt mer modest. Men det är, sanningen att säga, också hjälten själv. Vid sin bortgång lämnade Nordling en enda tryckt skrift efter sig: *Ett tal om befrielsen*, som han höll i juni 1945, publicerades samma år i en obskyr liten militärhistorisk tidskrift. Det var nog också meningen att den mer utförliga berättelse, som han skrev med hjälp av sin vän journalisten Victor Vinde, skulle tryckas, både på svenska och i fransk översättning

av Victor Vindes hustru Rita. Av någon anledning blev det inte så; manuskriptet blev länge liggande i ett skåp, innan det återupptäcktes av Raoul Nordlings systerson och medhjälpare Edouard Fiévet och genom förmedling av Victors och Ritas son Pierre Vinde befordrades till trycket med inledning och noter av historikern Fabrice Virgili.

Nordling berättar med några ord sina lärospår som diplomat vid unionsupplösningen 1905 och under första världskriget, men det är först i samband med vinterkriget mellan Finland och Sovjetunionen som han kommer i kontakt med storpolitiken. Han hade goda förbindelser med ledande franska politiker. I sina memoarer citerar kabinetssekreterare Erik Boheman Sveriges Londonambassadör under andra världskriget, Björn Prytz, som i ett hyllningstal till Nordling skämtsamt sade: "Ännu har ingen fransk politiker lyckats bli konseljpresident utan att ha varit klasskamrat med Nordling." Två av dessa konseljpresidenter, Edouard Daladier och Paul Reynaud, närde idén att Nordling kunde vara till nytta i deras strävanden att dra in Sverige i kriget på de allierades sida eller åtminstone iakttä en välvillig neutralitet. Daladier bad i slutet av februari 1940 Nordling att personligen överlämna ett brev till kung Gustav V. Några veckor senare återvände Nordling till Stockholm, nu på begäran av Reynaud, för att introducera en fransk-brittisk delegation som ville diskutera tyskarnas invasion av Norge med svenskarna. Nordling gjorde också en tur till Nordnorge, men där kunde han konstatera att den fransk-brittiska aktionen hade misslyckats.

När han skulle återvända hem i början av maj måste han ta vägen över Berlin. Tyskarna hade inlett invasionen av Holland, Belgien och Frankrike. Genom den svenska affärsmannen Birger Dahlérus kom Nordling indirekt i kontakt med Göring, som ville ha hans hjälp med att överbringa en stilleståndstrevare till Frankrike. Nordling mötte och informerade Reynaud om detta vid återkomsten till Paris via Schweiz den 18 maj. Historiker har satt denna besynnerliga episod i samband med en av andra världskrigets olösta gåtor: Varför gav Hitler det ryktbara "Haltbefehl" som fick de tyska styrkorna att tillfälligt bromsa offensiven söderut, vilket gav engelsmännen möjlighet att evakuera sin expeditionsskår från Dunkerque?

Nordling har inte mycket att säga om sin verksamhet som svensk konsul under kriget, men han spelade en central roll i den lilla svenska koloni, omkring 800 personer, som var kvar i den franska huvudstaden, där svårigheterna växte och de livsmedel som levererades med järnväg från Sverige blev ett allt viktigare inslag i försörjningen. Om sådana ting, liksom om handel och andra förbindelser mellan Sverige och det ockuperade Frankrike, har Nordlings kollega på svenska konsulatet, Gustav Forssius, berättat i sina memoarer, som han skrev kort före sin död, 1982. De trycktes på privat väg, 1999, efter en i och för sig välbehövlig, men tämligen hårdhänt och inte alltid särskilt lycklig redigering.

Sådan information kände Nordling inget behov att förmedla. Däremot berättar han ganska utförligt om en av de många "medlingsaktionerna" mellan de krigförande parterna i andra världskrigets slutskede. Huvudperson var den italienske publicisten Domenico Russo, som levde i exil i Frankrike sedan fascisternas maktövertagande i Italien och som, enligt Nordling, hade Vatikanen bakom sig i en aktion, som han ville dra in också den svenske kungen i. Victor Vinde, som berättar denna episod i sina memoarer, hade en betydligt mer skeptisk inställning till Russo, som han kände väl. Russo hade enligt Vinde "en lössläppt fanta-

si och ett mycket klen politiskt omdöme", men var i övrigt "en oförarglig hedersknyffel". Man kan fråga sig varför Nordling lät sig dras in, om än bara på en kant, i en sådan aktion, där också Vichyregeringens premiärminister, Pierre Laval, och den tyske ambassadören i Berlin, Otto Abetz, figurerade. Kanske var det helt enkelt så att det politiska spelet som sådant fascinerade honom.

I ALLA DESSA AFFÄRER är Nordling noga med att enbart framställa sig som mellanhand, som "honest broker", inte som en självständig aktör med egna mål. Detsamma gäller om hans agerande under befrielsekampen. Det enda undantaget från denna regel är berättelsen om befrielsen av de politiska fångarna. Det började i liten skala: Nordling försökte få en enskild fånge frigiven och tog för det ändamålet kontakt med bland annat ambassadör Abetz. Men aptiten växte och Nordling började snart uppvakta alla som kunde tänkas hjälpa till att lösa denna fråga. Han träffade Pierre Laval, som hade kommit till Paris i ett sista patetiskt försök att rädda sitt skinn. Nordling sökte upp ärkebiskopen av Paris, kardinal Suhard, som var så komprometterad av sitt samarbete med tyskarna att han blev portförbjuden från sin egen kyrka, Notre Dame, när general de Gaulle skulle fira befrielsen av Paris genom en gudstjänst där. De var välvilliga, men de hade inte längre något inflytande. Han fick också kontakt med motståndsrörelsen, vilket senare skulle visa sig värdefullt.

På den tyska sidan försökte han utan framgång bearbeta ambassadör Abetz, som gömde sig bakom Gestapo. Men snart förlorade Abetz, och till och med Gestapo, all makt. När amerikanerna, som länge fördröjts av envist tyskt motstånd i Normandie, vann en avgörande seger den 16 augusti och vägen österut låg öppen, överfördes alla befogenheter till armén. Nordling, som under tiden hade rekryterat två medarbetare, den österrikiske baronen Posch-Pastor, som senare visade sig vara allierad agent, och en (före detta?) medlem av den tyska säkerhetstjänsten, Emil Bender, som bland annat fungerade som tolk åt Nordling. I sista stund lyckades Nordling få till stånd ett avtal med den tyska staben, som gav honom ansvaret för de politiska fångarna. I gengäld lovade Nordling att se till att fem tyska fångar frigavs för varje befriad fransman. Nordling hävdar energiskt att denna klausul sattes in enbart för att den tyske officer som undertecknade avtalet skulle få ryggen fri. Det förefaller rimligt; Nordling hade ju inga fångar att frige.

Ett avtal är en sak, genomförandet något helt annat. Nordling besöker det ena lägret och fängelset efter det andra. Han lyckas trots stora ansträngningar inte förhindra att ett sista tåg med deporterade avgår mot Tyskland och stöter i några fall på hårt motstånd från läger- och fängelseadministrationen. För att bryta detta motstånd utvecklar Nordling kontakterna med den tyske militärbefälhavaren i Paris, general von Choltitz, vilket blir till stor nytta under befrielsekampen. I *Svenskt biografiskt lexikon* hävdar diplomaten Leif Leifland, som skrivit artikeln om Nordling, att omkring 4 000 fångar befriades i denna aktion. Siffran är litet för hög, det var drygt 3 000 fångar det handlade om. Vad som skulle ha

hänt med dem om Nordling inte hade ingripit är naturligtvis omöjligt att säga. Han själv hänvisar till en massaker i Caen, där tyskarna sköt ett stort antal fångar före reträtten, och säger att han fruktade att det skulle hända även i Paris. De kunde också ha deporterats till Tyskland, där dödligheten bland de politiska fångarna var stor vid den här tiden. Det råder ingen tvekan om att Nordlings aktion kan ha förhindrat mycket lidande.

I slutet av fångaktionen fick Nordling anledning att söka upp polisprefekten. När han kom till Ile de la Cité upptäckte han att upproret hade brutit ut och prefekturen var ockuperad av upproriska poliser. Några timmar senare fick han ett telefonsamtal, där någon – ingen har säkert lyckats fastställa vem – sade att ett tyskt anfall var omedelbart förestående. Nordling tog kontakt med von Choltitz och ett avtal om vapenvila kom till stånd. I denna fråga tycks Nordling ha agerat mycket smidigt: båda parter fick den uppfattningen att initiativet kom från den andra.

DENNA VAPENVILA är den mest omdiskuterade episoden i befrielsekampens historia. För att förstå varför, måste man ha en överblick över situationen. I "hjaltesagan" om Nordling är Hitlers order om att "bränna" Paris en huvudpunkt. Det var det som Nordling sågs ha förhindrat. I realiteten verkar en sådan order inte ha spelat någon större roll. Den operativa ledningen på västfronten hade en helt annan prioritering, nämligen att reorganisera de styrkor som hade rivits upp i Nor-mandie, för att kunna återuppta striden på en ny försvarslinje i östra Frankrike. I det perspektivet ville man upprätthålla lugnet i Paris, så att förband på genommarsch inte stördes, och det var också innebörden av de order som von Choltitz fick.

På den andra sidan var amerikanerna, som höll i maktens tyglar, inte intresserade av en snabb erövring av Paris. De hade problem med transportkapaciteten och ett befriad Paris med stora försörjningsproblem skulle inte göra saken enklare. De skulle ha föredragit att gå runt staden i norr och söder för att förfölja de retirande tyskarna och kanske förhindra att en ny försvarslinje kunde

upprättas. För fransmännen däremot var Paris befrielse en angelägen uppgift, främst kanske på grund av dess symboliska betydelse. Frågan var hur det skulle gå till. Här kan man urskilja en klar motsättning mellan å ena sidan de Gaulle och hans "yttre" motståndsrörelse och å andra sidan kommunisterna, som var den starkaste fraktionen i den "inre" motståndsrörelsen. Vad det ytterst handlade om var makten i det befriade Frankrike. Om Paris erövrades av, eller med deltagande av reguljära franska styrkor, det vill säga general Leclercs andra pansardivision, skulle de Gaulles förhandlingsläge vara starkare än om den inre motståndsrörelsen tog makten i Paris innan Leclerc kom dit. Kommunisterna ville därför sätta i gång upproret så tidigt som möjligt medan gaullisterna – och det var de som ockuperade polisprefekturen – ville fördröja det.

I STANDARDVERKET OM befrielsen av Paris menar Adrien Dansette att vapenvilan inte hade någon större betydelse för befrielsekampens utgång. Den gav dock motståndsrörelsen möjlig-

Raoul Nordling 1949 vid en skola i Frankrike som uppkallats efter honom.

Foto: Corbis/Scanpix

het att ostört besätta många ministerier och myndigheter, däribland stadshuset i Paris. Stridigheterna upphörde dock aldrig helt, och kommunisterna och deras bundsförvanter lyckades snart få vapenvilan upphävd. Ingen tycks emellertid ha talat om detta för von Choltitz, eller också föredrog den tyske generalen att inte låtsas om att han visste det. Han agerade i själva verket som om den fortfarande gällde, och när tyskarna arresterade tre ledande gaullister, däribland en minister i den provisoriska franska regeringen i Alger, frigav han dem efter några timmar. Jag är benägen att tro att det var i det här sammanhanget som Nordling gjorde en verklig insats under befrielsekampen. Han hävdade att upproret inte i första hand var riktat mot tyskarna, utan i själva verket var en intern fransk uppgörelse mellan Vichyregeringen och dess motståndare. Det var bara oansvariga element som byggde barrikader på gatorna och angrep tyska trupper. Detta gav von Choltitz den "ideologiska" förevändning han behövde för att inte ingripa med kraft mot dem, en hållning som för övrigt också dikterades av att han bara hade obetydliga stridskrafter till sitt förfogande. Han gjorde inte heller några förberedelser för förstörelse av broar och monument. Under tiden hade händelserna tvingat amerikanerna att revidera sina planer; Leclerc fick order att omedelbart marschera mot Paris – en order som han för övrigt hade föregripit – och på kvällen den 24 augusti 1944 trängde både förband ur hans division och amerikanska styrkor in i Paris. Nästa dag kapitulerade von Choltitz.

Den store segraren var de Gaulle. Han kom till Paris, paraderade nedför Champs Élysées, bad i Notre Dame och träffade motståndsrörelsens politiska ledning i stadshuset. Men han gav dem inte något större erkännande och vägrade bestämt att utropa den fjärde republiken från en balkong på stadshuset. Frankrikes efterkrigsaffärer ville han ordna efter eget gottfinnande. Om detta har Nordling emellertid ingenting att säga. Hans uppgift var fullbordad. Bokens sista mening lyder: "Kriget i Paris hade verkligen nått sitt slut, vad konsulatet beträffar."

Efter kriget fick Nordling flera fina utmärkelser av den franska staten, och han blev hedersmedborgare i Paris. Hans byst, huggen i marmor av den svenske Pariskonstnären Gunnar Nilsson, ställdes upp i stadshuset. Kommunisterna var däremot mycket kritiska mot hans verksamhet, och partiets tidningar utsatte honom för häftiga angrepp. Det är fullt förståeligt. I den mån hans arbete påverkade befrielsekampens utgång, var det gaullisternas sak som gynnades.

FÖR DEN SOM ÄR någorlunda bevandrad i litteraturen om Paris befrielse är Nordlings memoarer intressant läsning. Men det är främst diplomaten Nordling som talar och det skulle ha varit intressant att också få höra affärsmannen Nordlings version. Som ordförande i styrelserna för Alfa Laval och SKF:s franska dotterbolag måste han ha haft en både ömtålig och intressant ställning. När den västvänlige Ivan Bratt avskedades som chef för SKF i Frankrike, berättar Forssius, bad Marcus Wallenberg honom att resa till Lyon för att fråga chefen för Crédit Lyonnais, baron Brincard, till råds om tanken att ersätta honom med Nordling. Brincard var en av organisatörerna av samarbetet mellan tyskarna och den franska industrin. Å andra sidan sålde SKF, fortfarande enligt Forssius, redan före befrielsen kullager för de franska statliga järnvägarna till den provisoriska regeringen i Alger, vilket Nordling måste ha varit inblandad i eller åtminstone medveten om.

SVANTE HANSSON

Vad gör en ontolog mellan nio och fem?

HISTORICAL ONTOLOGY

Ian Hacking

Harvard University Press, 2002 (279 s.)

IAN HACKING ÄR SJÄLV DEN förste att anför reservationer inför titeln på sin nya bok *Historical Ontology*, i vilken han samlat uppsatser från mer än två decennier. Ontologi är läran om varat men vad innebär det egentligen, undrar Hacking. De flesta av oss vet på ett ungefär vad en psykolog eller kosmolog sysslar med. Men en ontolog? Vad gör egentligen en sådan på vardagarna mellan klockan 9 och klockan 17? Hur bär man sig egentligen åt för att studera varat i så där största allmänhet? Var hittar man det? Hur ser det ut? Hur urskiljer man det generella varat i dess abstrakta rena form från alla partikulära småvaranden? Hacking har inga svar på dessa frågor, men ändå har han behållit titeln på sin bok. Och efter ett tag så förstår man varför.

I dag är Hacking en väletablerad gestalt inom det filosofiska etablissemangen med en rad hylade och omdiskuterade böcker på sin meritlista. Han är professor vid University of Toronto men inte bara det: han är också professor i de vetenskapliga begreppens historia vid Collège de France i Paris. Denna befattning måste naturligtvis göra honom suspekt i många amerikanska och engelska filosofers ögon. Collège de France är ju en hemvist för konstiga tänkare som har läst och tagit intryck av Hegel och Heidegger; de är strukturalister och freudianer och marxister i en salig eller kanske snarare osalig röra, som inte kan upplevas som annat än djupt stötande för en analytisk, positivistisk filosof, som ibland i ögonblick av hybris till och med kallar sig för vetenskaplig.

Att Hacking föreläser vid just Collège de France verkar vara mera än en slump eftersom det var där Michel Foucault verkade under sina sista år. Det är Foucaults anda som svävar över *Historical Ontology*; några av uppsatserna är kommentarer till hans verk, andra använder en metod som vore otänkbar, eller för att uttrycka det mera foucaultskt, ännu-inte-tänkbar om det inte hade varit för böcker som *Les Mots et les choses* och *L'Archéologie du savoir*. I denna nya bok för Hacking in ett historiskt perspektiv där ett sådant inte bara har saknats utan vanligen har ansetts som malplacerat. Det kan handla om så fundamentala frågor som vad som är sant och falskt, vad som existerar och vad som inte gör det. Alltså sfärer som man i någon bemärkelse trodde stod bortom eller vid sidan av historien och där det historiska perspektivet skulle kunna öppna för en ohämmad relativism. Sanningen skulle då bara bli en funktion av till exempel tidsandan.

Platon och Aristoteles kunde inte komma överens om vad som faktiskt existerade eller om vad som var verkligt och vad som bara var påhitt eller, som det numera heter, en social konstruktion. Därefter har filosofin fortsatt på den vägen. Består

världen bara av individuella, partikulära objekt eller finns det något mer? Existerar klasser eller grupper i någon rimlig mening eller är de bara sätt att prata som mera fördunklar än förklarar? Det är en fråga som dyker upp flera gånger i Hacking's bok. En annan, som hänger samman med den första, är hur man bäst bedriver filosofi.

HACKING ÄR SKOLAD i den analytiska traditionen som, med viss förenkling, betraktade filosofin som tidlös; filosofin hade sina så kallade problem – både G. E. Moore och Bertrand Russell skrev böcker med titlar som just *Filosofins problem* – som tedde sig ungefär likadana genom seklerna eller till och med genom årtusendena. Det kunde handla om hur vi vet att något alls existerar, den fria viljans eventuella existens och förhållandet mellan kropp och själ. Alla dessa frågor debatterades i ett tidlöst nu av stora tänkare från Platon till Russell. Man inbillade sig att hela filosofihistorien kunde packas in i små snygga paket – ett för varje problem – som sedan filosoferna packade upp och analyserade i en historielös dialog med varandra.

Filosofins historia däremot, var något som mindre andar som inte klarade av att filosofera, historiker till exempel, kunde ägna sig åt. Men fullt så enkelt är det inte, det framgår på nästan varje sida av *Historical Ontology* och i flera andra av Hacking's tidigare böcker som *Rewriting the Soul* och *The Social Construction of What?* Inte ens de problem man kanske trodde var tidlösa är det; de förändras hela tiden och betyder olika saker under olika tider. Och det är här den historiska ontologin kommer in i bilden och gör det med hjälp av Michel Foucault, som i Hacking har en entusiastisk förespråkare, ja, han påtar sig närmast rollen av ambassadör och missionär för Foucault bland analytiska filosofer som vanligen fnysar åt galliska påfund.

Hacking's tes är att varje epok kännetecknas av en viss diskursiv praxis som gör att vi kan säga vissa saker och inte andra. Denna praxis bestämmer inte bara vad som är sant och falskt utan, och det är viktigare, vilka påståenden som blir kandidater för att bedömas som sanna eller falska. Det är först när de sätts in i denna praxis som de får sin mening eller rättare sagt en mening. Den kan variera från en tid till en annan, från ett sätt att strukturera vår kunskap till ett annat. "Samma mening om benstrukturen i människans händer

eller i fåglars klor är inte samma yttrande i renässanstext som i post-darwinistisk jämförande anatomi." Den kunskap, det paradigm, som bildar bakgrund till kanske identiskt lydande meningar, gör att de får helt olika betydelser. Vad som är sant avgörs alltså genom ett påståendes relation till en viss grupp av tidigare påståenden. Eller som man säger i Thomas Kuhns efterföljd: hur en viss mening platsar i ett bestämt paradigm.

Foucaults teorier, som Hacking i stort anammar, påminner ytligt om Thomas Kuhns idéer om vetenskapliga revolutioner, som egentligen bara är tillämpliga på naturvetenskaperna. Men som Hacking riktigt påpekar så behövde Foucault inte Kuhn utan kunde utarbeta sin teori i en inhemsk tradition där Gaston Bachelard och Georges Canguilhem redan varit inne på liknande tankar. Foucault visar alltså hur vissa objekt och ämnen blir möjliga att tala om – han bedriver sin egen form av historisk ontologi. Hacking tar vid här och han gör det med större klarhet och kon-

**Denna praxis
bestämmer inte bara
vad som är sant och
falskt utan, och det
är viktigare, vilka
påståenden som blir
kandidater för att
bedömas som sanna
eller falska.**

Ontologiskt oense. Inga filosofiska problem är tidlösa utan betyder olika saker under olika tider. Platon och Aristoteles, här på en detalj ur Rafaels målning Skolan i Aten, diskuterade varat i sin historiska kontext.

Foto: Corbis/Scanpix

ktion än vad som vanligen kännetecknade Foucaults retoriskt glansfulla, men inte alltid glasklara skrifter.

I *Historical Ontology* ger Hacking egentligen

bara bakgrunden eller ramen till sina mer detaljerade studier, men han hinner också visa hur till exempel begreppet trauma förvandlades för lite drygt hundra år sedan och kom att utsträckas till

att omfatta inte bara fysiska skador utan också psykiska. När vi tror, anser eller inser att också själen kan skadas på ett sätt som påminner om det sätt kroppen skadas, så har vi därigenom förändrat vårt sätt att se på människan. Och det är inte enbart av akademiskt intresse: "Traumatiska minnen skapar en ny moralisk varelse. [...] Det tar oss rakt in i hjärtat av vad som i traditionell filosofi kallas en teori om ansvar och plikt".

Naturligtvis förnekar inte Hacking att människor drabbats av traumatiska upplevelser under alla tider, men innan de beskrevs som sådana hade de på många vis en annan innebörd. "En traumatisk barndom," skriver Hacking, "används för att förklara och förlåta en senare antisocial person". I den förtraumatiska världen gick det inte att urskulda senare handlingar på det sätt som görs numera. Hackings historiska ontologi visar att begreppet är socialt konstruerat, men därmed inte felaktigt, vilseledande eller mindre verkligt.

DEN TYP AV FILOSOFI som Hacking bedriver gör tydligt att det inte finns någon kunskapsteoretisk nollpunkt eller ren, ursprunglig situation där alla objekt, fenomen och så vidare är historiskt givna. Alltsedan Platons dagar har vi konstruerat och hittat på språk för att bäst kunna beskriva världen. Dessa språk eller diskurser har avlöst varandra i en serie av revolutioner för att tala med Kuhn, eller kunskapsteoretiska brytpunkter för att tala med Foucault, i vilka en diskurs och vidhängande världsuppfattning kasserats och ersatts med en ny.

Hacking arbetar i samma anda som dessa två, vilka i allra högsta grad praktiserade historisk ontologi. De uppsatser som han samlat i denna nya volym vederlägger alla farhågor om att detta skulle vara liktydigt med den kunskapsteoretiska nihilism som Foucault har anklagats för. I själva verket visar det sig att vi alla, antingen vi vill eller inte, vet om det eller inte, dagligen använder det som historiska ontologer skapar.

CARL RUDBECK

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

ANDERS CARLSSON

Doktorand i idé- och lärdoms historia med inriktning mot vetenskaps- och teknik historia vid Uppsala universitet; bosatt i Pretoria.

PATRICK CHABAL

Professor i Lusophone African Studies vid King's College i London och ordförande i AEGIS, Africa-Europe Group for Interdisciplinary Studies in Social Sciences and Humanities.

MATS BENNER

Sociolog, verksam vid Forskningspolitiska institutet vid Lunds universitet.

BENGT DOMEIJ

Docent i civilrätt och lektor i industriellt rättsskydd vid KTH.

THOMAS GÜR

Skriftställare och mediekonsult.

SVANTE HANSSON

Författare och översättare, bosatt i Paris.

HANS HASSELBLADH

Docent i företagsekonomi på Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.

LISA IRENIUS

Frilansskribent och författare.

NICKLAS LUNDBLAD

Doktorand i informatik vid Göteborgs universitet.

MERETE MAZZARELLA

Professor i nordiska språk vid Helsingfors universitet, litteraturkritiker och författare. Nyligen utkom hon med boken *Linjer mellan stjärnor*.

ERIK PIERRE

Frilansskribent och före detta ambassadör.

CARL RUDBECK

Fil.dr i litteraturhistoria och chefredaktör för Timbros tidskrift Smedjan.com.

INGA SANNER

Lektor i idéhistoria vid Stockholms universitet.

THOMAS STEINFELD

Fil.dr i litteraturvetenskap, författare och journalist. Han är ansvarig för litteratur och litteraturkritik i *Süddeutsche Zeitung*.

PERNILLA STÅHL

Frilansskribent som bland annat har arbetat i Somalia och praktiserat som journalist på *The Namibian*.

JOHAN TRALAU

Fil.dr i statsvetenskap, verksam vid Uppsala universitet.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 25 FEBRUARI 2003

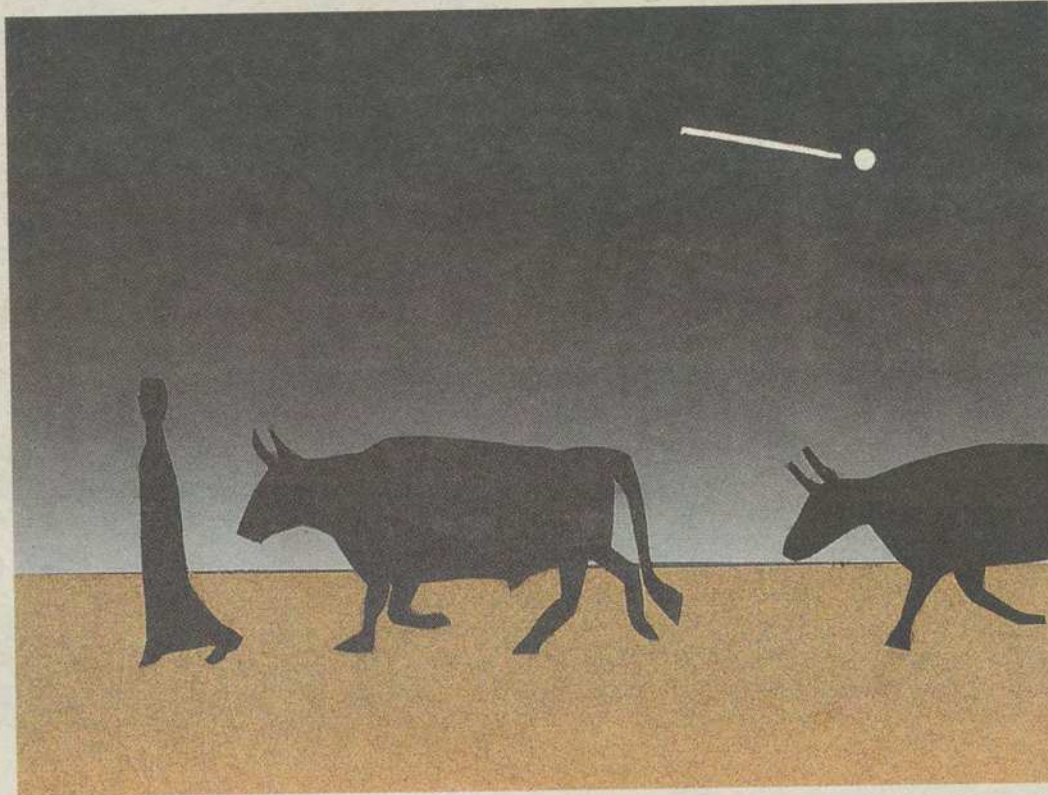

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 300 kr.

Beställ din prenumeration:

Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

☐ **Ja tack**, jag vill prenumerera på **AXESS** fr.o.m. nr ...
Helår 9 nr för 300 kr

Namn

Adress

Postadress

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM